

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών:
«Αρχαίος Μεσογειακός Κόσμος: Ιστορία και Αρχαιολογία»

Κατεύθυνση: Κλασική Αρχαιολογία
Διπλωματική εργασία

Λιανός Γ. Θεμιστοκλής

«εὔπτερος ὄρνις»

Πτηνόμορφοι ασκοί από την Κρήτη κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου

Ρέθυμνο 2017

«εὐπτερος ὄρνις»

Πτηνόμορφοι ασκοί από την Κρήτη κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου

Μέλη της τριμελούς επιτροπής:

Ν. Χρ. Σταμπολίδης, καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

Ν. Κούρου, ομότιμη καθηγήτρια Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Δ. Μποσνάκης, επίκουρος καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	iii
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	iv
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	v
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	vi

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1.1. Ζητήματα ορολογίας	1
1.2. Τυπολογικές προσεγγίσεις	4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Πτηνόμορφοι ασκοί στην Κρήτη κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου

2.1. Ασκοειδή αγγεία κατά την Εποχή του Χαλκού (σύντομη επισκόπηση)	7
2.2. Πτηνόμορφοι ασκοί τύπου II	8
2.3. Πτηνόμορφοι ασκοί τύπου I	11
2.4. Ασκοί της ΥΓ/ΠρΑ περιόδου	23
2.5. Ασκοειδή και ασκόμορφα αγγεία	24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

3.1. Ζητήματα καταγωγής	27
-------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4.1. Αρχαιολογική συνάφεια	46
4.2. Χρήση	55
4.3. Συμβολισμοί	56

Συμπεράσματα	63
---------------------	----

Κατάλογος αγγείων	67
Κατάλογος εικόνων	114
Ελληνική βιβλιογραφία	116
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία	124
Πίνακες εικόνων	140

Βραχυγραφίες

Α. κ./ α. κ.	αριθμός καταλόγου
αρ.	αριθμός
αρ. συλ.	αριθμός συλλογής
βλ.	βλέπε
Δ.	Διάμετρος
δ.δ.	διδακτορική διατριβή
ΕΑΜ	Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
εικ.	εικόνα/ες
εκδ.	έκδοση
επιμ.	επιμέλεια
κ.α.	και άλλα
κ.ε.	και εξής
Μ.	Μήκος
μ.	μέτρα
Μεγ. πλ.	Μέγιστο πλάτος
Μέγ. σωζ. Μ	Μέγιστο σωζόμενο Μήκος
Μεγ. σωζ. Υ.	Μέγιστο σωζόμενο Ύψος
Πχ.	Πάχος
πιν.	πίνακας/ες
Πλ.	Πλάτος
Στ./στ.	Στοίχος/οι
τόμ	τόμος/οι
Υ./ υ.	Ύψος
υποσ.	υποσημείωση
φωτ.	φωτογραφία/ες

Βιβλιογραφικές Βραχυγραφίες

AA	Archäologischer Anzeiger
AAA	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
AΔ	Αρχαιολογικόν Δελτίον
AE	Αρχαιολογική Εφημερίς
AEM	Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών
AJA	American Journal of Archaeology
AM	Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts, Athenischen Abteilung
AntK	Antike Kunst
ΑΡΙΑΔΝΗ	Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Πανεπιστήμιο Κρήτης
AR	Archeological Reports
ASAtene	Annuario della Scuola Archaeologica di Atene
BAR	British Archaeological Reports
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique
BICS	Bulletin of the Institute of Classical Studies, University of London
BSA	Annual of the British School at Athens
CVA	Corpus Vasorum Antiquorum
EIRENE	EIRENE. Studia Graeca et Latina. Commentarii consilii eirene studiis antiquitatis provehendis in terris societatem humanam reformantibus instituti.
JdI	Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts
JHS	Journal of Hellenic Studies
KNC	Coldstream, N. & Catling, W. (επιμ.) (1996). <i>Knossos North Cemetery early Greek tombs</i> , BSA supp. τομ.28.
ΚρΧρ	Κρητικά Χρονικά
Lefkandi I	Popham, M. R., Sackett, L. H. & Themelis, P.G. (επιμ.) (1980). <i>Lefkandi I. The Iron Age. The settlement & the Cemeteries</i> , London 1980.
MonAnt	Monumenti Antichi

ÖJh	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien
OpAth	Opuscula Atheniensi
ΠΑΕ	Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας
RDAC	Reports of the Department of Antiquities, Cyprus.
SCE	The Swedish Cyprus Expedition
SIMA	Studies in Mediterranean Archaeology
SMEA	Studi micenei ed egeo-anatolici

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΠΚ	Πρωτοκυκλαδική
ΥΜ	Ύστερη Μινωική
ΥΕ	Ύστερη Ελλαδική
ΥποΜ	Υπο-Μινωική
ΥποΜυκ	Υπο-Μυκηναϊκή
ΠρΓ	Πρωτογεωμετρική
ΠΓ	Πρώιμη Γεωμετρική
ΜΓ	Μέση Γεωμετρική
ΥΓ	Ύστερη Γεωμετρική
ΠΠρΑ	Πρώιμη Πρωτοαρχαϊκή
ΠρΑ	Πρωτοαρχαϊκή
ΥΚ	Ύστερη Κυπριακή
ΚΓ	Κυπρογεωμετρική

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ανά χειράς εργασία με τίτλο “«εὔπτερος ὄρνις»: Πτηνόμορφοι ασκοί από την Κρήτη κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου” επιχειρεί να αποτελέσει μια αναθεώρηση του θεμελιώδους άρθρου του Desborough, “Bird Vases” που εκδόθηκε στο περιοδικό *Κρητικά Χρονικά* το 1972.

Η παρούσα μελέτη αναπτύσσεται σε δύο θεματικούς άξονες, ο πρώτος και κυριότερος είναι το προαναφερθέν άρθρο του Desborough και ο δεύτερος είναι η θεωρία της Vermeule για την απεικόνιση της ψυχής ως πουλί. Το θεμέλιο λίθο αυτής της θεωρίας αποτέλεσε η φράση «εὔπτερος ὄρνις» από την τραγωδία Οιδίποδας Τύραννος του Σοφοκλή. Αυτή έθεσε τις βάσεις για τις νεότερες μελέτες αναλόγου περιεχομένου.

Το άρθρο του Desborough αποτέλεσε τον κινητήριο τροχό της παρούσας έρευνας. Παρότι δεν αναφέρεται αποκλειστικά στους πτηνόμορφους ασκούς της Κρήτης, αποτελεί έως και σήμερα τη μοναδική συγκεντρωτική μελέτη για τον συγκεκριμένο τύπο αγγείου. Όμως, η συνεχόμενη ανασκαφική δραστηριότητα στο νησί έχει φέρει στο φως πλήθος νέων στοιχείων που μας καλούν να τον επανεξετάσουμε. Για τους προαναφερθέντες λόγους θα διατηρηθεί εδώ η τυπολογία που προτάθηκε από τον Desborough, καθώς αφενός είναι ευρέως διαδεδομένη και αφετέρου είναι εύχρηστη και επιτρέπει τη συγκριτική μελέτη. Βέβαια χρήζει ορισμένων τροποποιήσεων για να ανταποκρίνεται στα νέα δεδομένα.

Εν συνεχεία απαιτείται η διευκρίνιση ορισμένων όρων, οι οποίοι χρησιμοποιούνται συχνά. Οι ασκοί της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου και της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου αναφέρονται αρκετές φορές ως αγγεία νέας τεχνοτροπίας για να διαχωριστούν από τα αγγεία της Εποχής του Χαλκού. Επιπλέον, για τους ασκούς με πτηνόμορφο σώμα και προτομή αλόγου προτιμάται ο όρος «*πρωτο-ιππαλεκτρύνας*» αντί του όρου *ιππαλεκτρύνας*, καθώς ο δεύτερος παραπέμπει στο μειζογενές ον των Αρχαϊκών και Κλασικών χρόνων με σώμα αλέκτορος και κεφάλι ίππου. Τέλος, στην παρούσα μελέτη συμπεριλαμβάνεται το σύνολο το δημοσιευμένων ασκών από την

Κρήτη. Τα μόνα αδημοσίευτα αγγεία είναι αυτά από τη νεκρόπολη της Ορθής Πέτρας στην Ελεύθερνα.

Η μελέτη που ακολουθεί αρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο, εισαγωγικό, κεφάλαιο γίνεται σύντομη αναφορά στο ζήτημα της χρήσης των όρων «ασκός» και «πτηνόμορφος ασκός». Εν συνεχεία, εξετάζονται οι τυπολογικές προσεγγίσεις που προτάθηκαν από τη δεκαετία του 1970 έως και σήμερα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται οι πτηνόμορφοι ασκοί της ΥΕ ΙΙΙΓ έως και της ΠρΑ περιόδου που έχουν εντοπιστεί στην Κρήτη. Αυτοί κατατάσσονται σε δύο κύριες κατηγορίες, σύμφωνα με την τυπολογία του Desborough, στους πτηνόμορφους ασκούς τύπου Ι και στους πτηνόμορφους ασκούς τύπου ΙΙ, οι οποίοι θα μας απασχολήσουν εδώ. Από τη μελέτη δεν θα μπορούσε να λείπει η αναφορά και στα ασκοειδή αγγεία της ΠρΑ περιόδου.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται το ζήτημα της καταγωγής τους, καθώς απαντώνται σχεδόν ταυτόχρονα σε τρεις γεωγραφικές περιοχές, χωρίς να γνωρίζουμε με βεβαιότητα ποια είναι η αφετηρία τους. Ο κεντρικός άξονας του συγκεκριμένου κεφαλαίου συνοψίζεται στο εξής ερώτημα: θα μπορούσε η Κρήτη να αποτελέσει την «πατρίδα» αυτού του ιδιαίτερου τύπου αγγείων;

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο, παρουσιάζεται μια συνοπτική εικόνα της αρχαιολογικής συνάφειας των αγγείων και των στοιχείων που απορρέουν από αυτήν. Τα ανασκαφικά δεδομένα αποτελούν το σημαντικότερο παράγοντα για την προσέγγιση και κατανόηση ενός αντικείμενου ή ενός συνόλου. Στην περίπτωση των ασκών, ο εντοπισμός τους σε συγκεκριμένα αρχαιολογικά πλαίσια τους έχει επιφορτίσει με έναν ιδιαίτερο συμβολισμό.

Για την πρόοδο και ολοκλήρωση αυτής της εργασίας οφείλω θερμές ευχαριστίες στους καθηγητές κ.κ. Ν. Σταμπολίδη, Ν. Κούρου και Δ. Μπوسνάκη. Ιδιαίτερος θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Ν. Σταμπολίδη που μου επέτρεψε να μελετήσω και να συμπεριλάβω στην εργασία μου και τους αδημοσίευτους πτηνόμορφους ασκούς από την Ελεύθερνα. Από καρδιάς ευχαριστώ τις φίλες και αρχαιολόγους Ε. Μητάκη και Β. Κουντούρη για την πολύτιμη βοήθεια που μου πρόσφεραν απλόχερα. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου που με στήριξε και συνεχίζει να με στηρίζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1.1 Ζητήματα ορολογίας: από τον δερμάτινο ασκό στο πτηνόμορφο αγγείο

Ένα από τα αρχικά ζητούμενα της παρούσας μελέτης είναι να διευκρινιστεί τι προσδιορίζει ο όρος «ασκός», κατ' επέκταση τι είναι ο πτηνόμορφος ασκός και ποια η σχέση τους. Με τον όρο *ασκός* προσδιορίζεται ο δερμάτινος σάκος ή δοχείο που χρησιμοποιεί για τη φύλαξη υγρών, κυρίως κρασιού και νερού.¹

Στην αρχαία ελληνική φιλολογία εντοπίζεται πληθώρα αναφορών σε δερμάτινους ασκούς, από τις οποίες αντλούνται αρκετές πληροφορίες για την κατασκευή και τη χρήση τους. Οι πρωιμότερες προέρχονται από τα ομηρικά έπη. Στη ραψωδία Γ² της Ιλιάδας και στις ραψωδίες ε³, ζ⁴ και ι⁵ της Οδύσσειας αναφέρονται ασκοί που περιέχουν κρασί και νερό. Στις ραψωδίες Γ και ζ αναφέρεται ότι ήταν κατασκευασμένοι από δέρμα αιγοειδούς (*άσκῳ ἐν αἰγείῳ*). Στη ραψωδία κ⁶ της Οδύσσειας ο ποιητής αναφέρεται στον ασκό του Αιόλου, οποίος ήταν κατασκευασμένος από δέρμα εννιάχρονου βοδιού (*άσκὸν βοός*), και στο ξεχωριστό περιεχόμενό του.

Ο Ηρόδοτος⁷ μνημονεύει στις ιστορίες του τη χρήση των ασκών στην Ανατολή. Εν αντιθέσει με τους ελληνικούς, ήταν κατασκευασμένοι από δέρμα καμήλας και χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση και μεταφορά νερού.

Από μυθολογικής σκοπιάς, σύμφωνα με τον Στέφανο τον Βυζάντιο⁸, ο Ασκός ήταν Γίγαντας που εναντιώθηκε στον Διόνυσο. Ο θεός για να τον τιμωρήσει τον έγδαρε, τον πέταξε στον ποταμό Βαρδίνη και από το δέρμα του έφτιαξε ένα δοχείο,

¹ Yon 1981, λήμμα Askos.

² στ. 245-247 «Κήρυκες δ' ἀνὰ ἄστῳ θεῶν φέρον ὄρκια πιστὰ/ ἄρνε δῶμα καὶ οἶνον εὐφρονα καρπὸν ἀρούρης/ ἀσκῳ ἐν αἰγείῳ»

³ στ. 265-266 «ἐν δὲ οἱ ἀσκὸν ἔθηκε θεὰ μέλανος οἴνοιο/ τὸν ἕτερον, ἕτερον δ' ὕδατος μέγαν...»

⁴ στ. 77-78 «...ἐν δ' ὄψα τίθει, ἐν δ' οἶνον ἔχευεν/ ἀσκῳ ἐν αἰγείῳ...»

⁵ στ. 196 «...ἀτὰρ αἴγειον ἀσκὸν ἔχον μέλανος οἴνοιο...»

⁶ στ. 19-20 «δῶκε δὲ μ' ἐκδείρας ἀσκὸν βοός ἐννεώροιο,/ ἔνθα δὲ βυκτῶν ἀνέμων κατέδησε κέλευθα»

⁷ 3.9.1 «Ἐπεὶ ὦν τὴν πίστιν τοῖσι ἀγγέλοισι τοῖσι παρὰ Καμβύσειω ἀπιγμένοισι ἐποίησατο ὁ Ἀράβιος, ἐμηχανάτο τοιάδε· ἀσκούς καμήλων πλήσας, ὕδατος ἐπέσαξε ἐπὶ τὰς ζωὰς τῶν καμήλων πάσας, τοῦτο δὲ ποιήσας ἤλασε ἐς τὴν ἄνυδρον καὶ ὑπέμενε ἐνθαῦτα τὸν Καμβύσειω στρατὸν»

⁸ 217.7-11 «Δαμασκός, πόλις Συρίας, μεσόγειος, ὑπερθε Φοινίκης, παρὰ τὸν Βαρδίνην ποταμόν. ὠνομάσθη δὲ ὅτι εἷς τῶν Γιγάντων Ἄσκος ὄνομα ἄμα Λυκούργῳ δήσας τὸν Διόνυσον ἔρριπεν εἰς τὸν ποταμόν, ὃν λύσας Ἑρμῆς τὸν Ἄσκὸν τοῦ δέρματος ἐγύμνωσεν, ὅθεν πρὸς οἴνου ἐπιπήδειον τὸ δέρμα.»

το οποίο γέμισε με κρασί. Η σχέση του θεού του κρασιού με τους δερμάτινους ασκούς παρατηρείται και στη θρησκευτική ζωή των αρχαίων Ελλήνων. Προς τιμήν του υπήρχε η γιορτή *Ἀσκόλια* κατά τη διάρκεια της οποίας λάμβανε χώρα ένα παιχνίδι που ονομαζόταν *ασκωλιασμός*. Οι διαγωνιζόμενοι έπρεπε να ισορροπήσουν πάνω σ' έναν ασκό που ήταν γεμάτος με κρασί ή αέρα και εξωτερικά ήταν αλειμμένος με κάποια λιπαρή ουσία. Ο νικητής έπαιρνε ως έπαθλο έναν ασκό με κρασί.⁹

Εκτός από τις φιλολογικές μαρτυρίες, πληροφορίες για τους δερμάτινους ασκούς αντλούμε και από τη μελανόμορφη και ερυθρόμορφη αγγειογραφία των κλασικών χρόνων. Δερμάτινοι ασκοί απεικονίζονται κυρίως σε διονυσιακές σκηνές¹⁰, οινοποσίας¹¹ και καθημερινής ζωής στο πλαίσιο του οίκου¹².

Η δορά του ζώου, εκτός από αποθηκευτικό δοχείο, με την κατάλληλη επεξεργασία μπορούσε να μετατραπεί σε πνευστό μουσικό όργανο. Οι πρώτες αναφορές για τη χρήση του στη μουσική ανάγονται τη 2^η χιλιετία π.Χ. και απαντώνται στη Μεσοποταμία.¹³ Παρόμοια χρήση πιθανότατα να είχε και στην αρχαία Ελλάδα, όπως διαπιστώνεται από απεικονίσεις του στην τέχνη της αρχαίας εποχής.¹⁴

Στην αρχαιολογική ορολογία ο όρος ασκός, εκτός από το δερμάτινο δοχείο, προσδιορίζει και έναν συγκεκριμένο τύπο αγγείου. Ο πήλινος ασκός, της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, έχει ατρακτοειδές/πτηνόμορφο σώμα στο οποίο προσφύεται τουλάχιστον μία προχοή και στη ράχη φέρει τοξωτή λαβή.¹⁵ Το αρχαίο όνομα του αγγείου είναι άγνωστο. Το 1892 ο

⁹ Μοσχόπουλος, Σχόλ. Αριστοτέλη, Πλούτος (1129.1-26) «*ἀσκολιάζ' ἔνταῦθα: Ἑορτὴν οἱ Ἀθηναῖοι ἤγον τὰ Ἀσκόλια, ἐν ἧ ἑνήλλοντο τοῖς ἀσκόις εἰς τιμὴν τοῦ Διονύσου, δοκεῖ δὲ/ ἔθρον εἶναι τῆ ἀμπέλῳ τὸ ζῶον. ἀμέλει οὖν καὶ ἐπίγραμμα φέρεται/ τῆς ἀμπέλῳ πρὸς οὕτως ἔχον/ ... / ἀσκολιάζ' ἔνταῦθα:/ Ἀσκόλια ἦν ἑορτὴ τοῦ Διονύσου, ἐν ἧ ἄσκούς διαφυσῶντες/ καὶ ὀγγοῦντες, ἐρρίπτουν καὶ ἄνωθεν ἤλλοντο ἐπάνω αὐτῶν ἐνὶ ποδὶ,/ ἐκίνουν δὲ γέλωτα καταπίπτοντες' ὁ μέντοι μὴ καταπεσῶν ἐλάμβανεν αὐτὸν οἴνου πλήρη.*»

¹⁰ Ενδεικτικά βλ. Pirili 1993, πιν. 25.1· Giglioli 1991, πιν. 8.3.

¹¹ Ενδεικτικά βλ. Boardman 1975, εικ. 106.

¹² Ενδεικτικά βλ. Carpenter 1989, 443.226 & 444.248.

¹³ Forbes 1966, 42.

¹⁴ Carpenter 1989, 185.31. Παρόμοια μουσικά όργανα χρησιμοποιούνται ακόμα και σήμερα σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας. Τέτοια είναι η τσαμπούνα, η πίπιζα και η ασκομαντούρα ή ασκομαντούρα από την Κρήτη.

¹⁵ Την Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου ο όρος *ασκός* χρησιμοποιείται και για να προσδιορίσει το αγγείο με το σφαιρικό σώμα-σφαιρικός ασκός (βλ. Misch 1992 Hallager 2010, 150 και υποσ. 117-120). Αργότερα χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει το αττικό σχήμα αγγείου που εμφανίζεται την αρχαϊκή περίοδο. Παρατηρούνται δύο τύποι ασκών, ο πρώτος έχει βαθύ σώμα με ευθέα τοιχώματα, προχοή και τοξωτή λαβή. Ο δεύτερος τύπος έχει δακτυλιόσχημη βάση, αβαθές σώμα με θολωτή επίστεψη, προχοή και τοξωτή λαβή. Το αγγείο εμφανίστηκε στις αρχές του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Panofka στη μελέτη του *Recherches sur les veritables noms des vases grecs* χρησιμοποίησε τον όρο «ασκός» για να περιγράψει το αγγείο με το ατρακτοειδές σώμα και την καλαθόσχημη λαβή. Σύμφωνα με τον ίδιο, το αγγείο χρησίμευε για την άντληση νερού.¹⁶ Στην ίδια μελέτη ο Panofka χρησιμοποίησε τον όρο «επάσκιον» για να περιγράψει έναν άλλον τύπο αγγείου όμοιου με τον ασκό. Το παραπάνω αγγείο διαμορφώθηκε από τους Σικελούς για να ρίχνουν λάδι στους λύχνους.¹⁷ Τρεις περίπου δεκαετίες αργότερα ο Krause χρησιμοποιεί τον όρο «ασκός» για να αναφερθεί τόσο στο δερμάτινο δοχείο όσο και στο πήλινο αγγείο. Παρά τη χρήση του ίδιου όρου και για τα δύο αντικείμενα, τονίζει τις διαφορές τους ως προς το σχήμα και τη χρήση.¹⁸

Σε αντίθεση με τους Panofka και Krause, ο Mayer δε διακρίνει κάποια άμεση σχέση του δερμάτινου ασκού με τον πήλινο. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι πήλινοι ασκοί έχουν ως πρότυπο μετάλλινα αγγεία με πεπλατυσμένο σώμα, προχοή στο πλάι και μία λαβή στη ράχη, τα οποία χρησίμευαν για την άντληση νερού από τα πηγάδια. Ο Mayer, παρά τη διαφοροποίηση του από τους προαναφερθέντες μελετητές, χρησιμοποίησε και ο ίδιος τον όρο ασκό όπως άλλωστε δηλώνει και ο τίτλος της μελέτης του.¹⁹

Κατά καιρούς στην έρευνα έχουν χρησιμοποιηθεί διαφορετικοί όροι για να προσδιορίσουν τον συγκεκριμένο τύπο αγγείου. Ο Brock το 1957²⁰, στη δημοσίευση του νεκροταφείου της Φορτέτσας, χρησιμοποίησε τον όρο «*duck askos*»²¹. Η Πιερίδου το 1970²² και 1973²³ στις μελέτες της για την κυπριακή κεραμική χρησιμοποίησε τους όρους «*πτηνόμορφοι πρόχοι*» και «*πτηνόμορφα ρυτά*». Την ίδια δεκαετία, το 1972, δημοσιεύτηκε η θεμελιώδης μελέτη του Desborough²⁴ για τους πτηνόμορφους ασκούς, με τίτλο «*Bird Vases*». Στις νεότερες μελέτες έχει επικρατήσει ο όρος «*bird askos*».²⁵

και είχε χρήση έως και τον 4^ο αιώνα π.Χ. Σύμφωνα με την Τζουβάρα –Σούλη (1983, 87) οι ασκοί χρησιμοποιήθηκαν για την αποθήκευση λαδιού. βλ. και Beazley 1921, 325-327

¹⁶ Panofka 1829, 22 α. κ. XLIII πιν. II.43, «*L'ascos était un vase en forme d'outre qui servait à puiser de l'eau*»

¹⁷ Panofka 1829, 22 α. κ. XLIV πιν. II.44, «*L'épascion avait la forme d'une petite outre : les Siciliens s'en servaient pour verser de l'huile dans les lampes*»

¹⁸ Krause 1854, 302-304

¹⁹ Mayer 1907, 207-210

²⁰ Brock 1952, 12 α. κ. 50, 32 α. κ. 270 και 277 κ.ε. Στην ίδια δημοσίευση ο Brock χρησιμοποιεί τον όρο *bird askos* για να αναφερθεί στα πτηνόμορφα αγγεία της ΥΓ-ΠΠΡΑ περιόδου.

²¹ Ο ίδιος όρος χρησιμοποιήθηκε το 1960 από τη Vermuele (1960, 11-12) και το 1979 από τον Papadopoulos (1979, 101-104) για να προσδιορίσουν τον τύπο των πτηνόμορφων αγγείων της Αχαΐας.

²² Πιερίδου 1970, 93 κ.ε.

²³ Πιερίδου 1973, 37. Η ίδια (1973, 36) χρησιμοποιεί τον όρο «*ζωόμορφος ασκός*» για να περιγράψει τα αγγεία με το σφαιρικό πεπλατυσμένο σώμα, την πλαστική κεφαλή ζώου, την καλαθόσχημη λαβή στη ράχη και την προχοή.

²⁴ Desborough 1972, 245 κ.ε.

²⁵ Ενδεικτικά βλ. Karageorghis 1983, 174· Coldstream 1996, 366. Στην ελληνική ορολογία αποδίδεται με τον όρο *πτηνόμορφος ασκός* και στη γερμανική με τους όρους *vogelgefäß*. Η Özbilien (2004) χρησιμοποιεί τον όρο *rhyton-askoi* για να περιγράψει ένα πήλινο αγγείο με τη μορφή κριού. Για την χρήση του όρου *ασκός* στην Κύπρο βλ. Flourentzos 2001.

1.2. Τυπολογικές προσεγγίσεις

Οι πτηνόμορφοι ασκοί απασχόλησαν συστηματικά την αρχαιολογική έρευνα κυρίως μετά το β' μισό του 20^{ου} αιώνα. Χαρακτηριστικό αυτών των πρώτων μελετών είναι ότι πραγματεύονται κυρίως ζητήματα τυπολογίας.²⁶ Το 1970 ο Bouzek πρότεινε μια πενταπλή κατηγοριοποίηση των ασκών σύμφωνα με την οποία διακρίνονται οι εξής τύποι: ο *A* με κεφάλι, τρία πόδια και λαβή, ο *B* με κεφάλι, κοντά πόδια και λαβή, ο *C* με κεφάλι, βάση και χωρίς λαβή, ο *D* με κεφάλι, λαβή και χωρίς πόδια και ο *E* με πόδια και χωρίς κεφάλι.²⁷

Το ίδιο έτος η Πιερίδου πρότεινε μια νέα διπλή τυπολογική προσέγγιση των κυπριακών πτηνόμορφων ασκών. Στον πρώτο τύπο απέδωσε τους ασκούς με απλή προχοή, για τους οποίους χρησιμοποίησε τον όρο «*πτηνόμορφοι πρόχοι*», και στον δεύτερο απέδωσε τους ασκούς με κεφάλι πτηνού, για τους οποίους χρησιμοποίησε τον όρο «*πτηνόμορφα ρυτά*». Σύμφωνα με την ίδια ο τύπος των πτηνόμορφων πρόχων κατάγεται από την Κρήτη, ενώ τα πτηνόμορφα ρυτά αποτελούν κυπριακή έμπνευση των μέσων του 11^{ου} αιώνα π.Χ.²⁸ Η καταγωγή τους θα αναλυθεί εκτενέστερα σε επόμενο κεφάλαιο.²⁹

Εν συνεχεία, ο Desborough, το 1972, πρότεινε μια νέα τυπολογική διάκριση των ασκών της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου από το Αιγαίο και την Κύπρο σε δύο βασικούς τύπους. Στον τύπο I απέδωσε τους ασκούς με κεφάλι πτηνού στην εμπρόσθια απόληξη του ατρακτοειδούς σώματος και προχοή στη ράχη ή στο ουραίο μέρος του σώματος και στον τύπο II αυτούς με προχοή στην εμπρόσθια απόληξη του σώματος. Τους δύο βασικούς τύπους τους διαίρεσε σε τρεις υποκατηγορίες, στην *a* που περιλαμβάνει τους ασκούς με πόδια, στην *b* που περιλαμβάνει αυτούς με υψηλή

²⁶ Η πρώτη μελέτη αποκλειστικά για τους ασκούς δημοσιεύτηκε το 1907 από τον Mayer (1907, 212-235) και περιλάμβανε ασκούς από το Αιγαίο, την Κύπρο και τη νότια Ιταλία. Ο Mayer διέκρινε επτά τύπους (A-H). Ο τύπος A έχει σώμα με τη μορφή ιχθύος, ο τύπος B έχει σώμα που εδράζεται σε βάση και έχει προχοή, ο τύπος C έχει πτηνόμορφο σώμα και προχοή αντί κεφαλιού, ο τύπος D έχει σώμα που εδράζεται σε πόδια και φέρει προτομή ζώου, ο τύπος E έχει σφαιρικό σώμα και φέρει προτομή ζώου, ο τύπος F έχει σφαιρικό σώμα με βραχύ λαιμό, ο τύπος G έχει δακτυλιόσχημο σώμα και ο τύπος H έχει σφαιρικό σώμα με 2-3 προχόες. Ο Mayer στην τυπολογία του δεν έλαβε υπόψιν του τις χρονολογικές διαφοροποιήσεις των αγγείων.

Δύο δεκαετίες αργότερα η Maximova (1927 βλ. επίσης Bouzek 1970, 114-115) στη μελέτη της για τα πλαστικά αγγεία διέκρινε τέσσερις τύπους. Στον 1ο τύπο ανήκουν οι ασκοί με προχοή στη θέση του κεφαλιού, στον 2ο οι ασκοί με κεφάλι, στον 3ο τύπο οι ασκοί με βάση και υψηλό λαιμό και στον 4ο τύπο τα πτηνόμορφα αγγεία.

²⁷ Bouzek 1970, 110.

²⁸ Πιερίδου 1970, 93.

²⁹ Βλ. Κεφάλαιο 3 Ζητήματα καταγωγής.

βάση και στην c καταχώρησε αυτούς χωρίς βάση ή κάποιο άλλο στήριγμα. Στη συνέχεια απέδωσε τον τύπο I στην Κύπρο και τον τύπο II στην Κρήτη.³⁰

Δύο δεκαετίες αργότερα, το 1992, δημοσιεύτηκε η διατριβή του Misch³¹ για τους ασκούς από το Αιγαίο και την Κύπρο. Η μελέτη του έχει ευρύ χρονολογικό φάσμα, από τη Νεολιθική έως και την ΠρΓ Β περίοδο, αλλά κυρίως εστιάζει στην Εποχή του Χαλκού. Τα αγγεία παρουσιάζονται με χρονολογική ακολουθία σε κάθε γεωγραφική ενότητα. Για την ταξινόμηση των ασκών της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου προτείνει μια τυπολογική διαίρεση βασισμένη σε αυτήν του Desborough. Για τον πρώτο τύπο χρησιμοποιεί τον όρο *πηινόμορφοι ασκοί* (*Vogelaskos*), που αντιστοιχεί στον τύπο II του Desborough, και για τον δεύτερο τύπο τον όρο *πηινόμορφα ρυτά* (*Vogelrhyta*), που αντιστοιχεί στον τύπο I του Desborough.

Το 1996 δημοσιεύτηκε η διατριβή του Guggisberg στην οποία συμπεριλαμβάνεται σχεδόν το σύνολο των δημοσιευμένων πτηνόμορφων και ζωόμορφων ασκών από το Αιγαίο. Ο Guggisberg επιχείρησε μια νέα τυπολογική προσέγγιση των αγγείων βασισμένη στη διπλή τυπολογική διαίρεση του Desborough. Διέκρινε δώδεκα διαφορετικούς τύπους, οι *vogel* A-1 έως A-7, A-11 και A-12 αποτελούν υποκατηγορίες του τύπου I του Desborough και οι τύποι *vogel* A-8 έως A-10 υποκατηγορίες του τύπου II.³²

³⁰ Desborough 1972, 245 κ.ε. Στη μελέτη του Desborough υπάρχει ισορροπία μεταξύ του κυπριακού του αιγαιακού/ελληνικού στοιχείου. Συγκεκριμένα μελέτησε 61 αγγεία, 17 από την Κύπρο, 14 από την Κρήτη, 7 από την Αχαΐα, 6 από την Αθήνα, 2 από το Λευκαντί και τη Μικρά Ασία, 1 από την Ρόδο και τις Κυκλάδες. Δεν έλαβε υπόψιν του την δημοσίευση του Levi (1927/1929) για τη νεκρόπολη του Αφρατί, στην οποία δημοσιεύονται 5 πτηνόμορφα αγγεία.

³¹ Misch 1992, 14 κ.ε.

³² Guggisberg 1996, 249-260. Οι δώδεκα τύποι του Guggisberg είναι οι εξής: vogel A-1 με κωνικό πόδι, προχολή στη ράχη και το κεφάλι. A-2 με τρία/ τέσσερα πόδια ή ένα κωνικό πόδι, προχολή στη ράχη και το κεφάλι και η λαβή προσφύεται από την προχολή στη ράχη του αγγείου. A-3 όπως ο A-2, αλλά χωρίς προχολή στο κεφάλι. A-4 με τρία πόδια, συμπαγές κεφάλι και οπή πληρώσεως κάτω από τον λαιμό. A-5 με προχολή και τοξωτή λαβή στη ράχη. A-6 ο οποίος διακρίνεται σε δύο υποκατηγορίες στην A με τρία πόδια, προχολή στο κεφάλι, δεύτερη προχολή στο πίσω μέρος του σώματος και τοξωτή λαβή στη ράχη ανάμεσα στο κεφάλι και την προχολή, και την B, όπως η A αλλά χωρίς προχολή στο κεφάλι. A-7 με προχολή στον λαιμό και συμπαγές κεφάλι.

A-8 ο οποίος διακρίνεται σε δύο υποκατηγορίες στην A με προχολή στη θέση του κεφαλιού και τρία πόδια ή κωνική βάση ή επίπεδη βάση και λαβή στη ράχη, και στην B με σφαιρικό σώμα, προχολή στη θέση του κεφαλιού, τρία πόδια και τοξωτή λαβή. A-9 με προχολή στη θέση του κεφαλιού, κωνική ή επίπεδη βάση και κάθετη λαβή που προσφύεται από την προχολή στη ράχη του αγγείου. A-10 οποίος διακρίνεται σε δύο υποκατηγορίες, στην A χωρίς κεφάλι, τρία πόδια ή επίπεδη βάση και στόμιο στο στήθος, και στην B, όπως η A, αλλά φέρει και δεύτερη προχολή.

A-11 με προχολή στη θέση του κεφαλιού, τρία πόδια. A-11 με συμπαγές κεφάλι, προχολή στο στήθος, οπή στο πίσω μέρος του σώματος και τοξωτή λαβή στη ράχη. A-12 με προχολή στο κεφάλι, τέσσερα μικκύλα αγγεία και υψηλή λαβή στη ράχη.

Η τυπολογική προσέγγιση του Guggisberg θα μπορούσε να χαρακτηριστεί δύσχρηστη σε σχέση τόσο με τις προγενέστερες τυπολογίες όσο και με τις μεταγενέστερες. Στους τύπους *vogel* A-1, A-5, A-6B, A-7, A-10B, A-11 και A-12 απαντάται μόνο ένα αγγείο.

Το 1997 δημοσιεύτηκε η μελέτη της Κούρου για τους κυπριακούς ζωόμορφους ασκούς της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Διέκρινε τρεις νέους κύριους τύπους: α) τους ασκούς με προτομή ζώου, σφαιρικό σώμα και κωνική βάση, β) τους θηριομορφικούς ασκούς, με σφαιρικό σώμα και πόδια, και γ) τους ζωόμορφους ασκούς. Οι συγκεκριμένοι τύποι έχουν στενή σχέση με τους πτηνόμορφους ασκούς με προτομή ζώου και τα ασκοειδή αγγεία.³³

Το 2006 δημοσιεύτηκε η μελέτη του Koehl για τα ρυτά της Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο. Στη μελέτη του συμπεριλαμβάνει τους πτηνόμορφους ασκούς της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου από την Αχαΐα και τους κατατάσσει στον τύπο Ι των εικονιστικών (type I figural) ρυτών.³⁴

³³ Kourou 1997. Στη μελέτη της Κούρου ο πρώτος τύπος αποδίδεται με τον όρο «*protome askos of the vessel type*», ο δεύτερος τύπος με τον όρο «*theriomorphic askos*» και ο τρίτος τύπος με τον όρο «*animal-shaped askos*».

³⁴ Koehl 2006, 14-16. Συχνά υπάρχει σύγχυση ανάμεσα στους ζωόμορφους ασκούς και τα ρυτά. Σημαντική διαφορά ανάμεσα στους δύο τύπους αγγείων είναι η τοξωτή λαβή. Τα ρυτά δεν φέρουν τοξωτή λαβή (βλ. Yon 1981 λήμματα Askos και Rhyton). Σύμφωνα με τον Koehl οι ασκοί έχουν μόνο μία προχολή ενώ τα ρυτά δύο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:

Πτηνόμορφοι ασκοί στην Κρήτη κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου

2.1. Ασκοειδή αγγεία κατά την Εποχή του Χαλκού (σύντομη επισκόπηση)

Η Κρήτη έχει μακρά παράδοση στην κατασκευή πλαστικών αγγείων, ρυτών και ασκών. Τα πρωιμότερα χρονολογούνται την ΠΜ περίοδο και η παραγωγή τους συνεχίζεται ακάθεκτη έως και την ΥΜ περίοδο.³⁵ Οι πρώτοι πτηνόμορφοι ασκοί της νέας τεχνοτροπίας εντοπίζονται την ΥΜ ΙΙΙ περίοδο.³⁶

Η πρώτη ουσιαστική μελέτη για τους ΥΠΜ και Γεωμετρικούς πτηνόμορφους ασκούς της Κρήτης πραγματοποιήθηκε από τον Desborough το 1972. Στη μελέτη του συμπεριλαμβάνει μόλις 14 ασκούς³⁷ από το νησί, η πλειονότητα των οποίων προέρχεται από την ανατολική Κρήτη και όλοι ανήκουν στον τύπο ΙΙ. Η μελέτη του Desborough είναι αρκετά πεπαλαιωμένη, αρκεί να λάβουμε υπόψιν μας την πρόοδο της έρευνας τα τελευταία 40 έτη. Η ανασκαφική δραστηριότητα στο νησί έχει φέρει στο φως πλήθος νέων στοιχείων που μας καλούν να επανεξετάσουμε την προαναφερθείσα δημοσίευση.

³⁵ Τα πρωιμότερα ασκοειδή αγγεία στο νησί απαντώνται την ΠΜ Ι-ΙΙ περίοδο στις θέσεις Λέντας (Daux 1959, 743 εικ. 13), Αγία Φωτιά (Misch 1992, 83) και Κουμάσα (Davaras 1976, 130 εικ. 79). Σε κρητικό εργαστήριο αποδίδεται και ο ΠΚ πτηνόμορφος ασκός από το Άνω Κουφονήσι (Ζαφειροπούλου 1971α, 215· Ζαφειροπούλου 1971β, 467). Τη ΜΜ περίοδο ο αριθμός των πτηνόμορφων αγγείων είναι αρκετά μειωμένος. Προς το παρόν, έχουν εντοπιστεί μόνο δύο αγγεία από τη Φαιστό και την Κνωσό (Misch 1992, 108). Την ίδια περίοδο εντοπίζονται τα πρώτα πτηνόμορφα αγγεία στην ηπειρωτική Ελλάδα. Σταδιακά έως το τέλος της ΜΕ περιόδου εγκαταλείπεται ο τύπος του πτηνόμορφου και ζωόμορφου ασκού και επικρατεί ο τύπος του σφαιρικού ασκού (Δεληγιάννη 2003, 605). Την ΥΕ ΙΙΑ περίοδο γνώρισε ευρεία διάδοση ο ασκός τύπου 194 και 195 (Furumark 1941, 67).

³⁶ Την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο εντοπίζονται οι πρώτοι ασκοί στη ΒΔ Πελοπόννησο (ενδ. Papadopoulos 1979, 101), το Λευκαντί (Popham, Sackett & Themelis 1980, 114-116), τη Νάξο (Βλαχόπουλος 2006, 131-134) και τη Ρόδο (Benzi 1992, 108-109). Στην Κύπρο οι ασκοί της νέας τεχνοτροπίας εντοπίζονται την ΥΚ ΙΙΙΓ περίοδο (Πιερίδου 1970, 92-93· Demetriou 1989, 48· Δημητρίου 1994, 47-48).

³⁷ Ο Desborough (1972, 252-2254, 260-262) στη δημοσίευση συμπεριέλαβε ασκούς από τις εξής θέσεις: 3 από το Βρόκαστρο, 4 από το Καβούσι, 2 από το Καρφί, 1 από το Χαμαίζι, 1 από την Αζό, 2 από την Κνωσό και 1 από τις Μέλαμπες. Από τη μελέτη του απουσιάζουν οι ασκοί από τη νεκρόπολη του Αφρατί, παρόλο που είχαν δημοσιευτεί από τον Levi ήδη από το 1927/1929.

2.2. Πτηνόμορφοι ασκοί τύπου II

Ο Desborough³⁸ υποστήριξε ότι ο τύπος II αποτελεί κρητική έμπνευση, η οποία αργότερα υιοθετήθηκε και από τα κυπριακά κεραμικά εργαστήρια. Ο συγκεκριμένος τύπος γνώρισε ευρεία διάδοση στο νησί ήδη από την ΥΜ III έως και την ΠρΓ Α περίοδο [ΠΙΝ. VII]. Το πρωιμότερο παράδειγμα προέρχεται από το Άδελε Ρεθύμνου [NP.a1] και χρονολογείται την ΥΜ IIIB περίοδο. Την ΥΜ IIIΓ/ΥπΜ περίοδο χρονολογούνται μόνο τρία αγγεία από τους Αδρόμυλους [ΝΛ.a1] και το Βρόκαστρο [ΝΛ.a2 και ΝΛ.a3]. Την ΥπΜ περίοδο παρατηρείται μεγαλύτερη διασπορά θέσεων και ιδιαίτερη αύξηση του αριθμού τους. Πτηνόμορφοι ασκοί αυτής της περιόδου έχουν εντοπιστεί στο Βρόκαστρο [ΝΛ.a4], στο Καβούσι [ΝΛ.a5, ΝΛ.a6 και ΝΛ.a7], στο Καρφί [ΝΛ.a9], στο Χαμαίζι [ΝΛ.a11, ΝΛ.a12, ΝΛ.a13 και ΝΛ.a14], στην Κνωσό [NH.a2], στη Φορτέτσα [NH.a3], στο Ροτάσι [NH.a4], στην Αξό [NP.a2 και NP.a3], στη Σύβριτο [NP.a4] και στους Μέλαμπες [NP.a5]. Ο αριθμός τους φαίνεται να μειώνεται αισθητά την ΠρΓ Α περίοδο, στην οποία και χρονολογούνται τα τελευταία αγγεία από το Καβούσι [ΝΛ.a8] και το Χαμαίζι [ΝΛ.a10 και ΝΛ.a15]. Αμφίβολης χρονολόγησης είναι ο ασκός NH.a1 από το Αφρατί. Αξιοσημείωτη είναι η απουσία υλικού από τη δυτική Κρήτη.³⁹

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία παρατηρούμε ότι οι πτηνόμορφοι ασκοί του τύπου II εντοπίζονται για πρώτη φορά στην Κεντρική Κρήτη τον 13^ο αιώνα π.Χ. Ιδιαίτερη διάδοση γνώρισαν στην ανατολική και κεντρική Κρήτη ενάμιση αιώνα αργότερα, το β' μισό του 11^{ου}- αρχές 10^{ου} αιώνα π.Χ. Ενώ από το β' μισό του 10^{ου} αιώνα π.Χ. ο αριθμός τους φθίνει και εντοπίζονται μόνο στα ανατολικά του νησιού.

Μεταξύ των αγγείων του τύπου II παρατηρείται σχετική ομοιογένεια ως προς τη δομή του σώματος. Συνήθως είναι ατρακτοειδές, στην εμπρόσθια απόληξή του προσφύεται προχοή και στη ράχη φέρει τοξωτή λαβή. Πλησίον της λαβής φέρει οπή πληρώσεως. Η πλειονότητα των ασκών ανήκει στον τύπο Πα⁴⁰, δηλαδή το σώμα εδράζεται σε τρία πόδια, πέντε ανήκουν στον τύπο Πb⁴¹, με κωνικό πόδι, και οκτώ

³⁸ Desborough 1972, 275. Αυτή η άποψη εκφράστηκε για πρώτη φορά από την Πιερίδου (1970, 93) και εν συνεχεία υιοθετήθηκε και από τον Demetriou 1989 & Δημητρίου 1994, 48

³⁹ Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων εκτίθεται ο πτηνόμορφος ασκός από τη Συλλογή Μητσοτάκη [ΙΣ.a1], ωστόσο η προέλευση του είναι άγνωστη και μάλλον θα πρέπει να αναζητηθεί στην κεντρική Κρήτη.

⁴⁰ ΝΛ.a1, ΝΛ.a3, ΝΛ.a4, ΝΛ.a8, ΝΛ.a9, ΝΛ.a11, ΝΛ.a13, NH.a2, NP.a2, NP.a3, NP.a4 και ΙΣ.a2.

⁴¹ ΝΛ.a5, ΝΛ.a6, ΝΛ.a7, ΝΛ.a115 και ΙΣ.a1.

στον τύπο Πc⁴², με επίπεδη βάση ή χωρίς κάποιο στήριγμα. Σε ελάχιστες περιπτώσεις τα πόδια των ασκών του τύπου Ia είναι αρκετά κοντά και το αγγείο εδράζεται στην κοιλιά του.⁴³

Από αυτόν τον γενικό κανόνα εξαιρείται ο αποσπασματικά σωζόμενος ασκός **NP.a1** από το Άδελε Ρεθύμνου. Το ατρακτοειδές σώμα του εδράζεται σε δύο ωοειδή κομβία εν είδει ποδιών. Στο εμπρόσθιο άκρο της ατράκτου προσφύεται υψηλός λαιμός που απολήγει σε ασημάτιστο χείλος. Στη ράχη φέρει διαμήκη (;) νεύρωση.⁴⁴ Στο σωζόμενο τμήμα του σώματος δεν παρατηρείται γένεση λαβής.

Αξιοσημείωτη είναι η ομοιότητα των τριών ΥπΜ ασκών, **ΝΛ.α5**, **ΝΛ.α6** και **ΝΛ.α7**, από το Καβούσι. Τα αγγεία πιθανότατα προέρχονται από το ίδιο κεραμεικό εργαστήριο, όπως υποδηλώνεται από τις ομοιότητες στο σώμα και στη διακόσμησή τους.

Ιδιαίτερος μπορεί να χαρακτηριστεί ο ασκός **ΙΣ.α1** από τη Συλλογή Μητσοτάκη. Το αγγείο ξεχωρίζει από τους υπόλοιπους κρητικούς ασκούς τόσο για το μέγεθός του όσο και για τη δομή του σώματός του με την κωνική βάση που διαμορφώνει δύο πόδια, το τρίλοβο στόμιο, τη καμπτόμενη προς τα άνω ουρά και τη περίτεχνη λαβή. Ο ασκός της Συλλογής Μητσοτάκη είναι ο μεγαλύτερος σε μέγεθος ασκός στην Κρήτη⁴⁵ και ο μοναδικός με τρίλοβο στόμιο. Στο Αιγαίο ασκοί με τρίλοβο στόμιο απαντώνται στην Κω την ΠρΓ περίοδο.⁴⁶

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δύο πτηνόμορφοι ασκοί **NP.a5** και **NH.a4** από τις Μέλαμπες και το Ροτάσι. Στα πλαϊνά του ατρακτοειδούς σώματός τους έχουν προστεθεί πλαστικά πτερά. Η παρουσία πτερών στους ασκούς της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου είναι μια καθαρά κυπριακή τάση που απαντάται στα αγγεία και των δύο τύπων.⁴⁷ Στο Αιγαίο οι ασκοί με πλαστικά πτερά αντιπροσωπεύονται από δύο ασκούς της ΠρΓ και ΥΓ περιόδου από την Κω.⁴⁸ Συχνότερα απαντώνται στα ΥΓ ασκόμορφα ειδώλια του νησιού.⁴⁹

⁴² **ΝΛ.α10**, **ΝΛ.α12**, **ΝΛ.α14**, **NH.a3**, **NH.a4**, **NH.a5**, **NP.a1**, **NP.a5**.

⁴³ **ΝΛ.α1**, **ΝΛ.α11**.

⁴⁴ Βλ. κατάλογο **NP.a1**.

⁴⁵ Ο ασκός της Συλλογής Μητσοτάκη έχει ύψος 0,235μ. και μήκος 0,29μ. Το ύψος των υπόλοιπων ασκών από την Κρήτη κυμαίνεται περίπου από τα 0,1μ. έως 0,14μ. και το μήκος από 0,12μ. έως 0,19μ. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. κατάλογο ασκών τύπου Π.

⁴⁶ Morricone 1978, 269-70 εικ. 565, 282-283 εικ. 600, 366-367 εικ. 796.

⁴⁷ Lemos 1994, 232 Demetriou 1994, 48. Οι Kanta-Karetsou (1998, 164) υποστηρίζουν ότι το ζήτημα της καταγωγής των πλαστικών πτερών είναι ακόμα προς συζήτηση. Για κυπριακούς πτηνόμορφους ασκούς με πλαστικά πτερά βλ. ενδεικτικά: Πιερίδου 1970, πιν. XIII.6, XIV.3, XVI.1,2,3,5.

⁴⁸ Morricone 1978, πιν. 50-51, 219.

⁴⁹ Morricone 1978, πιν. 216-218, 220-223, 272, 295.

Το πιο ιδιότυπο, ίσως δείγμα του τύπου II στην Κρήτη, είναι ο ΠρΓ Β/ΠΓ ασκός **ΙΣ.α2** από τη Συλλογή Μεταξά. Το αγγείο έχει επίμηκες ατρακτοειδές σώμα που εδράζεται σε τέσσερα πόδια. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται υψηλός λαιμός. Στη ράχη του φέρει τοξωτή λαβή. Στα πλαϊνά φέρει ραβδώσεις, σχεδόν όμοιες με αυτές των κυπριακών ληκυθίων του ρυθμού Black Slip. Παρά την ύπαρξη έντονων κυπριακών στοιχείων το αγγείο προέρχεται από κάποιο κρητικό εργαστήριο. Είναι αντιληπτή η ομοιότητα της διακόσμησης και του πηλού του τόσο με τα κρητο-κυπριακά ληκύθια⁵⁰ με τις ραβδώσεις όσο και με τον αμφορέα από τη Δρήρο.⁵¹

Ο ασκός **ΙΣ.α2** της Συλλογής Μεταξά και οι ασκοί **ΝΡ.α5** και **ΝΗ.α4** από τις Μέλαμπες και το Ροτάσι αποτελούν ίσως καλύτερα παραδείγματα των κυπριακών επιρροών στην εξέλιξη των ασκών τύπου II στην Κρήτη. Μια επιπλέον ιδιαιτερότητα του **ΝΗ.α4** εντοπίζεται στην λαβή του, η οποία προσφύεται στα πλαϊνά του σώματος πάνω από τα πλαστικά πτερά. Αυτό το χαρακτηριστικό παρατηρείται και στον ασκό **ΝΗ.α5** από τη Φαιστό.

Τα διακοσμητικά θέματα που επιλέγονται για να κοσμήσουν τους πτηνόμορφους ασκούς τύπου II δε διαφέρουν από αυτά των υπόλοιπων αγγείων της εκάστοτε περιόδου. Ο ασκός από το Άδελε Ρεθύμνου, ίσως ο πρωιμότερος του είδους του, διατηρεί αποσπασματικά τη διακόσμηση στην απολεπίσμενη επιφάνειά του. Κατά την ΥΜ ΙΙΙΓ και ΥπΜ περίοδο η διακόσμηση περιορίζεται, συνήθως, σε δύο ελλειψοειδή ή ατρακτοειδή πεδία στα πλαϊνά του σώματος. Τα θέματα που επιλέγονται για να κοσμήσουν τα αγγεία είναι τα δικτυωτά τρίγωνα⁵², τα ενάλληλα τρίγωνα⁵³, τα ζεύγη ενάλληλων γωνιών⁵⁴, η τεθλασμένη γραμμή⁵⁵, τα διαγραμμισμένα εναλλασόμενα τρίγωνα⁵⁶ και τα γραμμίδια. Εκτός του ελλειψοειδούς ή ατρακτοειδούς πεδίου φέρουν οριζόντιες ταινίες και τεθλασμένες γραμμές. Συνήθως η λαβή φέρει γραμμίδια και το χείλος της προχοής είναι ολόβαφο. Ιδιαίτερη

⁵⁰ Coldstream & Catling 1996, πιν. 54.27-28, 31· Τέγου 2001, 129 α. κ. 6 εικ. 15-16· Ρεθεμνωτάκης & Εγγλέζου 2010, εικ. 117, 118, 119α-β. Πρώτος ο Coldstream (1996, 346) και εν συνεχεία ο Kotsonas (2011, 138-139· Kotsonas 2012, 160-165· Kotsonas 2013, 243 βλ. και υπ. 104) υποστήριξαν ότι τα κρητικά ληκύθια της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου μιμούνται τον κυπριακό ρυθμό Black Slip. Τα αγγεία είναι κατασκευασμένα από ερυθρό, χονδροειδή πηλό πλούσιο σε μαρμαρυγία.

⁵¹ van Effenterre 2009, 129 εικ. 60.

⁵² **ΝΛ.α6.**

⁵³ **ΝΗ.α6** και **ΝΗ.α7.**

⁵⁴ **ΝΗ.α1** και **ΝΛ.α5.**

⁵⁵ **ΝΛ.α3, ΝΛ.α7, ΝΗ.α2, ΝΡ.α2, ΝΡ.α5** και **ΙΣ.α1.**

⁵⁶ **ΝΛ.α9.** Το ίδιο μοτίβο παρατηρείται και στον ΥΕ ΙΙΙΓ ασκό από το Λευκαντί (Popham, Sackett & Themelis 1980, 114-116 α. κ. 10).

είναι η διακόσμηση του ασκού **ΙΣ.α1** από τη Συλλογή Μητσοτάκη. Το μεγαλύτερο μέρος του σώματός τους είναι ολόβαφο και στην κοιλιά του φέρει εξηρημένο πεδίο που κοσμείται με ταινίες. Στη ράχη της λαβής και στην ουρά φέρει ιχθυάκανθα.

2.3. Πτηνόμορφοι ασκοί τύπου I

Στη μελέτη του Desborough απουσιάζουν τελείως οι πτηνόμορφοι ασκοί του τύπου I από την Κρήτη. Ο ίδιος απέδωσε τον συγκεκριμένο τύπο στην Κύπρο.⁵⁷ Τα αγγεία του τύπου I στην Κρήτη απαντώνται από την ΥΜ ΠΠΓ/ΥπΜ έως και την ΠΠρΑ περίοδο [ΠΠΝ. VII]. Το πρωιμότερο αγγείο προέρχεται από το Αφρατί [NH.β5]. Ασκοί της ΠρΓ Α περιόδου έχουν εντοπιστεί στην Παπούρα Λασιθίου [ΝΛ.β1], στο Αφρατί [NH.β6], στην Κνωσό [NH.β7, NH.β8, NH.β9, NH.β10, NH.β11 και NH.β14] και στη Φορτέτσα [NH.β19 και NH.β21]. Αγγεία της ΠρΓ Β περιόδου έχουν εντοπιστεί στην Κνωσό [NH.β16 και NH.β17], στη Φορτέτσα [NH.β18 και NH.β20], στις Κούρτες [NH.β24, NH.β25 και NH.β26] και στην Ελεύθερνα [NP.β1]. Της ΠΓ περιόδου απαντώνται στο Αφρατί [NH.β1 και NH.β2] και στους Αμπελόκηπους Κνωσού [NH.β22]. Τη ΜΓ (;)/ΥΓ περίοδο χρονολογείται μόνο ένας ασκός από τους Αμπελόκηπους Κνωσού [NH.β23]. Τα υστερότερα παραδείγματα της ΥΓ/ΠΠρΑ περιόδου προέρχονται από το Αφρατί [NH.β1 και NH.β4] και την Κνωσό [NH.β12 και NH.β13].

Στα παραπάνω αγγεία πρέπει να προστεθούν και τρεις αδημοσίευτοι ασκοί από την Ελεύθερνα. Ο ασκός **NP.β4**, οποίος χρονολογείται την ΠΓ περίοδο, δεν αποκλείεται να είναι και υστερότερος.⁵⁸ Ο **NP.β3** που χρονολογείται την ΠρΓ Β ή την ΥΓ περίοδο.⁵⁹ Και ο αποσπασματικά σωζόμενος ασκός **NP.β2** θα μπορούσε να χρονολογηθεί τα τέλη του 7^{ου} ή στις αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Αμφίβολη είναι η χρονολόγηση του τριπλού ασκού **ΙΣ.β1** από τη Συλλογή Μεταξά.

Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία παρατηρούμε ότι ο τύπος I εντοπίζεται στην κεντρική Κρήτη τον 11^ο αιώνα π.Χ. Ιδιαίτερη διάδοση γνώρισε το β' τέταρτο του 10^{ου} έως και τον 8^ο αιώνα π.Χ. Η πλειονότητα των αγγείων προέρχεται από την κεντρική Κρήτη και μόλις ένα από την Ανατολική, ενώ απουσιάζουν στοιχεία για τη δυτική

⁵⁷ Desborough 1970, 245 κ.ε.

⁵⁸ Οι κρητικοί «πρωτο-παλλεκτρύωνες» χρονολογούνται κυρίως την ΠρΓ και ΠΓ περίοδο (Kourou 2005).

⁵⁹ Για τη χρονολόγηση του αγγείου γίνεται εκτενής αναφορά στη συνέχεια του κεφαλαίου.

Κρήτη. Μεμονωμένα παραδείγματα του τύπου I εντοπίζονται στην κεντρική Κρήτη έως και τον ύστερο 7^ο αιώνα π.Χ.

Εν αντιθέσει με τους ασκούς του τύπου II, στα αγγεία του τύπου I παρατηρείται πληθώρα διαφοροποιήσεων. Οι ασκοί διαμορφώνονται από το ατρακτοειδές σώμα που εδράζεται συνήθως σε τρία πόδια, σπανιότερα σε τέσσερα, ή σε ένα κυλινδρικό πόδι ή είναι άνευ στηρίγματος. Η πλειονότητά τους ανήκει στον τύπο Ia⁶⁰, ενώ οι τύποι Ib⁶¹ και Ic⁶² είναι αρκετά σπάνιοι και αντιπροσωπεύονται από ελάχιστα παραδείγματα. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός που συνήθως απολήγει σε υβριδικό κεφάλι πτηνού ή σπανιότερα σε προτομή αλόγου. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και τα αυτιά, ενώ το ράμφος ή το ρύγχος είναι συνήθως κυλινδρικό με διαμπερή διαμήκη οπή. Στην οπίσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται προχόη και στην ράχη φέρουν λαβή. Την ΥΓ/ΠΠρΑ περίοδο παρατηρείται ουσιαστική αλλαγή στην απόδοση του κεφαλιού, το οποίο αποκτά σαφή χαρακτηριστικά πτηνού.

Το κυρίαρχο χαρακτηριστικό των ασκών τύπου I, η ειδοποιός διαφορά τους από τον τύπο II, είναι το κεφάλι τους. Στην Κρήτη οι Γεωμετρικοί ασκοί αυτού του τύπου διαφοροποιούνται από τα αντίστοιχα αγγεία άλλων περιοχών του ελλαδικού χώρου και της Κύπρου. Η παρουσία πλαστικών αυτιών στο πτηνόμορφο κεφάλι αποτελεί ιδιαίτερο γνώρισμα των κρητικών αγγείων, το λαλούν σύμβολό τους. Οι γεωμετρικοί ασκοί του τύπου I στην Κρήτη συνδυάζουν το πτηνόμορφο σώμα με κεφάλι με υβριδικά χαρακτηριστικά πτηνού-αλόγου. Σύμφωνα με τον Coldstream αυτό το χαρακτηριστικό αποτελεί «κνωσιακό φαινόμενο»⁶³ και, ο ίδιος, τους απέδωσε την ονομασία «πρωτο-ιππαλεκτρυόνες»⁶⁴. Υποστήριξε ότι αυτά αγγεία αποτελούν τους μακρινούς προγόνους του ιππαλεκτρυώνα⁶⁵ Ξούθου που είναι γνωστός από τους *Όρνιθες*⁶⁶ και τους *Βατράχους*⁶⁷ του Αριστοφάνη.

⁶⁰ ΝΛ.β1, ΝΗ.β1, ΝΗ.β4, ΝΗ.β5, ΝΗ.β7, ΝΗ.β8, ΝΗ.β14, ΝΗ.β16, ΝΗ.β17, ΝΗ.β18, ΝΗ.β19, ΝΗ.β21, ΝΗ.β22, ΝΗ.β24, ΝΡ.β1, ΝΡ.β3, ΝΡ.Β4. Ο ασκός ΝΗ.β10 αποτελεί παραλλαγή του τύπου Ia.

⁶¹ ΝΗ.β3, ΝΗ.β12, ΝΗ.β20, ΝΗ.β23.

⁶² ΝΗ.β2.

⁶³ «The Cretan bird-askos is thus a Knossian phenomenon of the ninth century.».

⁶⁴ Coldstream 1989, 23-26

⁶⁵ LIMC V.1, *Hippalektryon*. Στον αθηναϊκό μελανόμορφο ρυθμό ο ιππαλεκτρυώνας αποδίδεται με σώμα κόκορα και κεφάλι και μπροστινά πόδια αλόγου, συχνά φέρει και αναβάτη.

⁶⁶ Στ. 798-800 «ὡς Διειτρέφης γε πτυναῖα μόνον ἔχων πτερὰ/ ἠρέθη φύλαρχος, εἴθ' ἵππαρχος, εἴτ' ἔξ οὐδενὸς/ μεγάλα πράττει κάστι νυὶ ξουθὸς ἵππαλεκτρυών.»

⁶⁷ Στ. 932-934 «νῆ τοὺς θεοὺς ἐγὼ γοῦν/ ἤδη ποτ' ἐν μακρῷ χρόνῳ νυκτὸς διηγρύπνησα/ τὸν ξουθὸν ἵππαλεκτρύονα ζητῶν τίς ἐστὶν ὄρνις.»

Η αρχική μελέτη του Coldstream έχει εμπλουτιστεί από τη συνεχόμενη ανασκαφική έρευνα στο νησί που έχει φέρει στο φως νέα αγγεία αυτού του τύπου, τα οποία μας επιτρέπουν να την επανεξετάσουμε. Η χρήση του όρου «*πρωτο-ιππαλεκτρύωνα*» από τον Coldstream είναι αρκετά γενικευμένη και περιλαμβάνει το σύνολο των κρητικών ασκών με κεφάλι υβριδικού πτηνού και προτομή αλόγου. Στην απόδοση των χαρακτηριστικών (οφθαλμοί, αυτιά και ράμφος/ρύγχος) των κεφαλιών των ασκών του τύπου I παρατηρούνται ουσιαστικές διαφοροποιήσεις. Με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά τα αγγεία της ΥΜ ΙΙΙΓ έως και της ΥΓ περιόδου μπορούν να διακριθούν σε δύο επιμέρους υποκατηγορίες:

- i. στους ασκούς με κεφάλι υβριδικού πτηνού. Οι όροι *κεφάλι υβριδικού πτηνού* χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν τα χαρακτηριστικά του κεφαλιού, τους οφθαλμούς και τα αυτιά που αποδίδονται πλαστικά, αλλά και το κυλινδρικό ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή.
- ii. στους «*πρωτο-ιππαλεκτρύωνες*», δηλαδή στους ασκούς με προτομή αλόγου. Το κεφάλι τους αποδίδονται πλαστικά τα χαρακτηριστικά αλόγου, όπως είναι τα αυτιά και η χαίτη. Σε αρκετές περιπτώσεις γραπτά αποδίδονται οι χαλινοί.

Οι ασκοί της ΥΓ/ΙΙΙπρΑ περιόδου διαφοροποιούνται από τα προγενέστερά τους αγγεία. Παρότι πρόκειται για ένα μικρό δείγμα, παρατηρούμε ότι απουσιάζουν τα αυτιά και το κεφάλι τους έχει σαφή χαρακτηριστικά πτηνού. Την ίδια περίοδο εντοπίζονται και τα ασκοειδή αγγεία, δηλαδή αγγεία που διατηρούν ορισμένα από τα χαρακτηριστικά των Γεωμετρικών ασκών.

Τα αγγεία των υποκατηγοριών i και ii του τύπου I δεν διαφέρουν ιδιαίτερα, όσον αφορά τα κοινά τους χαρακτηριστικά. Σε ορισμένες περιπτώσεις όμως είναι δύσκολο να τα κατατάξουμε σε μια από τις δύο προαναφερθείσες υποκατηγορίες, καθώς εν μέρει ανταποκρίνονται στα κριτήρια που έχουν προαναφερθεί.

Η πλειονότητα των κρητικών ασκών του τύπου I ανήκει στην υποκατηγορία των ασκών με κεφάλι υβριδικού πτηνού. Τα αγγεία αυτής της κατηγορίας δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες ανατομικές διαφοροποιήσεις. Το πρωιμότερο παράδειγμα αυτού του τύπου στην Κρήτη αποτελεί ο ΥΜ ΙΙΙΓ/ ΥπΜ ασκός **NH.β5** από το

Αφρατί.⁶⁸ Ενδεικτικό της πρωιμότητάς του είναι η οπή πληρώσεως που φέρει στη ράχη. Το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό απαντάται στους ΥΜ ΙΙΓ και ΥπΜ ασκούς τύπου ΙΙ του νησιού.

Σχεδόν ίδιοι είναι οι ΥΠρΓ Α/ ΠρΓ Β ασκοί **ΝΗ.β17** και **ΝΗ.β7** από τον τάφο L της Φορτέτσας και από τη Συλλογή της Βρετανικής Σχολής Αθηνών. Το σώμα τους είναι ατρακτοειδές και εδράζεται σε τρία πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Κοινό χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί ο βραχύς λαιμός που ενώνει το κεφάλι υβριδικού πτηνού με το ατρακτοειδές σώμα και η χονδροειδής προχολή που προσφύεται στο ουραίο τμήμα του σώματος. Συνήθως η προχολή ενώνεται με το σώμα μέσω ενός κυλινδρικού λαιμού, όπως συμβαίνει στον σύγχρονό τους ασκό **ΝΗ.β8** από τον τάφο 6 της Κνωσού.

Ο ΥΠρΓ Α ασκός **ΝΗ.β20** από το τάφο Ρ της Φορτέτσας ξεχωρίζει για τη *δίωτη προχολή* του. Στο μέσον περίπου της ράχης του προσφύεται λαιμός, με κοίλα τοιχώματα, που απολήγει σε χωνοειδές στόμιο. Δύο κάθετες λαβές προσφύονται από την ράχη του πτηνού στο χείλος της προχολής. Οι *δίωτες προχολές* είναι αρκετά σπάνιες τόσο στην Κρήτη όσο και στην Κύπρο, ενώ απουσιάζουν από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Από την Κρήτη προέρχεται μόλις ένας ασκός με *δίωτη προχολή*, ο **ΝΡ.β3** από την Ελεύθερνα. Δύο παραδείγματα προέρχονται από την Κύπρο, ο ΚΓ ΙΙ ασκός από τη Λάπιθο και ο ΚΓ ΙΙΙ ασκός από το Κυπριακό Μουσείο.⁶⁹ Εν αντιθέσει με τον ασκό της Φορτέτσας, στα αγγεία από την Ελεύθερνα και την Κύπρο η λαβή προσφύεται στο λαιμό της προχολής.

Σε ελάχιστες περιπτώσεις, το σύνηθες ατρακτοειδές σώμα αποκτά μία πιο σύνθετη μορφή, όπως συμβαίνει στον διπλό ασκό **ΝΗ.β9** από την Κνωσό, τον τριπλό ασκό **ΙΣ.β1** από τη Συλλογή Γιαμαλάκη και στον δίτονο ασκό **ΝΡ.β1** από την Ελεύθερνα. Το σώμα του διπλού ασκού **ΝΗ.β9** από το βόρειο νεκροταφείο της Κνωσού διαμορφώνεται από δύο παρόμοιους πτηνόμορφους ασκούς που ενώνονται στο πλάι. Το κυλινδρικό ράμφος του ενός φέρει διαμπερή διαμήκη οπή, ενώ του άλλου απολήγει σε μικρές οπές εν είδει ηθμού. Ο τύπος του σύνθετου ασκού ή ασκοειδούς αγγείου είναι γνωστός στην Κύπρο ήδη από την ΚΓ Ι περίοδο.⁷⁰ Στην

⁶⁸ Kanta & Karetsoy 1998, 163. Από το αγγείο ελλείπει το κεφάλι του και έχει αποκατασταθεί ως κεφάλι υβριδικού πτηνού.

⁶⁹ Περίδου 1970, εικ. XVI.5 & XVII.2.

⁷⁰ Karageorghis 1975, πιν. XXXV, LXXIX.

Κρήτη ο τύπος του διπλού ασκού εντοπίζεται στην Κνωσό την ΠρΓ Β περίοδο⁷¹. Από τα Σεράγια της Κω προέρχονται δύο πτηνόμορφα/ ασκόμορφα ειδώλια της ΜΓ και της ΥΓ περιόδου.⁷² Ένα μόλις παράδειγμα του σύνθετου ΥΓ ασκού έχει εντοπιστεί στον αθηναϊκό Κεραμεικό.⁷³ Οι ασκοί της Κύπρου και του αθηναϊκού Κεραμεικού ανήκουν στον τύπο Π, δηλαδή με προχολή στη θέση του κεφαλιού.

Ο τύπος του τριπλού πτηνόμορφου ασκού είναι σπάνιος. Ο συγκεκριμένος τύπος αντιπροσωπεύεται στην Κρήτη από ένα αγγείο αμφίβολης χρονολόγησης. Ο ασκός **ΙΣ.β1** της Συλλογής Γιαμαλάκη μελετήθηκε για πρώτη φορά από τους Μαρινάτο και Hirmer⁷⁴, οι οποίοι χρονολόγησαν το αγγείο στις αρχές της 2^{ης} π.Χ. Αργότερα ο Guggisberg⁷⁵ υποστήριξε ότι το αγγείο χρονολογείται την ΥΓ περίοδο. Σύμφωνα με τον ίδιο, τα στοιχεία που επιτρέπουν την υστερότερη χρονολόγηση του είναι το τρίλοβο στόμιο, αλλά και οι ομοιότητες του με άλλους ασκούς της περιόδου. Το τριπλό σώμα του αγγείου μοιάζει με αυτό του ΥΓ τριπλού ασκόμορφου ειδωλίου από τον τάφο 14 των Σεραγιών της Κω.⁷⁶ Εν αντιθέσει με τους κρητικούς ασκούς, το αγγείο της Συλλογής Γιαμαλάκη έχει συμπαγή κεφάλια, ενώ η πλειονότητα των κρητικών ασκών έχουν κοίλα κεφάλια που απολήγουν σε προχολή στο ράμφος.⁷⁷ Παρόμοια απόδοση των κεφαλιών απαντάται σε ασκόμορφο ειδώλιο από την Κω⁷⁸ και στο ΜΓ ασκό από το Τσικαλαριό της Νάξου⁷⁹. Επίσης, η παρουσία πτερών στα πλαϊνά του σώματος θυμίζει τους Γεωμετρικούς ασκούς από την Κω⁸⁰ και την Κύπρο⁸¹. Σύμφωνα με τον Guggisberg το εργαστήριο του αγγείου ίσως πρέπει να αναζητηθεί εκτός Κρήτης.⁸² Παρά τις ομοιότητες του με τα κωακά αγγεία και ειδώλια, διαφέρει στη διακόσμηση. Στον αντίποδα της άποψης του Guggisberg

⁷¹ Ο τύπος του σύνθετου ζώομορφου αγγείου, ρυτού ή ασκού είναι γνωστός στην Κρήτη ήδη από τα μινωικά χρόνια. Ενδεικτικά βλ. το ΠΜ Π τριπλό αγγείο από τη Συλλογή Μεταξά (Αλεξίου 1969, 412 πιν. 420). Επίσης βλ. Otto 1980, εικ. 2.16.

⁷² Morricone 1978, εικ. 34, 216-218

⁷³ Kübler 1954, πιν. 145.1-3.

⁷⁴ Marinatos & Hirmer 1976. 111 πιν. 9. Αυτή τη χρονολόγηση υιοθέτησαν αργότερα η Otto (1980, 17) και η Miller (1984, α. κ. TC 184 σ. 445).

⁷⁵ Guggisberg 1998, 72-73.

⁷⁶ Ο τύπος του διπλού ασκού έχει αναφερθεί στην προηγούμενη παράγραφο. Morricone 1978, εικ. 216-218.

⁷⁷ Από αυτό τον κανόνα εξαιρούνται οι **ΝΗ.β8** και **ΝΗ.β14** από την Κνωσό και ο **ΝΡ.β4** από την Ελεύθερνα.

⁷⁸ Morricone 1978, εικ. 216-18.

⁷⁹ Παπαδοπούλου 1965, πιν. 665.4.

⁸⁰ Morricone 1978, εικ. 50-51, 216-223, 272, 295, 617-618.

⁸¹ Περίδου 1970, πιν. XV.1-2, 6-8.

⁸² Guggisberg 1998, 72-73.

οφείλεται να επισημανθεί ότι σύνθετα τριπλά ζωόμορφα αγγεία απαντώνται στο νησί ήδη από τη Μινωική περίοδο.⁸³

Σπανιότερος είναι ο τύπος του δίτονου ασκού, ο οποίος αντιπροσωπεύεται μόνο από το αγγείο **NP.β1** από τον τάφο Α1Κ1 της Ελεύθερνας. Το αγγείο αποδίδεται με ασφάλεια από τον Κοτσώνα σε κρητικό εργαστήριο της κεντρικής Κρήτης επηρεασμένο από το κνωσιακό, όπως πιστοποιούν οι αρκετές ομοιότητές του με αντίστοιχα αγγεία.⁸⁴

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αποσπασματικά σωζόμενοι ασκοί **NH.β6** και **NH.β9** από το Αφρατί και την Κνωσό. Τα αγγεία διαφοροποιούνται από τους υπόλοιπους κρητικούς ασκούς ως προς την απόδοση του λαιμού τους, ο οποίος σχηματίζει αμβλεία γωνία, ενώ το κεφάλι έχει έντονη κλήση προς τα εμπρός.

Στον ΠΓ ασκό **NH.β21** από τους Αμπελόκηπους Κνωσού παρατηρούμε ότι, παρότι έχει κεφάλι με χαρακτηριστικά πτηνού, διακρίνεται έντονη νεύρωση στον αυχένα που τονίζεται με γραμμίδια. Η νεύρωση και ο τρόπος διακόσμησής της θυμίζει τη χαιτή των «πρωτο-ιππαλεκτρώνων», όπως αυτή παρατηρείται στους **NH.β16** και **NP.β4**.

Οι ασκοί με προτομή αλόγου, οι «πρωτο-ιππαλεκτρώνες», αποτελούν μια ενδιαφέρουσα υποκατηγορία του τύπου Ι. Στην πλειονότητά τους προέρχονται από την Κρήτη.⁸⁵ Έχουν εντοπιστεί κυρίως στο κεντρικό τμήμα του νησιού, στο Αφρατί, στην Κνωσό, στις Κούρτες και στην Ελεύθερνα. Γνώρισαν ευρεία διάδοση κατά την ΠρΓ και ΠΓ περίοδο, ενώ μεμονωμένα παραδείγματα απαντάται τη ΜΓ/ΥΓ περίοδο. Το πρωιμότερο παράδειγμα αυτής της υποκατηγορίας έχει εντοπιστεί στη ΒΔ Πελοπόννησο και χρονολογείται την ΥπΜυκ. περίοδο.⁸⁶

Από τα πρωιμότερα δείγματα «πρωτο-ιππαλεκτρύωνα» στην Κρήτη είναι ο ζωόμορφος ασκός **NH.β14** με προτομή αλόγου. Το σώμα του είναι ωοειδές και εδράζεται σε τέσσερα πόδια. Στο εμπρόσθιο τμήμα του σώματος προσφύεται προτομή αλόγου. Στη ράχη του φέρει δύο απύθμενα μικκύλα αγγεία. Ο ασκός θυμίζει τα ρυτά ίππων με μικκύλα αγγεία στα πλαϊνά του σώματός τους που

⁸³ Βλ. το τριπλό αγγείο με τις προτομές χοιριδίων από τη Συλλογή Μεταξά (Αλεξίου 1969, πιν. 420.α).

⁸⁴ Σταμπολίδης 2004, 254 α. κ. 228· Kotsonas 2008, 244-249.

⁸⁵ Εκτός της Κρήτης ασκοί με προτομή αλόγου απαντώνται και στην Κεντρική Μεσόγειο (Κουρου 2005 με βιβλιογραφία).

⁸⁶ Papadopoulos 1979, εικ. 258. Σύμφωνα με τον Guggisberg (1996, 163 α. κ. 571), αυτή την περίοδο χρονολογείται και το ασκοειδές ειδώλιο(;) «πρωτο-ιππαλεκτρύωνα» από τη Συλλογή Καλοκαιρινού. Διαφορετική άποψη εξέφρασε ο Coldstream (2000, 289 α. κ. Κ1), ο οποίος υποστηρίζει ότι το ειδώλιο (;) είναι υστερότερο.

απαντώνται στη Ρόδο⁸⁷ και την Κρήτη⁸⁸ ήδη από την ΥΕ ΙΙΙΓ –ΠΠρΓ περίοδο. Πλησιέστερο παράλληλο αποτελεί ο ΥπΜυκ. (;) ασκός με προτομή αλόγου από το Çomlekçi.⁸⁹

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι «πρωτο-ιππαλεκτρύωνες» **ΝΗ.β16**, από το βόρειο νεκροταφείο της Κνωσού και ο αποσπασματικά σωζόμενος **ΝΗ.β24**, από τις Κούρτες. Στα πλαϊνά του σώματος φέρουν επίθετα άγκιστρα εν είδει πτερών, όμοια με αυτά του πτηνόμορφου αγγείου από το Νίρου Χάνι.⁹⁰ Στο ουραίο τμήμα του **ΝΗ.β16** προσφύεται απύθμενη μικκύλη τρίλοβη οινόχρη. Το κύριο χαρακτηριστικό του αγγείου είναι η μικρογραφική ανδρική μορφή που βρίσκεται στο εμπρόσθιο τμήμα της ράχης του ασκού. Γραπτοί χαλινοί ξεκινούν από το κεφάλι του αλόγου και απολήγουν στα άκρα της μορφής. Η αντρική μορφή ταυτίστηκε από τον Coldstream με τον ιππέα του ιππαλεκτρύωνα. Ιδιαιτερότητες απαντώνται και στη διακόσμηση, καθώς στο σώμα φέρει μοτίβα-σύμβολα όπως είναι το δέντρο της ζωής, ο ήλιος, το φίδι και το ψάρι.⁹¹

Ο ασκός **ΝΗ.β16** από την Κνωσό δεν είναι ο μοναδικός με αναβάτη. Σύμφωνα με τη Λεμπέση η μικρογραφική μορφή Π20003 από το ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου ήταν επίθετη κατά παρόμοιο τρόπο σε κάποιον «πρωτο-ιππαλεκτρύωνα».⁹² Η αντρική μορφή από ιερό της Σύμης Βιάννου διαφοροποιείται από αυτή της Κνωσού, καθώς έχει ελαφρώς ανασηκωμένα τα χέρια και στο κεφάλι φέρει κράνος.

Από τη νεκρόπολη του Αφρατί προέρχονται οι δύο ΠΓ ασκοί με προτομή αλόγου **ΝΗ.β2** και **ΝΗ.β3**. Ο πρώτος εντοπίστηκε στο «κτήριο Η» και ο δεύτερος στον τάφο R. Τα δύο αγγεία διαφοροποιούνται από τους υπόλοιπους κρητικούς «πρωτο-ιππαλεκτρύωνες». Το σώμα του **ΝΗ.β2** ακολουθεί τα κοινά χαρακτηριστικά των πτηνόμορφων ασκών και εδράζεται σε δισκοειδή βάση. Στο εμπρόσθιο άκρο της ατράκτου προσφύεται φυσιοκρατική προτομή αλόγου με γραπτούς οφθαλμούς και πλαστικά αποδοσμένα αυτιά και χαιτή. Το σώμα του **ΝΗ.β3** αποκλίνει από το

⁸⁷ Guggisberg 1996, 129 α. κ. 442.

⁸⁸ Guggisberg 1996, 117 α. κ. 595, 177 α. κ. 612.

⁸⁹ Boysal 1969, 29 πιν. XXXIV.4

⁹⁰ Kanta 1980, 44 πιν. Π.4.

⁹¹ Το ψάρι, ο ήλιος και το δέντρο της ζωής αποτελούν διαχρονικά κοσμολογικά σύμβολα. Το ψάρι υπήρξε διαδεδομένο διακοσμητικό θέμα κατά την αρχαιότητα τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και στην Ανατολή, και απηχεί συμβολισμούς για το κύκλο της ζωής (Κούρου 1995). Στην αιγυπτιακή θρησκευτική τέχνη ο ήλιος συμβολίζει το πρώτο στάδιο του κύκλου της ζωής, την παιδική ηλικία. Ανάλογο συμβολισμό διακρίνει η Marinatos (1993, 196) και στη μινωική θρησκευτική τέχνη.

⁹² Lempessi 2013, 227-228 εικ. 3.

σύνηθες ατρακτοειδές σχήμα και είναι σχεδόν ανεστραμμένο κωνικό και εδράζεται σε υψηλό πόδι. Στο εμπρόσθιο τμήμα του προσφύεται υψηλός λαιμός με προτομή αλόγου, ενώ στο οπίσθιο τμήμα προσφύεται προχοή με υψηλό λαιμό. Το κύριο χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου αγγείου είναι ο υψηλός λαιμός, η πλαστικά αποδοσμένη χαίτη που εκφύεται από την κορυφή του κεφαλιού και απολήγει στο μέσον περίπου του ύψους του λαιμού και οι έντονοι οφθαλμοί.

Πρόσφατοι στην έρευνα είναι οι δύο «πρωτο-ιππαλεκτρύωνες» από τη νεκρόπολη της Ορθής Πέτρας στην Ελεύθερνα. Ο **NP.β4** προέρχεται από τον τάφο A1 και ο **NP.β3** από την ταφή N/Ξ. Ο **NP.β4** ίσως αποτελεί το πιο ιδιαίτερο δείγμα «πρωτο-ιππαλεκτρύωνα» στην Κρήτη. Το αγγείο διαμορφώνεται από το ελαφρώς πεπλατισμένο ατρακτοειδές σώμα που εδράζεται σε τρία ταινιωτά πόδια. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται προτομή αλόγου. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και η χαίτη, ενώ εγχάρακτα αποδίδονται τα χαρακτηριστικά του ρύγχους. Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα κρητικά αγγεία, το κεφάλι του ασκού της Ελεύθερνας είναι συμπαγές και θυμίζει κεφάλια ειδωλίων ίππων.⁹³ Στο οπίσθιο μέρος της ατράκτου διατηρείται τμήμα ευρείας προχοής ή μικκυλου απύθμενου αγγείου, ίσως κυπέλλου. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του αγγείου αποτελεί η θέση της προχοής. Η κυλινδρική προχοή προσφύεται λοξά στο εμπρόσθιο πλαϊνό τμήμα του ατρακτοειδούς σώματος. Προς το παρόν δεν έχει εντοπιστεί κάποιος άλλος ασκός με παρόμοια θέση προχοής. Σε ελάχιστους ασκούς του τύπου I, από το Fethiye της Μ. Ασίας⁹⁴, τη νεκρόπολη της Στάμνας στην Αιτωλία⁹⁵ και τη Χαλκίδα⁹⁶, η προχοή βρίσκεται στο εμπρόσθιο τμήμα της ατράκτου, ακριβώς κάτω από το πτηνόμορφο ή ζώομορφο κεφάλι. Το αγγείο της Ελεύθερνας διαφοροποιείται από τα έως τώρα γνωστά παραδείγματα. Επίσης, η κυλινδρική προχοή προσφύεται έκκεντρα στην οπή που υπάρχει στο σώμα του αγγείου. Ίσως πρόκειται για λάθος ή παράληψη του κεραμέα.

Ο «πρωτο-ιππαλεκτρύωνας» **NP.β3** διαμορφώνεται το από ογκηρό ατρακτοειδές σώμα που εδράζεται σε τρία ταινιωτά πόδια, στην εμπρόσθια απόληξη του οποίου προσφύεται λαιμός που απολήγει σε σχηματικά αποδοσμένο κεφάλι αλόγου. Το

⁹³ Συνήθως τα κεφάλια των Κρητικών ασκών φέρουν διαμπερή διαμήκη οπή. Από αυτόν το γενικό κανόνα εξαιρούνται ο ασκός **NH.β8** και ο πρωτο-ιππαλεκτρύωνας **NH.β14**. Πλησιέστερο παράλληλο ως προς την απόδοση του κεφαλιού αποτελεί το κεφάλι του ΥΓ (;) ειδωλίου από το Βρόκαστρο (Guggisberg 1996, πιν. 37.3).

⁹⁴ Guggisberg 1996, πιν. 35.5.

⁹⁵ Χριστακοπούλου – Σωμάκου 2009, 997 Α. Κ. T193.2.

⁹⁶ Andrioménou 1986, εικ. 103a-c.

ογκηρό σώμα είναι χαρακτηριστικό των ΥΕ ΙΙΙΓ και ΥπΜυκ. ασκών της Πελοποννήσου και της Αττικής.⁹⁷ Στην περίπτωση του **ΝΡ.β3** το μέγεθος του σώματός του ίσως δεν αποτελεί ενδεικτικό της χρονολόγησης του. Εν αντιθέσει των προαναφερθέντων παραδειγμάτων, των οποίων το σώμα είναι χειροποίητο, στην κατασκευή του **ΝΡ.β3** έχει χρησιμοποιηθεί και κεραμικός τροχός. Το κατώτερο τμήμα αποτελείται από μία τροχήλατη φιάλη, όπως άλλωστε υποδηλώνει η μικρή επιφάνεια έδρασής της στην κοιλιά του αγγείου, τα τοιχώματα της οποίας συμπίεστηκαν, ώστε να αποκτήσουν το επιθυμητό σχήμα. Στη συνέχεια η φιάλη καλύφθηκε με τρία φύλλα πηλού για να δημιουργηθούν τα πλαϊνά και η ράχη του σώματος. Στα σημεία ένωσης της φιάλης με τα φύλλα πηλού δημιουργείται καμπύλη νεύρωση, ενώ στα σημεία ένωσης των φύλλων μεταξύ τους, στη ράχη του πτηνού, δημιουργούνται δύο παράλληλες επιμήκεις νευρώσεις, στο μέσον των οποίων προσφύεται η *δίωτη προχοή*.⁹⁸ Παρόμοιος τρόπος κατασκευής παρατηρείται στον ΥπΜυκ/ ΠρΓ ασκό από την Ascona.⁹⁹ Το αγγείο της Ελεύθερνας είναι κατασκευασμένο από ντόπιο πορτοκαλόχρωμο πηλό και φέρει υπόλευκο επίχρισμα. Πρόκειται για προϊόν κάποιου τοπικού εργαστηρίου που προσπαθεί να μιμηθεί την κεραμική της περιοχής της Κνωσού.

Ένα από τα υστερότερα παραδείγματα είναι και ο «πρωτο-ιππαλεκτρύωνας» **ΝΗ.β22** από τους Αμπελόκηπους Κνωσού. Το αγγείο διαμορφώνεται από φαρδύ ατρακτοειδές σώμα που εδράζεται σε χαμηλή κωνική βάση. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται φυσιολογικά αποδοσμένη προτομή αλόγου, ενώ στην οπίσθια διαμορφώνεται μικρή παραλληλεπίπεδη ουρά. Πλησίον της ουράς φέρει την προχοή. Η διαμόρφωση του σώματός του διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους ασκούς του νησιού. Σύμφωνα με την Κούρου ο **ΝΗ.β22** είναι πιθανότατα έργο του ευβοϊκού κεραμικού εργαστηρίου.¹⁰⁰

Από τον γενικό κανόνα των ασκών με ατρακτοειδές σώμα του τύπου Ι αποκλίνει ο ασκός **ΝΗ.β19** από τον τάφο ΟD της Φορτέτσας. Το αγγείο έχει σφαιρικό σώμα που εδράζεται σε χαμηλή κωνική βάση. Στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου του προσφύεται υψηλός κάθετος λαιμός που απολήγει σε κεφάλι πτηνού (:). Στο υποτιθέμενο ουραίο τμήμα φέρει μικκύλο αγγείο και στα πλαϊνά του σώματος του

⁹⁷ Papadopoulos 1979, πιν. 163.a-b, 164, 165.a-b, 166.a-b, 167.a-b, 168.a-b· Ruppenstein 2007, 135-140.

⁹⁸ Για ασκούς με *δίωτη προχοή* βλ. **ΝΗ.β20** και Πιερίδου 1970, πιν. XVI.5 και XVII.2.

⁹⁹ Guggisberg 1996, 196 α. κ. 670 πιν. 50.4.

¹⁰⁰ Kourou 2005, 250-251.

προσφύονται επίθετα ταινιωτά πτερά. Στη ράχη του φέρει υψηλή τοξωτή λαβή. Το αγγείο θυμίζει τους κυπριακούς ασκούς με σφαιρικό σώμα και προτομή ζώου.¹⁰¹ Ωστόσο, οι ασκοί αυτού του τύπου δεν φέρουν μικκύλα αγγεία. Αυτό το χαρακτηριστικό απαντάται σε ορισμένους κυπριακούς θηριομορφικούς ασκούς.¹⁰²

Κοινό χαρακτηριστικό στοιχείο σε τουλάχιστον τέσσερις ασκούς με κεφάλι υβριδικού πτηνού¹⁰³, τρεις «πρωτο-ιπαλεκτρύωνες»¹⁰⁴ και τον ασκό **NH.β19** είναι η προχολή με τη μορφή μικκύλου απύθμενου αγγείου στην οπίσθια απόληξη του σώματος. Πρόκειται κυρίως για μικρογραφικές αποδόσεις αγγείων μετάγγισης (πρόχοι, υδρίες, οινοχόες) και αμφορέων αρκετά πιστών στα μεγαλύτερα σε μέγεθος πρότυπά τους. Αυτοί οι ασκοί στην πλειονότητά τους χρονολογούνται την ΠρΓ Α/ΠρΓ Β και ΙΙΓ περίοδο. Αυτό το χαρακτηριστικό απαντάται μόνο σε δύο υστερότερα αγγεία, στον ΜΓ/ΥΓ ασκό **NH. β22** και τον ΙΙΠρΑ ασκό **NH.β12**. Σύμφωνα με τον Brock, η παρουσία των μικκύλων απύθμενων αγγείων στους κρητικούς ασκούς αντικατοπτρίζει τις επιδράσεις που έχουν δεχθεί από τους κυπριακούς κέρνους.¹⁰⁵ Σε μικρότερη ένταση τα μικκύλα απύθμενα αγγεία παρατηρούνται και στους κυπριακούς θηριομορφικούς ασκούς, ενώ απουσιάζουν από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Εξαιρεση, ίσως, αποτελεί ο ΥΕ ΙΙΙΓ ασκός από την Ιαλυσό της Ρόδου, του οποίου η προχολή μοιάζει με μικκύλο μόνωτο κύπελλο.¹⁰⁶

Η διακόσμηση των ασκών τύπου I, τόσο αυτών με κεφάλι υβριδικού πτηνού όσον και των «πρωτο-ιπαλεκτρύωνων», οργανώνεται σε ζώνες στα πλαϊνά του σώματος. Τα διακοσμητικά θέματα που επιλέγονται για να κοσμήσουν τους ασκούς δε διαφοροποιούνται από αυτά των υπόλοιπων αγγείων της εκάστοτε περιόδου. Στον ΥΜ ΙΙΙΓ/ΥπΜυκ ασκό από το Αφρατί η διακόσμηση οργανώνεται σε τρεις ανισομεγέθεις μετόπες, μία ορθογώνια κεντρική που πλαισιώνεται από δύο τριγωνικές, ενώ όλες φέρουν δικτυωτό. Την ΠρΓ Α και ΠρΓ Β περίοδο, συνήθως, τα πόδια και η κοιλιά είναι ολόβαφα. Εξαιρεση αποτελούν οι ασκοί **NH.β20** και **NP.β1**, τα πόδια των οποίων φέρουν περιθέουσες γραμμές. Ο τελευταίος φέρει στην κοιλιά

¹⁰¹ Kourou 1997, 90-92 πιν.VXIV. Οι αυτού του τύπου φέρουν συνήθως προτομές ταύρων, κριών και αιγοειδών. Για περισσότερα παραδείγματα βλ. Daniel 1937, πιν. Π.54 Πιερίδου 1973, πιν. 26' Adelman 1976, εικ. 211-214

¹⁰² Kourou 1997, 92-94 πιν. XXV.b & XXVII.c.

¹⁰³ **NA.β1, NH.β18, NH.β21 & NH.β23.**

¹⁰⁴ **NH. β14, NH.β16 & NH.β22.** Ίσως ο **NP.β4** έφερε μικκύλο απύθμενο κύπελλο. Στον **NH.β23** η προχολή αποτελείται από υψηλό κυλινδρικό λαιμό, στην άνω απόληξη του οποίου διαμορφώνεται μικκύλο απύθμενο κύπελλο.

¹⁰⁵ Brock 1957, 157. Για κυπριακούς κέρνους βλ. ενδεικτικά Πιερίδου 1971.

¹⁰⁶ Desborough 1972, πιν. ΛΣΤ'4.

του γραπτό «X». Ενδιαφέρουσα είναι και η διακόσμηση του ασκού **NP.β3** από την Ελεύθερνα. Στα πλαϊνά του σώματος φέρει δύο άνισες μετόπες. Η πρώτη και μεγαλύτερη σε μέγεθος φέρει διχτυωτό, ολόβαφο τοξοειδές μοτίβο, ακολουθεί διαγραμμισμένο ομοιόσχημο μοτίβο και τριπλός ομόκεντρος κύκλος. Η δεύτερη φέρει πενταπλό ενστιγμο ομόκεντρο κύκλο. Το τοξοειδές μοτίβο της πρώτης μετόπης ίσως αποτελεί γραπτή απόδοση πτερών. Τα θέμα τα που επιλέγονται για να κοσμήσουν τις πλαϊνές ζώνες και μετόπες είναι τα δικτυωτά τρίγωνα και ρόμβοι¹⁰⁷, οι μετόπες με δικτυωτό¹⁰⁸, οι εναλλήλες γωνίες πληρούμενες με δικτυωτό¹⁰⁹, οι επάλξεις με δικτυωτό και αβακωτό¹¹⁰, η τεθλασμένη γραμμή πληρούμενη με δικτυωτό¹¹¹, οι τεθλασμένες γραμμές¹¹², τα ομόκεντρα ημικύκλια¹¹³, η ιχθυάκανθα¹¹⁴ και το αβακωτό¹¹⁵. Ο ασκός **ΝΑ.β1** είναι ολόβαφος.

Σπανιότερα είναι τα εικονιστικά μοτίβα. Στην Κρήτη απαντώνται μόλις σε δύο ΠρΓ Β ασκούς, στον **ΝΗ.β19** από το βόρειο νεκροταφείο της Κνωσού και στον **ΝΗ.β16** από τη Φορτέτσα. Στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο τα εικονιστικά μοτίβα είναι αρκετά σπάνια και απαντώνται στους ΥΕ ΙΙΙΓ ασκούς από την Αχαΐα¹¹⁶ και τη Νάξο¹¹⁷ και στον ΥπΜυκ. ασκό από το Λευκαντί¹¹⁸. Ο «πρωτο-ιππαλεκτρύνας» **ΝΗ.β19** φέρει μετόπη με γραπτά σχηματοποιημένα πτηνά.¹¹⁹ Ο **ΝΗ.β16** φέρει γραπτά στο σώμα του έναν ήλιο, ένα φίδι, δύο ψάρια και στο λαιμό κοσμεύεται με το δέντρο της ζωής. Ο ήλιος και το ψάρι είναι μοτίβα με μακρά παράδοση στον αιγαιακό χώρο και την Ανατολή. Στο σύνολο τους τα μοτίβα αυτά απηχούν κοσμογονικούς συμβολισμούς και σχετίζονται με τον κύκλο της ζωής.¹²⁰ Επίσης, πέραν από τις προαναφερθείσες ιδιαιτερότητες, η διακόσμηση του αγγείου φαίνεται να μιμείται αυτή των κυπριακών αγγείων όπως μαρτυρούν οι οφθαλμοί¹²¹ στο τρίλοβο στόμιο της

¹⁰⁷ **ΝΗ.β7, ΝΗ.β8, ΝΗ.β11, ΝΗ.β17, ΝΗ.β18, ΝΗ.β25** και **NP.β1**.

¹⁰⁸ **ΝΗ.β1, ΝΗ.β10, ΝΗ.β16** και **ΝΗ.β23**.

¹⁰⁹ **ΝΗ.β17**.

¹¹⁰ **ΝΗ.β18** και **NP.β1**.

¹¹¹ **ΝΗ.β11** και **NP.β1**.

¹¹² **ΝΗ.β1, ΝΗ.β2, ΝΗ.β3, ΝΗ.β6, ΝΗ.β9, ΝΗ.β11, ΝΗ.β13, ΝΗ.β16, ΝΗ.β19, ΝΗ.β22, ΝΗ.β23, ΝΗ.β25, NP.β3** και **NP.β4**.

¹¹³ **ΝΗ.β24**.

¹¹⁴ **ΝΗ.β15, ΝΗ.β18** και **NP.β1**.

¹¹⁵ **ΝΗ.β4, ΝΗ.β6, ΝΗ.β16, ΝΗ.β18, ΝΗ.β21** και **NP.β1**.

¹¹⁶ Paradooulou 1979, πιν. 143.

¹¹⁷ Βλαχόπουλος 2006, 397.

¹¹⁸ Porpham, Sackett & Themelis 1980, 116-117 αρ. κ. 5

¹¹⁹ Ο Brock (1957, 184) αναφέρεται στα πτηνά του ασκού **ΝΗ.β19** με τον όρο “*Birds: Kangaroo-like*” (μοτίβο 17a).

¹²⁰ Κούρου 1995.

¹²¹ Τσιποπούλου 1985, 87.

οινοχόης και το μοτίβο του «χτενιού»¹²². Παρόλα αυτά το αγγείο αποδίδεται με ασφάλεια σε κρητικό εργαστήριο.

Χαρακτηριστικό διακοσμητικό στοιχείο μιας μικρής ομάδας κρητικών ασκών, του **NH.β7**, του **NH.β9** και του **NP.β1**, είναι το κυκλικό πεδίο στην κορυφή του κεφαλιού.¹²³ Αυτό, άλλοτε είναι ολόβαφο και άλλοτε πληρείται δικτυωτού. Από την περιφέρεια του κυκλικού μοτίβου εκφύονται λοξά γραμμίδια, κυματοειδείς και ευθείες γραμμές που απολήγουν στον αυχένα του πτηνού. Το συγκεκριμένο μοτίβο απαντάται αποκλειστικά στα κρητικά αγγεία. Ίδια διακόσμηση παρατηρείται στο κεφάλι του πτηνού που βρίσκεται στη ράχη του φλασκιού από τον τάφο 219 του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού¹²⁴ και στον κέρνο με κεφάλι υβριδικού πτηνού¹²⁵ από το ΕΑΜ. Παρόμοιο μοτίβο απαντάται και στον «πρωτο-ιππαλεκτρύωνα» **NP.β3** από την Ελεύθερνα. Σε αντίθεση με τους ασκούς με υβριδικό κεφάλι πτηνού, στο αγγείο της Ελεύθερνας το ολόβαφο κυκλικό πεδίο βρίσκεται στο κεφάλι-αυχένα του αλόγου και έχει σχεδόν ωσειδές σχήμα. Η συγκεκριμένη απόκλιση θα μπορούσε να οφείλεται σε μία προσπάθεια μίμησης των κνωσιακών ΠρΓ Β ασκών από ένα τοπικό εργαστήριο της ίδιας περιόδου ή το αγγείο να αποτελεί υστερότερη μίμηση των ΠρΓ ασκών. Στον ΠρΓ Β κέρνο από τον τάφο 285 του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού το κυκλικό πεδίο έχει αντικατασταθεί με δικτυωτό ρόμβο.¹²⁶ Επίσης, ο ασκός **NH.β19** από τον τάφο L της Φορτέτσας¹²⁷ φέρει στην κορυφή του κεφαλιού του, ανάμεσα στα αυτιά, ενάλληλα τρίγωνα με ολόβαφο τον πυρήνα. Το κυκλικό πεδίο στην κορυφή του κεφαλιού απαντάται αποκλειστικά σε ασκούς από την περιοχή της Κνωσού¹²⁸, και ίσως να αποτελεί και το μοτίβο-σφραγίδα κάποιου τοπικού εργαστηρίου, από το οποίο προέρχονται οι συγκεκριμένοι ασκοί. Είναι δύσκολο να τείνει κανείς προς κάποια ερμηνεία.

Στα επιμέρους σημεία η διακόσμηση τους δεν διαφοροποιείται ιδιαίτερα. Τα χαρακτηριστικά των οφθαλμών, η ίριδα και οι βλεφαρίδες, αποδίδονται γραπτά. Το ράμφος/ ρύγχος κοσμούνται με λεπτές περιθέουσες γραμμές και η λαβή φέρει

¹²² Σύμφωνα με τον Coldstream (1979, 258-259) το μοτίβο του «χτενιού» εμφανίστηκε στην Κύπρο τον 11^ο αιώνα π.Χ. Τον 10^ο αιώνα το μοτίβο υιοθετήθηκε και από τα κρητικά εργαστήρια. Επίσης βλ και Σταμπολίδης 2003α, 48· Vlachou 2012.

¹²³ Το συγκεκριμένο μοτίβο στα αγγλικά αποδίδεται με τον όρο «cap», δηλαδή πύλος.

¹²⁴ Coldstream & Catling 1996, πιν. 200.

¹²⁵ Zosi 2009, εικ. 1.

¹²⁶ Coldstream & Catling 1996, πιν. 225.

¹²⁷ Brock 1957, πιν. 143.

¹²⁸ Εξάιρεση αποτελεί ο **NP.β1** που εντοπίστηκε ο στην Ελεύθερνα. Το αγγείο αποδίδεται σε εργαστήριο της περιοχής της Κνωσού. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Kotsonas 2008, 244

γραμμίδια. Ελάχιστες είναι οι εξαιρέσεις, στον **NH.β15** η ίριδα υποδηλώνεται με την προσθήκη μίας μικρής πέτρας και στον **NH.β10** η λαβή κοσμεύεται με τρεις ζώνες με εναλλάγες γωνίες και τεθλασμένη γραμμή. Αξιοσημείωτη είναι η διακόσμηση του ράμφους του ασκού **NH.β7**. Η περιθέουσες γραμμές στο ράμφους/ ρύγχους του τέμνονται κάθετα από ζεύγος γραμμών που εκφύονται από την απόληξη του και απολήγουν στον αυχένα του πτηνού. Επίσης, αυτές ενώνονται με ένα οριζόντιο ευθύγραμμο τμήμα στο ύψος των οφθαλμών. Το συγκεκριμένο μοτίβο μοιάζει αρκετά με γραπτή απόδοση χαλινών.¹²⁹

2.4. Ασκοί της ΥΓ/ΠρΑ περιόδου

Οι κρητικοί ασκοί της ΥΓ/ΠΠρΑ περιόδου φαίνεται να διαφοροποιούνται από τα προγενέστερά τους παραδείγματα. Αυτή την περίοδο απουσιάζουν τα πλαστικά αυτιά από το κεφάλι, το οποίο αποκτά χαρακτηριστικά πτηνού. Ο αριθμός των ευρεθέντων αγγείων στο νησί είναι αρκετά περιορισμένος. Έχουν εντοπιστεί δύο αγγεία στο Αφρατί, ο **NH.β1** και ο **NH.β2**, δύο στην Κνωσό, ο **NH.β12** και **NH.β13**, και ένα στην Ελεύθερνα, ο **NP.β2**. Τα αγγεία από το Αφρατί είναι πανομοιότυπα, έχουν ατρακτοειδές σώμα που εδράζεται σε τρία βραχέα πόδια. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται ο λαιμός με το πτηνόμορφο κεφάλι και στην οπίσθια διαμορφώνεται μικρή ουρά πτηνού. Στη ράχη προσφύεται λαιμός και χείλος ληκυθίου εν είδει προχοής. Κάθετη λαβή προσφύεται από το χείλος της προχοής στη ράχη του πτηνού. Οι ασκοί από το Αφρατί μοιάζουν αρκετά με τον ΚΑ ασκό Β1908 από το Κυπριακό Μουσείο. Ομοιότητες παρατηρούνται τόσο στη δόμηση του σώματος όσο και στη διακόσμηση. Σύμφωνα με τις Κάντα και Καρέτσου, η διακόσμηση των αγγείων απηχεί στοιχεία της ΥΜ ΙΙΙΓ περιόδου.¹³⁰ Διαφορετική περίπτωση αποτελούν οι δύο αποσπασματικά σωζόμενοι ασκοί από την Κνωσό. Το τροχήλατο σώματος τους εδράζεται σε δισκοειδή βάση. Και τα δύο αγγεία φέρουν πλαστικά πτερά, ενώ ο **NH.β12** φέρει μικκύλο απύθμενο αγγείο στο ουραίο τμήμα του.

Αινιγματικός είναι ο αποσπασματικά σωζόμενος πτηνόμορφος ασκός **NP.β2** από την Ελεύθερνα. Λόγω της κακής κατάστασης διατήρησης του αγγείου δεν είναι

¹²⁹ Για γραπτή απεικόνιση χαλινών βλ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη 2001, εικ. 9-10 και 16.

¹³⁰ Kanta & Karetsou 1998, 164-166.

εύκολα χρονολογήσιμο και οι πληροφορίες που μπορούν να αντληθούν από το συγκεκριμένο αγγείο είναι περιορισμένες. Δεν είναι σαφές αν το κεφάλι του αγγείου είναι πτηνόμορφο ή υβριδικού πτηνού. Στην κορυφή του κεφαλιού του παρατηρείται ελαφρά διόγκωση, χωρίς ωστόσο να γίνεται σαφές αν πρόκειται για αυτιά. Αξιοσημείωτοι είναι έκτυποι αμυγδαλόσχημοι οφθαλμοί. Το σώμα του είναι επίμηκες ατρακτοειδές και εδράζεται σε τρία σχετικά υψηλά ταινιωτά πόδια, στοιχείο που τον διαφοροποιεί από τους **NH.β1** και **NH.β2**. Στο μέσον της ράχης του φέρει προχολή με ευρύ λαιμό και χείλος. Κάθετη λαβή προσφύεται από τον λαιμό της προχολής, ακριβώς κάτω από το χείλος, στη ράχη του πτηνού. Για την κατασκευή του έχει χρησιμοποιηθεί πορτοκαόχρωμος τοπικός πηλός με αρκετές προσμείξεις. Κατά τόπους σώζει ίχνη υπόλευκου επιχρίσματος όπως ο **NP.β3**.

2.5. Ασκοειδή και ασκόμορφα αγγεία

Οι ασκοί ή, ορθότερα, τα ασκοειδή ή ασκόμορφα αγγεία της ΠρΑ περιόδου παρουσιάζουν αρκετές διαφοροποιήσεις από τα γενικά χαρακτηριστικά των πτηνόμορφων ασκών και «πρωτο-ιππαλεκτρώνων» της Γεωμετρικής Εποχής. Τα αγγεία χαρακτηρίζονται από την πλαστικότητα και την ποικιλομορφία τους. Τα ΠρΑ ασκοειδή αγγεία μπορούν να διακριθούν σε δύο κύριες κατηγορίες, στα αγγεία που παριστούν μειζογενή όντα και σε αυτά που φέρουν φυσιοκρατικά χαρακτηριστικά πτηνού.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αγγείου που παριστά μειζογενές ον αποτελεί το ασκοειδές αγγείο από τον τάφο 294 του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού.¹³¹ Το αγγείο έχει πτηνόμορφο σώμα που απολήγει σε προτομή ταύρου. Στη ράχη φέρει προχολή που αποδίδεται ως γυναικεία προτομή. Σύμφωνα με τον Catling¹³² το

¹³¹ Coldstream & Catling 1996, 276 α. κ. 7 πιν. 251.7. Το πτηνόμορφο σώμα του ασκοειδούς αγγείου εδράζεται σε δύο πόδια. Στο εμπρόσθιο άκρο του σώματος φέρει προχολή με τη μορφή προτομής ταύρου. Στη ράχη φέρει δεύτερη προχολή που αποδίδεται ως γυναικεία προτομή, η οποία με τα χέρια της κρατάει τα κέρατα του ταύρου. Πλαστικά αποδίδονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου και η κόμμωση της γυναίκας. Κάθετη λαβή προσφύεται από το γυναικείο κεφάλι στη ράχη του πτηνού. Γραπτά αποδίδεται το πτίλωμα του πτηνού, τα χαρακτηριστικά του προσώπου της γυναίκας και τα κοσμήματά της.

Ασκοί με προτομή ταύρου απαντώνται στο Αιγαίο ήδη από τη ΜΠρΓ περίοδο στη Κω (Morricone 1978, 74, εικ. 58). Σύγχρονος του κνωσιακού αγγείου είναι ο ΠρΑ ζωόμορφος ασκός με προτομή ταύρου από τη Ρόδο (Τριανταφυλλίδης 2007/2008, εικ. 1).

¹³² Catling 1983, 41. Το μοτίβο της γυναικείας μορφής πάνω σε ταύρο απαντάται και στην ΚΑ Ι πρόχου από τη συλλογή Πιερίδη (Καραγιώργης 1991, 47 εικ. 37).

ασκοειδές αγγείο απεικονίζει ένα μυθικό συμβάν, την αρπαγή της Ευρώπης από τον Δία. Ελάχιστα όστρακα ενός παρόμοιου ασκοειδούς αγγείου έχουν εντοπιστεί στο σπήλαιο της Ειλειθυίας στον Σπεό Ινάτου.¹³³

Από τον τάφο 7 του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού προέρχεται και το μειζογενές ασκοειδές αγγείο με σώμα πτηνού και ανθρώπινο κεφάλι.¹³⁴ Η Λεμπέση ερμήνευσε τη μορφή ως *σειρήνα*.¹³⁵ Πλησιέστερο παράλληλο της σειρήνας από το βόρειο νεκροταφείο της Κνωσού αποτελεί η σειρήνα από τα Κύθηρα, πιθανότατα έργο κρητικού εργαστηρίου.¹³⁶

Τα ασκοειδή αγγεία με φυσιοκρατικά χαρακτηριστικά πτηνού απαντώνται σε αρκετές θέσεις της κεντρικής και ανατολικής Κρήτης. Το σώμα και το κεφάλι τους μιμείται αυτό των πτηνών. Συνήθως εδράζονται σε ένα πόδι ή σπανιότερα φέρουν δύο πόδια πτηνών. Στο κεφάλι ή στη ράχη φέρουν προχοή. Σε αρκετές περιπτώσεις η διακόσμηση τους μιμείται το πτίλωμα των πτηνών. Στην πλειονότητά τους προέρχονται από το βόρειο νεκροταφείο της Κνωσού¹³⁷, ελάχιστα αγγεία έχουν εντοπιστεί στο νεκροταφείο της Φορτέτσας¹³⁸, τον Αβάβλοχο¹³⁹ και την Πραισό¹⁴⁰.

Αρκετά από τα προαναφερθέντα αγγεία αποτελούν σχεδόν πιστές απεικονίσεις πτηνών, όπως είναι ο πετεινός από τον τάφο 40 του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού και το πτηνό με κεφάλι αρπακτικού από τον τάφο C της Πραισού. Όσον αφορά την περιοχή της Πραισού, σύμφωνα με την Τσιποπούλου, είναι δύσκολο να υποστηριχτεί ότι τα ΠρΑ πτηνόμορφα αγγεία αποτελούν τους συνεχιστές των ΥπΜ και ΠρΓ ασκών.¹⁴¹

Γίνεται αντιληπτό ότι τα ασκοειδή αγγεία της ΠρΑ περιόδου διατηρούν εν μέρει ορισμένα από τα χαρακτηριστικά των πτηνόμορφων ασκών της ΥΜ ΙΙΙΓ, ΥπΜ και Γεωμετρικής περιόδου. Αυτά τα αγγεία ίσως είναι τα ύστατα παραδείγματα των ασκών ή ίσως αποτελούν έναν μεταβατικό τύπο αγγείου, από τους ασκούς στα πλαστικά αγγεία.

¹³³ Κάντα & Κοντοπίδη 2011, α. κ. 70.

¹³⁴ Δημοπούλου – Ρεθεμνωτάκη 1982, 374.

¹³⁵ Λεμπέση 2014, 169. Το πτηνόμορφο σώμα του ασκοειδούς αγγείου απολήγει σε ανθρώπινο κεφάλι. Στο στήθος του φέρει λυγισμένα τα πλαστικά αποδοσμένα χέρια. Γραπτά αποδίδονται τα πτερά και τα κοσμήματα στα χέρια.

¹³⁶ Coldstream & Huxley 1972, πιν. 88. Επίσης, βλ. το πτηνόμορφο αγγείο με κεφάλι γυναίκας από το ΕΑΜ (Maximova 1927, α. κ. 36 πιν. X).

¹³⁷ Coldstream & Catling 1996, 64 πιν. 92.4' 87 πιν. 105.9' 112 πιν. 119.55.

¹³⁸ Brock 1957, 117 πιν. 106.

¹³⁹ Pilz & Krumme 2011, 329 εικ. 14.

¹⁴⁰ Τσιποπούλου 2005, 438-439.

¹⁴¹ Τσιποπούλου 2005, 439.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

3.1. Ζητήματα καταγωγής

Οι πτηνόμορφοι ασκοί γνώρισαν ευρεία διάδοση σε περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας¹⁴², του Αιγαίου¹⁴³, την Κρήτη και την Κύπρο¹⁴⁴ κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου.¹⁴⁵ Το ζήτημα της καταγωγής τους απασχόλησε πολλάκις τους ερευνητές, ήδη από τις αρχές τις δεκαετίας του 1970. Παρά το πέρασ αρκετών δεκαετιών, αυτό το ερώτημα παραμένει επίκαιρο. Επικρατέστερες «πατρίδες» των αγγείων είναι η Κύπρος και η Κρήτη. Αυτά τα δύο νησιά έχουν ισχυρή παράδοση στη δημιουργία ασκοειδών κεραμικών αγγείων ήδη από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού.¹⁴⁶ Επίσης, οι στενές εμπορικές και κοινωνικές επαφές τους συμβάλουν στη σύγχυση που επικρατεί σχετικά με τον προαναφερθέντα προβληματισμό.

¹⁴² Αθήνα: βλ. Maximova 1927 α. κ. 43 πιν.11' Θεοφανίδης 1927/1928, 3 εικ. 2γ.2' Kraiker & Kubler 1939, 89 α. κ.92 πιν. 63.1' Kübler 1954, 243 πιν. 145.1-6 Willemsen 1963, 152 πιν. 54.2 Αλεξανδρή 1968, 56 πιν. 31γ' Ruppenstein 2007, 135-140.

Αττική: Σωτηριάδης 1939, 30 εικ. 3.13 Βαβρίτσας 1972, πιν. 97.β' Guggisberg 1996, 81 α. κ. 255, 256, 257, 258, 259, 261

Άργος: Κόκκου-Βυρίδη 1979, 175 α. κ. 7 πιν. 54.7.

Στάμνα Αιτωλοακαρνανίας: Χριστακοπούλου-Σωμάκου 2009, 997 α. κ. T193.2.

ΒΔ Πελοπόννησος: Vermeule 1960, 11-12' Πέτσας 1970, 202 πιν. 185α' Papadopoulos 1979, 101 πιν. 163.a-b, 164, 165.a-b, 166.a-b, 167.a-c, 168.a-b' Kontorli-Papadopoulou 1979, 156 εικ. 2.1-2 πιν. 17.c-f' Papadopoulos 1980, 166-168 εικ. 1-4' Αραπογιάννη 1992, 116-118 εικ.' Βικάτου 1999, 246' Πετρόπουλος 2000, 75 εικ. 34' Giannopoulos 2008, 159-166' Βικάτου 2009, 531 πιν. 195.α' Paschalidis & McGeorge 2009, 96' Παπάζογλου-Μανιουδάκη 2014, 186 εικ. 1' Βικάτου 1998, 232 πιν. 95β' Βικάτου 2011, 375 εικ. 768.

¹⁴³ Εύβοια: Porpham, Sackett & Themelis 1980, 114-116 α. κ. 1 & 10, 116-117 α. κ. 5' Andriomένου 1986, εικ. 103a-c.

Σκύρος: Σαπουνά-Σακελλαράκη 1984, 126' Βλαβιανού-Τσαλίκη 1998, 121-122 α. κ. 29-30' Σαπουνά-Σακελλαράκη 2001/2002, 167-168' Μαραγκού 1996, 64 α. κ. 77.

Νάξος: Ζαφειρόπουλος 1960, 337-338' Παπαδοπούλου 1965, 521 πιν. 655.4' Βλαχόπουλος 2006, 131-134.

Σάμος: Vierneisel & Walter 1959, πιν. 55.2.

Κως: Morricone 1978, 69-70, εικ. 50-51, 74 εικ. 58, 135 εικ. 219, 157 εικ. 272, 269-70 εικ. 565, 282-283 εικ. 600, 297 εικ. 636, 351 εικ. 766-767, 366-367 εικ. 796, 387 εικ. 856.

Ρόδος: Jacori 1929, 146-147 α. κ. 5 εικ. 142' Hafner 1952, 12 πιν. 46.4, CVA, Copenhagen, Musée National 2, 47-28.8, πιν. 65' Τριανταφυλλίδης (2009), 449-452' Τριανταφυλλίδης (2007/2008).

¹⁴⁴ Περίδου 1970' Demetriou 1989, 47-51.

¹⁴⁵ Την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου οι πτηνόμορφοι ασκοί γνώρισαν ευρεία διάδοση και στην κεντρική Μεσόγειο. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ενδεικτικά Palermo 1983' Κουρου 2005.

¹⁴⁶ Ενδεικτικά βλ. για Κρήτη: Misch 1992, 82-84, 108-019, Koehl 2006, 16-15. Για Κύπρο: Misch 1992, 84, 117-118 & 170-171' Caubet & Mirrillees 1997' Karageorghis 2000, 28 & 41.

Από νωρίς υποστηρίχθηκε ότι οι πτηνόμορφοι ασκοί αποτελούν έργο έμπνευσης του κυπριακού κεραμεικού εργαστηρίου και αργότερα υιοθετήθηκαν από τα αιγαιακά εργαστήρια. Συγκεκριμένα η Πιερίδου, το 1970, βασιζόμενη στη μακρά παράδοση δημιουργίας πλαστικών αγγείων της Κύπρου, υποστήριξε ότι ο τύπος I, *πτηνόμορφο ρυτό*, αποτελεί κυπριακή έμπνευση των μέσων του 11^{ου} αιώνα π.Χ., η οποία αργότερα υιοθετήθηκε από την Κρήτη. Ενώ τον τύπο II, *πτηνόμορφη πρόχους*, τον απέδωσε στο κρητικό εργαστήριο, και ο οποίος υιοθετήθηκε αργότερα από το κυπριακό εργαστήριο.¹⁴⁷

Την άποψη της Πιερίδου ενστερνίστηκε και ο Desborough στο κομβικής σημασίας άρθρο του «Bird vases», το 1972. Η μελέτη του περιλαμβάνει σχεδόν το σύνολο των δημοσιευμένων, έως τότε, πτηνόμορφων ασκών από την ηπειρωτική Ελλάδα, το Αιγαίο, την Κρήτη και την Κύπρο. Σύμφωνα με τον Desborough, το σχήμα των πτηνόμορφων ασκών της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου προέρχεται από τους μυκηναϊκούς ασκούς τύπου 194 και 195¹⁴⁸. Ο ίδιος συνέδεσε τον τύπο I με την Κύπρο και τον τύπο II με την Κρήτη, χωρίς να αποκλείει το ενδεχόμενο ότι και αυτός ο τύπος μπορεί να προέρχεται από την ανατολική Μεσόγειο.¹⁴⁹

Αντίθετη άποψη εξέφρασε το 1974 ο Catling, σύμφωνα τον οποίο τα πτηνόμορφα αγγεία απουσιάζουν από την κεραμική παραγωγή των κυπριακών εργαστηρίων ήδη από την ΥΚ II περίοδο.¹⁵⁰ Ως εκ τούτου, τα πτηνόμορφα αγγεία εισήχθησαν στην Κύπρο από το Αιγαίο κατά την ΥΚ ΙΙΒ περίοδο.¹⁵¹ Οι κυπριακοί ασκοί του 11^{ου} αιώνα π.Χ. διαφοροποιούνται τεχνοτροπικά από τα προγενέστερα κυπριακά αγγεία, καθώς ανήκουν στον Πρώιμο Λευκό Γραπτό Ρυθμό (Proto-White Painted Bichrome).¹⁵²

Στο τέλος της δεκαετίας του 1980, ο Δημητρίου¹⁵³ απέδωσε με σιγουριά τον τύπο I σε κάποιο εργαστήριο του ελλαδικού χώρου, χωρίς ωστόσο να το προσδιορίζει γεωγραφικά. Ο τύπος II αποδόθηκε στο κρητικό εργαστήριο κεραμεικής, από το οποίο τον υιοθέτησε το κυπριακό το 1100 π.Χ. Βέβαια, η Κύπρος δεν ήταν μόνο

¹⁴⁷ Πιερίδου 1970, 93.

¹⁴⁸ Furumark 1941, 67.

¹⁴⁹ Desborough 1972.

¹⁵⁰ Παλαιότερα ο Åkerstrom (1943 64-65) υποστήριξε ότι την ΥΚ ΙΒ διακόπτεται η κατσκευή των πτηνόμορφων ασκών. Αντίθετη άποψη εξέφρασε ο Gjerstad (1948, 294), οποίος υπερασπίστηκε την συνεχόμενη παραγωγή πτηνόμορφων ασκών από τη ΠΚ έως και την ΥΚ ΙΙΒ περίοδο.

¹⁵¹ Catling 1974, 106. Ο Karageorghis και η Iacovou (1990, 92) υποστηρίζουν ότι ο τύπος των πτηνόμορφων αγγείων δεν απαντάται στην Κύπρο την ΥΚ ΙΙΑ περίοδο.

¹⁵² Iacovou 1991, 202.

¹⁵³ Demetriou 1989, 50· Δημητρίου 1994, 48.

υποδοχέας των επιρροών, αλλά αποτέλεσε και εξαγωγέα νεοτερισμών που, εν μέρει, σταδιακά υιοθετήθηκαν από τα ελλαδικά εργαστήρια.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1994, η Lemos¹⁵⁴ υποστήριξε και αυτή με τη σειρά της την αιγαική καταγωγή του τύπου I. Σύμφωνα με την ίδια ο τύπος I διαμορφώθηκε στο Αιγαίο, πιθανότατα στα Δωδεκάνησα, από όπου και εισήχθηκε στην Κύπρο κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο. Εκεί, οι κύπριοι κεραμείς εμπλούτισαν τη βασική μορφή του πτηνόμορφου ασκού με την προσθήκη ψηλού κωνικού ποδιού, υποκατηγορία b, ή την αφαίρεση της βάσης, υποκατηγορία c, και την προσθήκη πτερών.¹⁵⁵ Αργότερα τα πτηνόμορφα αγγεία επανεισάχθηκαν από την Κύπρο στο Αιγαίο και συγκεκριμένα στις περιοχές με τις οποίες η μεγαλόνησος διατηρούσε επαφές, όπως το Λευκαντί, την Αθήνα, τη Νάξος, τα Δωδεκάνησα, τη ΒΔ Πελοπόννησο και την Κρήτη. Όσον αφορά τον τύπο ΙΙ υποστήριξε την κρητική του καταγωγή.¹⁵⁶

Η Κάντα, βασιζόμενη στη μακρά παράδοση της Κρήτης στην παραγωγή ζωόμορφων και ασκοειδών αγγείων, υποστήριξε επίσης την κρητική τους καταγωγή. Τα πρώτα ασκοειδή αγγεία στο νησί εντοπίζονται κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού και η παράδοσή τους συνεχίζεται έως και την ΥΜ ΙΙΙΓ και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, με μια μικρή παύση – από τα έως σήμερα γνωστά στοιχεία – κατά τη Νεοανακτορική περίοδο.¹⁵⁷

Σύμφωνα με την Κούρου¹⁵⁸ οι ασκοί αποτελούν απόδειξη των συνεχών αλληλεπιδράσεων μεταξύ της Κύπρου και του Αιγαίου κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Διαιρεί αυτές τις αλληλεπιδράσεις σε δύο κύριες φάσεις. Η πρώτη φάση, παρατηρείται τον 11^ο και πρώιμο 10^ο αιώνα π.Χ., κατά την οποία το Αιγαίο επιδρά στην Κύπρο. Η δεύτερη φάση παρατηρείται κατά τη διάρκεια του 9^{ου} και 8^{ου} αιώνα π.Χ., όπου οι ρόλοι αντιστρέφονται και η Κύπρος αποτελεί φορέα νεοτερισμών προς το Αιγαίο.

Κρίνοντας από τις παραπάνω απόψεις φαίνεται πως το πρόβλημα της καταγωγής των πτηνόμορφων ασκών αποτελεί πεδίο διαφωνιών μεταξύ των επιστημόνων που ασχολούνται με το συγκεκριμένο ζήτημα. Αρχικά, υπήρξε μια κυπροκεντρική προσέγγιση του ζητήματος, ενώ αργότερα παρατηρείται μια

¹⁵⁴ Lemos 1994, 231.

¹⁵⁵ Δημητρίου 1994, 51.

¹⁵⁶ Lemos 1994, 231.

¹⁵⁷ Κάντα 1998, 46· Kanta 2014, 14.

¹⁵⁸ Kourou 1997, 98-99. Την ίδια άποψη έχει εκφράσει και ο Καραγιώργης (1968, 180-185). Σύμφωνα με τον οποίο την 1 χιλιετία π.Χ. οι επιδράσεις προέρχονται από την Κρήτη προς την Κύπρο, ενώ την ύστερη αντιστρέφονται οι ρόλοι.

ουσιαστική στροφή προς την αιγαιοκεντρική προσέγγισή του. Στο Αιγαίο και τον ελλαδικό χώρο ξεχώριζαν το Λευκαντί και η Σκύρος, η Αθήνα, η ΒΔ Πελοπόννησος, η Νάξος, τα Δωδεκάνησα (Κως και Ρόδος) και η Κρήτη. Στη σύγχρονη έρευνα, η Κρήτη και τα Δωδεκάνησα αποτελούν τα πιθανότερα κεραμικά εργαστήρια - αφετηρίες των πτηνόμορφων ασκών της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου και Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου.

Η πρόοδος της αρχαιολογικής έρευνας δικαιολογεί τη μεταστροφή των μελετητών, όσον αφορά την αναζήτηση της αφετηρίας των πτηνόμορφων ασκών, προς το Αιγαίο. Τόσο την περίοδο της εκπόνησης της μελέτης της Πιερίδου όσο και του Desborough, οι ευρεθέντες ασκοί στο Αιγαίο ήταν ελάχιστοι. Στην Κρήτη είχαν εντοπιστεί κυρίως αγγεία του τύπου ΙΙ, η πλειονότητα των οποίων προερχόταν από τα ανατολικά του νησιού. Με το πέρασμα των ετών και τον εντοπισμό νέων αγγείων από σημαντικές θέσεις-κέντρα των Πρώιμων Ιστορικών Χρόνων, όπως είναι η Κνωσός και η Ελεύθερνα στην Κρήτη, η Κως στα Δωδεκάνησα και μεμονωμένα παραδείγματα από άλλες θέσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, απαιτείται η επανεξέταση του ζητήματος.

Εν αντιθέσει με τις άλλες θέσεις του Αιγαίου, στην Κρήτη παρατηρείται συνεχόμενη και αδιάκοπη παραγωγή των συγκεκριμένων αγγείων από την ΥΕ ΙΙΙΓ έως και την ΠρΑ περίοδο.¹⁵⁹ Ως εκ τούτου, θα μπορούσε η Κρήτη να αποτελέσει την αφετηρία των πτηνόμορφων ασκών κατά τους Πρώιμους Ιστορικούς Χρόνους στο Αιγαίο; Είναι δύσκολο να δοθεί μία απάντηση σε αυτό το ερώτημα, καθώς απαιτείται μια γενική επισκόπηση των ελλαδικών θέσεων που έχουν εντοπιστεί πτηνόμορφοι ασκοί.

Η Κρήτη είναι η γεωγραφική ενότητα με τους περισσότερους πτηνόμορφους ασκούς στον ελλαδικό χώρο, ακολουθούν η ΒΔ Πελοπόννησος και η Κως. Εν αντιθέσει με τις άλλες περιοχές, στην Κρήτη παρατηρείται πληθώρα και των δύο τύπων, ενώ στις υπόλοιπες θέσεις υπερισχύουν τα αγγεία του τύπου Ι. Ίσως δικαίως, αρχικά η Πιερίδου και μετέπειτα ο Desborough, απέδωσαν τον τύπο ΙΙ στην Κρήτη. Ελάχιστα αγγεία του τύπου ΙΙ απαντώνται στην Αθήνα¹⁶⁰, τη ΒΔ Πελοπόννησο¹⁶¹ και τα Δωδεκάνησα¹⁶².

¹⁵⁹ Κάντα 1998, 46-48.

¹⁶⁰ Οι αθηναϊκοί ασκοί του τύπου ΙΙ είναι υστερότεροι, χρονολογούνται τη ΜΓ-ΥΓ περίοδο.

¹⁶¹ Βικάτου 1998, 232 πιν. 95β' Βικάτου 2011, 375 εικ. 788.

¹⁶² Morricone 1978, 269-270 εικ. 565, 282-283 εικ. 600, 366-367 εικ. 796.

Ανάλογη εικόνα με την Κρήτη επικρατεί και στην Κύπρο. Το νησί έχει μακρά παράδοση στην δημιουργία ασκόμορφων αγγείων και σε αυτό απαντώνται ήδη από την Εποχή του Χαλκού. Τα αγγεία της νέας τεχνοτροπίας γνώρισαν ευρεία διάδοση καθ' όλη την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Στην Κύπρο έχουν εντοπιστεί οι περισσότεροι ασκοί και των δύο τύπων. Πριν επιχειρήσουμε οποιαδήποτε προσπάθεια προσέγγισης των πτηνόμορφων ασκών και των ασκοειδών αγγείων της Κρήτης και της Κύπρου πρέπει να έχουμε υπόψιν μας την ισχυρή παράδοση των δύο νησιών. Τα εργαστήρια τους δεν διατήρησαν αποκρυσταλλωμένο τον τύπο των πτηνόμορφων αγγείων ανά τα έτη, αλλά τον εμπλούτισαν με προτομές ζώων (αλόγων, ταύρων, αιγοειδών), ανθρώπων και μικκύλων αγγείων. Παρά τις πολιτισμικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται ανάμεσα στα δύο νησιά, μπορούμε να διακρίνουμε και ορισμένα κοινά σημεία μεταξύ των ασκών τους. Είναι εμφανείς οι ομοιότητες που παρατηρούνται στη δομή του σώματος ορισμένων ασκών, όπως του ΥΚ ΠΒ ασκού από το Ιδάλιο¹⁶³ και του ΥπΜ ασκού **ΝΛ.α8** από το Καρφί, του διπλού ΚΓ Ι ασκού από την Αλαάς¹⁶⁴ και του διπλού ΠρΓ Β ασκού **ΝΗ.β10** από το βόρειο νεκροταφείο της Κνωσού. Κοινά στοιχεία παρατηρούνται στην απόδοση της *δίωτης προχοής* του **ΝΗ.β20** από τη Φορτέτσα και **ΝΡ.β3** από την Ελεύθερνα με τους ΚΓ ΙΙ και ΙΙΙ ασκούς από τη Λάπιθο και το Κυπριακό Μουσείο.¹⁶⁵ Επίσης, τόσο η Κρήτη όσο και η Κως υιοθέτησαν και κυπριακά χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα το υψηλό κωνικό πόδι και τα πλαστικά πτερά στο πλάι του σώματος.¹⁶⁶ Τα πλαστικά πτερά σπάνια απαντώνται στα κρητικά αγγεία, αλλά τα συναντάμε στον ΥπΜ ασκό **ΝΡ.α5** από τους Μέλαμπες και στον ΠρΓ Α ασκό **ΝΗ.α2** από το Ροτάσι.¹⁶⁷

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αγγείου που διατηρεί στοιχεία και από τα δύο εργαστήρια είναι ο ΠρΓ Β «πρωτο-ιππαλεκτρούνας» **ΝΗ.β16** από το βόρειο νεκροταφείο της Κνωσού. Το αγγείο προέρχεται από κάποιο κνωσιακό εργαστήριο, όμως τα διακοσμητικά μοτίβα που έχουν επιλεγεί για να κοσμήσουν τη μικκύλη

¹⁶³ Karageorghis 1965, 189 εικ. 46.18.

¹⁶⁴ Karageorghis 1975, πιν. XXXV και LXXIV.

¹⁶⁵ Περίδου 1970, εικ. XVI.5 & XVII.2.

¹⁶⁶ Δημητρίου 1994, 51. Στην Κρήτη το κωνικό πόδι σε πτηνόμορφα αγγεία απαντάται ήδη από την ΥΜ ΙΙΑ1 περίοδο, όπως πιστοποιείται από το αγγείο από το Νίρου Χάνι (Kanta 1980, 44 πιν. ΙΙ.4).

¹⁶⁷ Επίθετα πτερά φέρει και αμφιβόλου χρονολόγησης ασκός **ΙΣ.β1** από τη Συλλογή Μεταξά και ο ΠρΓ Β ασκός **ΝΗ.β20** από τη Φορτέτσα.

τρίλοβη οινοχόη στην ουρά του είναι καθαρά κυπριακά, όπως οι οφθαλμοί και το μοτίβο του «χτενιού».¹⁶⁸

Πριν ολοκληρώσουμε οποιαδήποτε προσπάθεια προσέγγισης των σχέσεων των αγγείων της Κρήτης και της Κύπρου, εξετάζουμε τους πτηνόμορφους ασκούς από τα υπόλοιπα ελλαδικά εργαστήρια και τις επαφές τους με τα δύο νησιά, και στη συνέχεια επανερχόμαστε σε αυτό το θέμα.

Η ΒΔ Πελοπόννησος αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα και πρωιμότερα κέντρα παραγωγής πτηνόμορφων ασκών κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ και την ΥπΜυκ περίοδο. Στην περιοχή έχουν εντοπιστεί τουλάχιστον δεκατρείς πτηνόμορφοι ασκοί του τύπου Ι¹⁶⁹ και δύο του τύπου ΙΙ¹⁷⁰. Ο αριθμός των αγγείων και οι ομοιότητες ασκών τύπου Ι μας επιτρέπουν με ασφάλεια να τους αποδώσουμε σε κάποιο τοπικό εργαστήριο ή ακόμα και στον ίδιο κεραμέα που δραστηριοποιείται στις περιοχές της σημερινής Αχαΐας και Ηλείας. Συμβατικά τα αγγεία αποδίδονται στον «*the Klaus Artist of the Duck Vase*».¹⁷¹ Σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο και την Κοντορλή-Παπαδοπούλου οι απαρχές των αγγείων της ΒΔ Πελοποννήσου πρέπει να αναζητηθούν στην Κύπρο.¹⁷² Ο τύπος των πτηνόμορφων ασκών ίσως εισήχθηκε στη ΒΔ Πελοπόννησο μέσω των Δωδεκανήσων¹⁷³ και των Κυκλάδων.¹⁷⁴

Πρόκειται όντως για μιμήσεις αντίστοιχων κυπριακών αγγείων; Δεν μπορεί να δοθεί με σιγουριά μία και οριστική απάντηση. Ο Desborough¹⁷⁵ σε μία απόπειρα προσέγγισης της σχέσης των ασκών της ΒΔ Πελοποννήσου με τους κυπριακούς υποστήριξε ότι κάποιος έποικος της ΒΔ Πελοποννήσου μετέφερε τον τύπο των πτηνόμορφων αγγείων από την Κύπρο στην πατρίδα του.

Οι ασκοί του εργαστηρίου της ΒΔ Πελοποννήσου παρουσιάζουν σχετική ομοιομορφία, χαρακτηρίζονται από το βαθύ σώμα τους και το μικρό κεφάλι. Σύμφωνα με τον Γιαννόπουλο ομοιότητες παρατηρούνται και με τους ασκούς από το

¹⁶⁸ Coldstream 1979, 258-259· Coldstream 1996, 367· Σταμπολίδης 1998, 106-107· Σταμπολίδης 2003α, 48· Vlachou 2012. Για οινοχόες με οφθαλμούς βλ. Τσιποπούλου 1985, 87

¹⁶⁹ Vermeule 1960, 11-12· Πέτσας 1970, 202 πιν. 185α· Papadopoulos 1979, 101 πιν. 163.a-b, 164, 165.a-b, 166.a-b, 167.a-c, 168.a-b· Kontorli-Papadopoulou 1979, 156 εικ. 2.1-2 πιν. 17.c-f· Papadopoulos 1980, 166-168 εικ. 1-4· Αραπογιάννη 1992, 116-118· Βικάτου 1999, 246· Πετρόπουλος 2000, 75 εικ. 34· Γιαννοπούλου 2008, 159-166· Βικάτου 2009, 531 πιν. 195.α· Paschalidis & McGeorge 2009, 96· Παπάζογλου-Μανιουδάκη 2014, 186 εικ. 1.

¹⁷⁰ Βικάτου 1998, 232 πιν. 95β· Βικάτου 2011, 375 εικ. 768

¹⁷¹ Paschalidis & McGeorge 2009, 100.

¹⁷² Papadopoulos & Kontorli-Papadopoulou 2011, 660.

¹⁷³ Papadopoulos & Jones 1980· Papadopoulos 1988.

¹⁷⁴ Νικολέντζος 2011, 487

¹⁷⁵ Desborough 1972, 164-166

Λευκαντί και την Αθήνα.¹⁷⁶ Ο ίδιος δεν αποκλείει το ενδεχόμενο οι ασκοί της ΒΔ Πελοποννήσου να άσκησαν επιρροή στα εργαστήρια των προαναφερθέντων περιοχών. Ενδεικτικό της ομοιότητας των πτηνόμορφων ασκών από τη ΒΔ Πελοπόννησο και το Λευκαντί, εκτός από το βαθύ σώμα, είναι και η χρήση εικονιστικών μοτίβων στη διακόσμηση των δύο αγγείων.¹⁷⁷ Κατά τον Desborough οι ασκοί του Λευκαντίου παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με αυτούς από την ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά δεν ελλείπουν και οι διαφορές.¹⁷⁸ Βασιζόμενος στα προαναφερθέντα στοιχεία ο Γιαννόπουλος, επανέθεσε το ζήτημα της καταγωγής των πτηνόμορφων ασκών. Σύμφωνα με το ίδιο ίσως δεν θα έπρεπε να αποκλειστεί το ενδεχόμενο της διάδοσης των πτηνόμορφων ασκών με αφετηρία τη ΒΔ Πελοπόννησο προς την ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα, την Κρήτη και την Κύπρο.¹⁷⁹ Για να αποδεχτούμε ή να απορρίψουμε αυτήν την άποψη θα πρέπει να εξετάσουμε την κεραμική παραγωγή, τις επαφές, τις εμπορικές συναλλαγές και την κοινωνία της ΒΔ Πελοποννήσου τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Παρότι η ΒΔ Πελοπόννησος βρίσκεται στα δυτικά του ελλαδικού χώρου και δεν βρέχεται από το Αιγαίο, διατηρεί στενές επαφές με την Κρήτη και την Κύπρο σε μία περίοδο εσωστρέφειας του ελλαδικού κόσμου, δηλαδή μετά την πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων. Οι σχέσεις ΒΔ Πελοποννήσου και Κρήτης απαντώνται ήδη στην ΠΕ και ΜΕ περίοδο και εντείνονται την ΥΕ ΙΙΙΓ και ΥπΜυκ περίοδο. Τα λιμάνια της Ηλείας και Αχαΐας αποτελούσαν ασφαλή αγκυροβολία στο ταξίδι των μινωιτών προς τη Δύση. Η διαδρομή που ακολουθούσαν ήταν είτε με ενδιάμεσους σταθμούς στα Κύθηρα¹⁸⁰ και τη Μεσσηνία, είτε απευθείας. Σε αυτές τις περιοχές έχει βρεθεί πλήθος επείσακτων μινωικών και πιθανόν μινωικών αγγείων και ειδωλίων.¹⁸¹

Την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο φαίνεται πιθανόν να λειτουργεί στην περιοχή της Ολυμπίας «ηλειακό εργαστήριο κεραμεικής», το οποίο χαρακτηρίζεται από έντονες μινωικές επιρροές. Οι αγγειοπλάστες χρησιμοποιούν τοπικά σχήματα αγγείων και

¹⁷⁶ Giannopoulos 2008, 162.

¹⁷⁷ Giannopoulos 2008, 162· Popham, Sackett & Themelis 1980, 116-117 α. κ. 5.

¹⁷⁸ Desborough 1980, 344.

¹⁷⁹ Giannopoulos 2008, 161-162.

¹⁸⁰ Στη θέση Καστρί των Κυθήρων έχει εντοπιστεί οικισμός με έντονα μινωικά στοιχεία. Πρόκειται για μινωική αποικία. Πλησίον του οικισμού στη θέση Άγιος Γεώργιος του Βουνού εντοπίστηκε μινωικό ιερό κορυφής. Τα Κύθηρα αποτέλεσαν τη γέφυρα μεταξύ Κρήτης και Πελοποννήσου για τη διάδοση της μινωικής θρησκείας σε θέσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας (Sakellarakis 1996· Σακελλαράκης 2013, 138-166). Τα Κύθηρα βρίσκονται κοντά στις ακτές της Λακωνίας και Αμύκλαιο έχει εντοπιστεί το υπαίθριο ιερό του Υακίνθου. Το ιερό βρίσκεται σε χαμηλό λόφο και μοιάζει με τα μινωικά ιερά κορυφής (Δημακοπούλου 1988, 84-85).

¹⁸¹ Θέμελης 1969· Παπαδόπουλος 1981· Βικάτου 2009, 696· Νικολέντζος 2011, 231. Δυστυχώς η διατριβή του Κολώνα (1998) δεν στάθηκε δυνατόν να έρθει στα χέρια μου.

σπανιότερα μιμούνται μινωικά, τα οποία διακοσμούνται με αντίστοιχα μινωικά μοτίβα. Κατά τη Βικάτου και τον Dickinson, στην περιοχή της Ηλείας είχαν πιθανότατα εγκατασταθεί μινωίτες αγγειοπλάστες.¹⁸² Σε αυτό το εργαστήριο έχουν αποδοθεί αρκετά αγγεία (τετράωτοι αμφορείς, κυλινδρικές πυξίδες με ψηλό σώμα, τριποδικές πυξίδες, αμφορίσκοι και ψευδόστομοι αμφορείς) από την Αγία Τριάδα και τον Κλαδέο Ηλείας. Μεταξύ αυτών είναι και ο πτηνόμορφος ασκός τύπου Π από τον Κλαδέο.¹⁸³

Πέραν των μινωικών αγγείων στην περιοχή της ΒΔ Πελοποννήσου έχουν εντοπιστεί πήλινα αγγεία και χάλκινα αντικείμενα κυπριακής καταγωγής και έμπνευσης.¹⁸⁴ Ο Παπαδόπουλος και η Κοντορλή-Παπαδοπούλου διέκριναν έντονες επαφές μεταξύ των δύο περιοχών κατά τη διάρκεια του 11^{ου} αιώνα π.Χ. Συνέπεια αυτών των επαφών είναι τα πτηνόμορφα αγγεία, ένα κερατοειδές αγγείο από τον Κλαδέο κ.α. Τα αγγεία παρότι είναι κατασκευασμένα από τοπικό πηλό αποτελούν έργα κυπριακής έμπνευσης.¹⁸⁵ Ενδεχομένως, ορισμένα από τα πήλινα αντικείμενα (κερατοειδές αγγείο, υποστατά κ.α.) να αποτελούν έργα του «ηλειακού εργαστηρίου» με τις μινωικές επιρροές, καθώς αυτή την περίοδο τα συγκεκριμένα αντικείμενα είναι γνωστά και στην Κρήτη.¹⁸⁶

Οι επαφές της ΒΔ Πελοποννήσου, συγκεκριμένα της Ολυμπίας με την Κρήτη, υποδηλώνονται και μέσα από τη μυθολογία της περιοχής. Σύμφωνα με τον Πausanias (*Ελλάδος Περιήγησις, Ηλειακά, V.7.6-7*)¹⁸⁷ οι Ιδαίοι Δάκτυλοι, που λέγονται και Κουρήτες, έφυγαν από την Ίδη της Κρήτης και πήγαν στην Ολυμπία. Εκεί ο μεγαλύτερος σε ηλικία από τα αδέρφια, ο Ηρακλής, διοργάνωσε αγώνα δρόμου μεταξύ των αδελφών. Ο νικητής στεφανώθηκε με κλαδί αγριελιάς. Πρόκειται για τον

¹⁸² Βικάτου 2009, 701· Dickinson 2005, 58.

¹⁸³ Βικάτου 1998, 231· Βικάτου 2009, 703.

¹⁸⁴ Stavroulou-Gazi & Karageorghis 2003.

¹⁸⁵ Papadopoulos 1985· Papadopoulos & Kontorli-Papadopoulos 2011.

¹⁸⁶ Βικάτου & Καραγιώρφη 2006· Βικάτου 2008, 702. Για υποστατά στην Κρήτη βλ. Σταμπολίδης & Καρέτσου 1998, α. κ. 34-36.

¹⁸⁷ *Ελλάδος Περιήγησις, Ηλειακά, V.7.6-7*, «[7.6] ταῦτα μὲν δὴ ἔχει τρόπον τὸν εἰρημένον: ἔς δὲ τὸν ἀγῶνα τὸν Ὀλυμπικὸν λέγουσιν Ἥλειων οἱ τὰ ἀρχαιότατα μνημονεύοντες Κρόνων τὴν ἐν οὐρανῷ σχεῖν βασιλείαν πρῶτον καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ ποιηθῆναι Κρόνω ναὸν ὑπὸ τῶν τότε ἀνθρώπων, οἱ ὠνομάζοντο χρυσοῦν γένος: Διὸς δὲ τεχθέντος ἐπιτρέψαι Ἰεὸν τοῦ παιδὸς τὴν φρουρὰν τοῖς Ἰδαίοις Δακτύλοις, καλοῦμένοις δὲ τοῖς αὐτοῖς τούτοις καὶ Κούρησιν: ἀφικέσθαι δὲ αὐτοὺς ἐξ Ἰδης τῆς Κρητικῆς, [πρὸς] Ἡρακλέα καὶ Παιωνάϊον καὶ Ἐπιμήδην καὶ Ἰάσιόν τε καὶ Ἰδαν: [7.7] τὸν δὲ Ἡρακλέα παίζοντα--εἶναι γὰρ δὴ αὐτὸν πρεσβύτατον ἡλικία--συμβαλεῖν τοὺς ἀδελφοὺς ἐς ἄμιλλαν δρόμου καὶ τὸν νικήσαντα ἐξ αὐτῶν κλάδω στεφανῶσαι κοτίνου: παρεῖναι δὲ αὐτοῖς πολὺν δὴ τι οὕτω τὸν κότινον ὡς τὰ χλωρὰ ἔτι τῶν φύλλων ὑπεστρώσθαι σφᾶς καθεύδοντας.»

μύθο της ίδρυσης των Ολυμπιακών αγώνων.¹⁸⁸ Στη συνέχεια ο Πausanias¹⁸⁹ αναφέρεται στον Κλύμενο, απόγονο του Ιδαίου Ηρακλή, ο οποίος ήρθε στο ιερό πενήντα χρόνια μετά τον κατακλυσμό του Δευκαλίωνος, καθιέρωσε τους αγώνες και ίδρυσε βωμό προς τιμήν του Ηρακλή.

Ο μύθος της μετακίνησης των Ιδαίων Δακτύλων από την Ίδη της Κρήτης στην Ολυμπία δεν αποκλείεται να απηχεί τη μετακίνηση κάποιας ομάδας Κρητών και την εγκατάσταση της στην ευρύτερη περιοχή της Ολυμπίας. Ίσως αναφέρεται στη μετακίνηση τεχνιτών ή και ιερέων από τη μία περιοχή στην άλλη ή ακόμα και τις στενές επαφές των δύο περιοχών κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο.

Παρά το έντονο κυπριακό στοιχείο που επισημαίνεται από τους Παπαδόπουλο και Κοντορλή-Παπαδοπούλου¹⁹⁰ παρατηρούμε ότι η Κρήτη διατηρεί κυρίαρχο ρόλο στις σχέσεις των δύο περιοχών. Η έντονη κρητική παρουσία στην περιοχή, όπως αυτή αποδεικνύεται από τα ερείσματα αντικείμενα και τη μυθολογία, αποτελεί ένα σημαντικό μεσάζοντα της περιοχής με τη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου. Πιθανότατα η πλειονότητα των επαφών της ΒΔ Πελοποννήσου με την Κύπρο επιτυγχάνεται μέσω της Κρήτης.

Η Αθήνα και η Αττική αποτελούν μια ενδιαφέρουσα ενότητα στο ζήτημα της καταγωγής και της διάδοσης των πτηνόμορφων ασκών στο Αιγαίο και την Κύπρο κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ και ΥπΜυκ περίοδο. Στην Αθήνα έχουν εντοπιστεί τουλάχιστον οχτώ πτηνόμορφοι¹⁹¹ ασκοί και των δύο τύπων, εκ των οποίων μόνο τρία αγγεία χρονολογούνται την ΥπΜυκ περίοδο και ανήκουν στον τύπο Ι. Από την ευρύτερη

¹⁸⁸ Ο μύθος της ίδρυσης των Ολυμπιακών αγώνων από τον Ιδαίο Ηρακλή αναφέρεται και από τον Διόδωρο Σικελιώτη (V.64). «...οί δ' οὖν κατὰ τὴν Κρήτην Ἰδαῖοι Δάκτυλοι παραδέδονται τὴν τε τοῦ πυρὸς χρῆσιν καὶ τὴν τοῦ χαλκοῦ καὶ σιδήρου φύσιν ἐξευρεῖν τῆς Ἄπτεραίων χώρας περὶ τὸν καλούμενον Βερέκυνθον, καὶ τὴν ἐργασίαν δι' ἧς κατασκευάζεται· δόξαντας δὲ μεγάλων ἀγαθῶν ἀρχηγούς γεγενῆσθαι τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων τιμῶν τυχεῖν ἀθανάτων. ἱστοροῦσι δ' αὐτῶν ἓνα μὲν προσαγορευθῆναι Ἡρακλέα, δόξη δὲ διενεγκόντα θεῖναι τὸν ἀγῶνα τὸν τῶν Ὀλυμπίων· τοὺς δὲ μεταγενεστέρους ἀνθρώπους διὰ τὴν ὁμωνυμίαν δοκεῖν τὸν ἐξ Ἀλκμήνης συστήσασθαι τὴν τῶν Ὀλυμπίων θέσιν...»

¹⁸⁹ V.8.1, « τούτων δὲ ὕστερον Κλύμενον τὸν Κάρδουος, πεντηκοστῷ μάλιστα ἔτει μετὰ τὴν συμβᾶσαν ἐπὶ Δευκαλίωνος ἐν Ἑλλησιν ἐπομβρίαν ἐλθόντα ἐκ Κρήτης, γένος ἀπὸ Ἡρακλέους ὄντα τοῦ Ἰδαίου, τὸν τε ἀγῶνα ἐν Ὀλυμπίᾳ θεῖναι καὶ Κούρησι τοῖς τε ἄλλοις καὶ Ἡρακλεῖ τῷ προγόνῳ λέγουσιν ἰδρύσασθαι βωμόν, Παραστάτην ἐπωνυμίαν τῷ Ἡρακλεῖ θέμενον. Ἐνδυμίῳ δὲ ὁ Ἀεθλίου Κλύμενόν τε ἔπαυσε τῆς ἀρχῆς καὶ δρόμου τοῖς υἱοῖς ἄθλα ἐν Ὀλυμπίᾳ τὴν βασιλείαν ἔθηκε.»

¹⁹⁰ Papadopoulos & Kontorli-Papadopoulou 2011.

¹⁹¹ Θεοφανείδης 1927/1928, εικ.2γ' Kraiker & Kübler 1939, 89-90 πιν. 61' Αλεξανδρή 1968, 56 πιν. 31γ' Ruppenstein 2007, 135-140.

περιοχή της Αττικής προέρχονται τουλάχιστον οκτώ πτηνόμορφοι ασκοί, όλοι του τύπου II και χρονολογούνται κυρίως τη ΜΓ και ΥΓ περίοδο.¹⁹²

Οι αθηναϊκοί ασκοί της ΥπΜυκ περιόδου δεν διαφέρουν ως προς τα χαρακτηριστικά τους από τους υπόλοιπους ασκούς της ηπειρωτικής Ελλάδας: όλοι ανήκουν στον τύπο I, το σώμα τους είναι ογκώδες και εδράζεται σε τρία πόδια, το μικρό πτηνόμορφο κεφάλι τους είναι είτε συμπαγές είτε απολήγει σε προχολή. Στην ράχη προσφύεται λαιμός που απολήγει σε χείλος ληκυθίου. Κάθετη λαβή προσφύεται από τον λαιμό στην ράχη του πτηνού.¹⁹³

Η παραγωγή των αθηναϊκών ασκών αποδίδεται με σχετική ασφάλεια σε κυπριακές επιρροές που δέχθηκε η Αθήνα κατά την ΥπΜυκ. περίοδο. Τα αθηναϊκά αγγεία παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με τα κυπριακά, αλλά δεν αποτελούν πιστά αντίγραφα. Διαφοροποιούνται στη δομή του σώματος και κυρίως στη διακόσμηση τους. Εκτός από την Κύπρο, οι αθηναϊκοί ασκοί πιθανόν δέχθηκαν αρκετές επιρροές και από τα αγγεία της Αχαΐας.¹⁹⁴

Την ίδια περίοδο με τους ασκούς της Αχαΐας και της Αθήνας χρονολογούνται οι ασκοί από το Λευκαντί¹⁹⁵ και τη Σκύρο¹⁹⁶. Στο Λευκαντί έχουν εντοπιστεί τρεις ασκοί χρονολογούμενοι την ΥπΜυκ και ΠρΓ περίοδο. Τα αγγεία δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες διαφορές στη δομή του σώματός τους από τους ασκούς της ηπειρωτικής Ελλάδας. Όλοι ανήκουν στον τύπο I, έχουν τρία πόδια, στη ράχη φέρουν λαιμό, χείλος και λαβή ληκυθίου. Μόνο ένας από αυτούς ανήκει στον τύπο Ib. Οι άλλοι δύο ασκοί προέρχονται από κάποιο τοπικό εργαστήριο, ενώ ο ΥπΜυκ ασκός από τον τάφο S 16 είναι εισηγμένος. Τα αποτελέσματα της φασματοσκοπικής ανάλυσης που υπέστη το αγγείο απέδειξαν ότι δεν πρόκειται για έργο του κυπριακού εργαστηρίου και η προέλευση του αγγείου παραμένει άγνωστη.¹⁹⁷ Στο γειτονικό νησί της Σκύρου

¹⁹² Guggisberg 1996, α. κ. 242, 245, 255, 256, 257, 258 και 259. Από τα προαναφερθέντα πτηνόμορφα αγγεία ο ασκός από την Ελευσίνα χρονολογείται την ΥΕ ΠΙΒ, ο ασκός από τον Μαραθώνα τη ΜΓ I και οι ασκοί από την ευρύτερη περιοχή της Αττικής τη ΜΓ II-ΥΓ Ια και ΥΓ Ιβ-ΥΓ Ιββ.

¹⁹³ Ruppenstein 2007, 136.

¹⁹⁴ Ruppenstein 2007, 137-139. Η Ruppenstein αποκλείει τις κρητικές επιρροές στην παραγωγή των αθηναϊκών πτηνόμορφων ασκών.

¹⁹⁵ Popham, Sackett & Themelis 1980, 114-116 α. κ. 1 & 10, 116-117 α. κ. 5. Από την νεκρόπολη της Τούμπας προέρχεται ένα ΠρΓ ασκοειδές ειδώλιο (Popham, Touloupa & Sackett 1982, 222-223 πιν. 29g).

¹⁹⁶ Σαπουνά-Σακελλαράκη 1984, 126· Βλαβιανού-Τσαλίκη 1998, 121-122 α. κ. 29-30· Σαπουνά-Σακελλαράκη 2001/2002, 167-168· Μαραγκού 1996, 64 α. κ. 77.

¹⁹⁷ Desborough & Coldstream 1980, 344. Ίδια διακόσμηση με αυτή του ασκού από τον τάφο S 16 του Λευκαντίου φέρουν ο ΥΚ ΠΙΒ από το Ιδάλιο (Karageorghis 1965, εικ. 46.18) και τον ΥπΜ ασκός ΝΛ.α8 από το Καρφί.

έχουν εντοπιστεί τρεις όμοιοι ΠρΓ πτηνόμορφοι ασκοί. Τα αγγεία ανήκουν στον τύπο Ib.

Κατά την επικρατούσα άποψη, οι ασκοί του Λευκαντίου έχουν δεχθεί ισχυρές επιρροές από τα αντίστοιχα κυπριακά αγγεία. Άλλωστε οι δύο περιοχές διατήρησαν στενές επαφές κατά την παραγμένη περίοδο του 11^{ου} και 10^{ου} αιώνα π.Χ. Ενδεικτικό στοιχείο αυτών των σχέσεων αποτελεί το πλήθος των ευρεθέντων εισηγμένων αντικειμένων από τα νεκροταφεία του λόφου της Ξερόπολης, αλλά και η πληθώρα της ευβοϊκής κεραμικής που έχει βρεθεί στην ΑΙ Μίνα, την Κύπρο και την Κρήτη. Τα προαναφερθέντα στοιχεία υποδηλώνουν μια κοινωνία εξωστρεφή με έντονες εμπορικές επαφές με την Κρήτη¹⁹⁸, την Κύπρο και γενικότερα την Ανατολή.¹⁹⁹ Ο τύπος των πτηνόμορφων ασκών ίσως εισάγεται στην Αθήνα και το Λευκαντί από την Κύπρο κατά την ΥπΜυκ/ ΠρΓ περίοδο. Τότε οι δύο περιοχές υιοθετούν και άλλους τύπους κυπριακών αγγείων, όπως το φλασκι.²⁰⁰

Στη Νάξο έχουν εντοπιστεί, τουλάχιστον, τέσσερις πτηνόμορφοι ασκοί του τύπου Ι. Δύο ΥΕ ΙΙΙΓ ασκοί προέρχονται από τον τάφο Γ του Καμινίου, ένας ΥΕ ΙΙΙΓ από τον τάφο Δ των Απλωμάτων²⁰¹ και ένας ΜΓ από το Τσικαλαριό²⁰². Οι ΥΕ ΙΙΙΓ ναξιακοί ασκοί έχουν ατρακτοειδές σώμα που εδράζεται σε τρία πόδια, ενώ στο πίσω μέρος της ατράκτου φέρουν προχοή. Στη ράχη τους προσφύεται κάθετα τοξωτή λαβή. Ο ένας ασκός είναι φυσιοκρατικός και μάλλον παριστά πάπια. Το σώμα του κοσμείται με εικονιστικά θέματα του θαλάσσιου κόσμου, ενώ η διακόσμηση του δευτέρου ασκού από τον τάφο Γ αποτελείται από απλές καμπυλόγραμμες ταινίες σε σχήμα ατράκτου, εν είδει πτερών. Σύμφωνα με τον Desborough²⁰³ το ναξιακό κεραμικό εργαστήριο υιοθέτησε τον τύπο του πτηνόμορφου ασκού από την Κύπρο. Εκεί ο συγκεκριμένος τύπος αγγείου αφομοιώθηκε από την τοπική εικονογραφική παράδοση.

Στο Ανατολικό Αιγαίο ξεχωρίζουν οι πτηνόμορφοι ασκοί από την Κω και τη Ρόδο. Στην Κω έχουν εντοπιστεί τουλάχιστον δέκα πτηνόμορφοι και ζωόμορφοι

¹⁹⁸ Lebessi 1996.

¹⁹⁹ Κούρου 1990/1991· Λαιμού 2010, 53, 55, 59-60.

²⁰⁰ Lemos 1994, 231· Lemos 2002, 79-82.

²⁰¹ Ζαφειρόπουλος 1960, 337-338· Βλαχόπουλος 2006, 131-134.

²⁰² Παπαδοπούλου 1965, 521 πιν. 655.4.

²⁰³ Desborough 1972, 273. Την περίοδο που ακολούθησε μετά την πτώση των Μυκηναϊκών κέντρων η Νάξος συνέχισε να ακμάζει και διατήρησε εμπορικές επαφές τόσο με την ηπειρωτική Ελλάδα όσο και με τα νησιά του Αιγαίου (Ζαφειροπούλου 1994, 229-232· Vlachopoulos & Georgiadis 2015, 349).

ασκοί²⁰⁴ και των δύο τύπων. Τα αγγεία ανάγονται σε δύο χρονολογικά διαφορετικές περιόδους, την ΠρΓ και την ΥΓ. Στη Ρόδο έχουν εντοπιστεί τουλάχιστον πέντε ασκοί²⁰⁵ και των δύο τύπων χρονολογούμενοι την ΥΕ ΙΙΙΓ, την ΙΙΓ, τη ΜΓ και την ΠρΑ περίοδο.

Εκτός της Κρήτης και της ΒΔ Πελοποννήσου, εντοπίζεται μεγάλη συγκέντρωση ΠρΓ ασκών και στην Κω. Τα αγγεία είναι κατασκευασμένα από τοπικό πηλό. Τα κωακά αγγεία του τύπου Ι παρουσιάζουν σχετική ποικιλία στη δομή του σώματος. Έντονες είναι και οι κυπριακές επιρροές, όπως αυτές γίνονται αντιληπτές από την προτομή βοειδούς στον ΠρΓ ζώομορφο ασκό από τον τάφο 6 των Σεραγιών²⁰⁶ και από τα πτερά στα πλαϊνά του σώματος του ασκού από τον τάφο 5 των Σεραγιών²⁰⁷. Στο ίδιο αγγείο έχει χρησιμοποιηθεί λευκό επίχρισμα, στοιχείο που υποδηλώνει τοπική μίμηση του κυπριακού Λευκού Γραπτού Ρυθμού (White Painted). Από τους κωακούς ασκούς του τύπου Ι δεν ελλείπουν και οι ομοιότητες με τα αγγεία της Αχαΐας και του Λευκαντίου. Μοναδικό παράδειγμα, προς το παρόν, αποτελεί ο ΠρΓ ασκός από τον τάφο Α των Σεραγιών.²⁰⁸ Οι ομοιότητες εντοπίζονται στο ογκηρό σώμα, τη θέση της λαβής και τα πόδια. Επίσης, σύμφωνα με τον Μπουρογιάννη, η διακόσμηση του αγγείου παραπέμπει σε μυκηναϊκούς ασκούς από την Κω.²⁰⁹

Ιδιαίτερος μπορεί να χαρακτηριστεί ο ΠρΓ/ΙΙΓ «κένταυρος» από τον τάφο Fadil VII της Κω. Πρόκειται για έναν ασκό με πτηνόμορφο σώμα, στην εμπρόσθια απόληξη του οποίου προσφύεται άνω κορμός ανθρώπου με ανδρόγυνα χαρακτηριστικά.²¹⁰ Το λευκό επίχρισμα του αγγείου, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο παράδειγμα, μιμείται τον κυπριακό Λευκό Γραπτό Ρυθμό (White Painted).²¹¹ Παρόμοιοι ασκοί απουσιάζουν από την Κύπρο και την Κρήτη, ενώ

²⁰⁴ ΠρΓ: Morricone 1978, 69-70, εικ. 50-51, 74 εικ. 58, 269-70 εικ. 565, 282-283 εικ. 600, 297 εικ. 636, 351 εικ. 766-767, 366-367 εικ. 796, 387 εικ. 856. ΥΓ: Morricone 1978, 135 εικ. 219, 157 εικ. 272.

²⁰⁵ ΙΙΓ: Jacopi 1929, 146-147 α. κ. 5 εικ. 142. ΜΓ: Hafner 1952, 12 πιν. 46.4, CVA, Copenhagen, Musée National 2, 47-28.8, πιν. 65. ΠρΑ: Τριανταφυλλίδης (2009), 449-452· Τριανταφυλλίδης (2007/2008).

²⁰⁶ Morricone 1978, 74 εικ. 58· Bourogiannis 2009, 114-116.

²⁰⁷ Morricone 1978, 69-70 εικ. 50-51. Πιερίδου 1970, XIV.3-4, XVI.5.

²⁰⁸ Morricone 1978, 387 εικ. 856.

²⁰⁹ Μπουρογιάννης 2007, 112· Bourogiannis 2012, 75-79.

²¹⁰ Morricone 1978, 351 εικ. 766-767. Η Lemos (2002, 99) ερμήνευσε τη μορφή ως ανδρόγυνη λόγω της παρουσίας μαστών και αντρικών γενετικών οργάνων. Αυτή την άποψη υιοθέτησε και η Palmieri (2011, 349-350). Ο Μπουρογιάννης (2007, 114, υποσ. 53) απορρίπτει την ανδρόγυνη φύση της ανθρώπινης μορφής και διακρίνει μόνο τον άρρενα χαρακτήρα της μορφής.

²¹¹ Bourogiannis 2012, 76-79.

πλησιέστερο παράλληλο αποτελεί ο ασκός από τον τάφο 521 της Αμαθούντας.²¹² Εικονογραφικά παράλληλα αποτελούν ο ΠρΓ κένταυρος από το Λευκαντί²¹³ και το δικέφαλο μειξογενές ειδώλιο²¹⁴, που ερμηνεύεται ως κένταυρος από την Έγκωμη.

Στους κωακούς πτηνόμορφους ασκούς του τύπου Π παρατηρείται σχετική ομοιογένεια. Τα αγγεία δεν αποκλίνουν από τα γενικά χαρακτηριστικά των ασκών. Έχουν ατρακτοειδές σώμα που εδράζεται σε τρία πόδια, στη ράχη τους προσφύεται κάθετα η λαβή και η προχοή διαμορφώνεται από το τρίλοβο στόμιο.²¹⁵

Στο γειτονικό νησί της Ρόδου έχουν εντοπιστεί τουλάχιστον πέντε πτηνόμορφοι ασκοί χρονολογούμενοι από την ΥΕ ΙΙΙΓ έως και την ΠρΑ περίοδο. Ο πρωιμότερος προέρχεται από τον τάφο 15 της Ιαλυσού.²¹⁶ Το αγγείο διαφέρει ως προς την απόδοσή του σε σχέση με τους προαναφερθέντες ασκούς από την Κρήτη, την Κύπρο, την Αχαΐα, την Αθήνα και την Κω. Το πτηνό παρίσταται καθισμένο στα πόδια του. Το σώμα και το κεφάλι του αποδίδονται φυσιοκρατικά και ίσως παριστούν πάπια. Στη ράχη φέρει μικρογραφικό μόνωτο κύπελλο εν είδει προχοής. Πλησιέστερα παράλληλα αποτελούν οι δύο ΥΕ ΙΙΙΓ πτηνόμορφοι ασκοί από τον τάφο Γ του Καμινίου στη Νάξο.²¹⁷ Το αγγείο της Ιαλυσού διαφέρει εικονογραφικά από τη σύγχρονή του ροδιακή κεραμική. Πρόκειται για προϊόν εισαγωγής, αλλά μάλλον όχι από τη Νάξο ή το Αιγαίο, καθώς διαφέρει διακοσμητικά από την αιγαιακή κεραμική.²¹⁸

Οι κυπριακές επιρροές είναι εμφανείς στον ΠΓ ζώμορφο ασκό από την ταφή 141 στην Πλάτσα της Ιαλυσού. Το ατρακτοειδές σώμα του απολήγει σε ζώμορφο κεφάλι. Το αγγείο φέρει λευκό επίχρισμα, απομίμηση και πάλι του κυπριακού Λευκού Γραπτού Ρυθμού (White Painted).²¹⁹ Οι πρώιμοι ασκοί της Ρόδου αντικατοπτρίζουν τις έντονες επιρροές που έχει δεχθεί το νησί, τόσο από το Αιγαίο όσο και από την Κύπρο, κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο και τους Πρώιμους Ιστορικούς Χρόνους.

Τα δύο νησιά των Δωδεκανήσων, η Κως και η Ρόδος, ανέπτυξαν πληθώρα εμπορικών και πολιτισμικών επαφών με τα δύο μεγάλα νησιά της ανατολικής

²¹² Karageorghis & Iacovou 1990, 85.

²¹³ Desborough, Nicholls & Popham 1970.

²¹⁴ Karageorghis 1993, 51 πιν. XXV.1.

²¹⁵ Μπουρογιάννης 2007, 113-114.

²¹⁶ Benzi 1992, 180 πιν. 17i

²¹⁷ Ζαφειρόπουλος 1960, 337-8· Βλαχόπουλος 1999, 307 εικ. 11· Βλαχόπουλος 2006, 131-134.

²¹⁸ Βλαχόπουλος 2006, 133.

²¹⁹ Jacopi 1929, 146-147 α. κ. 5 εικ. 142· Μπουρογιάννης 2007, 231· Bourogiannis 2012, 74.

Μεσογείου. Σχετικά με τις επαφές και τις επιρροές που δέχθηκαν από την Κύπρο έχουμε ήδη αναφερθεί. Στενές φαίνεται να είναι και οι σχέσεις που ανέπτυξαν με την Κρήτη, καθώς στην Ιαλυσό της Ρόδου έχει εντοπιστεί ακμάζων μινωικός οικισμός που χρονολογείται στη Νεοανακτορική περίοδο. Την ίδια περίοδο χρονολογείται και το μινωικό ιερό κορυφή στα Τριάντα.²²⁰ Τότε χρονολογείται και η μινωική κεραμεική που έχει εντοπιστεί στην Κω. Οι επαφές των δύο νησιών συνεχίζονται και στην ΥΕ ΙΙΙ περίοδο. Απόδειξη αυτών των σχέσεων αποτελούν οι ψευδόστομοι αμφορείς με γραπτή διακόσμηση με χταπόδια που έχουν εντοπιστεί και στα τρία νησιά.²²¹ Εκείνη την περίοδο υπήρξε πιθανόν και ένα μεταναστευτικό ρεύμα από την Κρήτη προς τη Ρόδο και πιθανότατα προς την Κω.²²²

Μετά από αυτήν τη σύντομη αναφορά στα χαρακτηριστικά των ΥΕ ΙΙΙΓ/ΥπΜ και ΙρΓ ασκών, κυρίως του τύπου Ι, συμπεραίνουμε ότι είναι δικαιολογημένη η σύγχυση που επικρατεί μεταξύ των ερευνητών για την καταγωγή τους. Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις τα αγγεία είναι έργα κάποιου τοπικού εργαστηρίου. Σε αρκετές από τις γεωγραφικές ενότητες που αναφέρθηκαν, τα αγγεία γνώρισαν ευρεία διάδοση μόνο κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ και ΥπΜυκ περίοδο, ενώ τις επόμενες περιόδους ο αριθμός τους φθίνει. Όλες οι προαναφερθείσες θέσεις διατήρησαν εμπορικές ή άλλου τύπου επαφές μεταξύ τους. Όμως, τόσο στην Αχαΐα όσο στην Κω και στη Νάξο, ο αριθμός των αγγείων είναι περιορισμένος σε σχέση με αυτών της Κρήτης και της Κύπρου. Επίσης, όλες οι θέσεις είχαν επαφές τουλάχιστον με το ένα από τα δύο μεγάλα νησιά της ανατολικής Μεσογείου. Επιπλέον, οι σχέσεις της Κρήτης με την Κύπρο δεν φαίνεται να διατρέχουν ιδιαίτερη κρίση την περίοδο που ακολούθησε μετά την πτώση των μυκηναϊκών κέντρων. Αντιθέτως, φαίνεται να συνεχίζονται στην ίδια ένταση.

Σε αντίθεση με τον τύπο Ι, ο τύπος ΙΙ δε γνώρισε ευρεία διάδοση κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ και ΥπΜυκ περίοδο. Πτηνόμορφοι ασκοί του τύπου ΙΙ απαντώνται στη ΒΔ Πελοπόννησο²²³, την Κω²²⁴, την Κρήτη και την Κύπρο. Έχουμε ήδη αναφερθεί στους πτηνόμορφους ασκούς και των δύο τύπων από τη ΒΔ Πελοπόννησο και την Κω, που στην ουσία πρόκειται για ελάχιστα δείγματα τοπικών εργαστηρίων. Στην Κρήτη αυτός ο τύπος τυγχάνει ευρείας διάδοσης. Πτηνόμορφοι ασκοί του τύπου ΙΙ έχουν εντοπιστεί κυρίως σε θέσεις στα ανατολικά του νησιού, στον σημερινό νομό

²²⁰ Κάντα 1998, 34-35· Marketou 1998, 56· Marketou 2009, 84-85.

²²¹ Kanta 1980, 304-305· Benzi 1992, 9-10· Vlachopoulos & Georgiadis 2015, 352.

²²² Κάντα 1998, 44.

²²³ Βικάτου 1998, 232 πιν. 95β· Βικάτου 2011, 375 εικ. 788.

²²⁴ Morricone 1978, 269-270 εικ. 565, 282-283 εικ. 600, 366-367 εικ. 796.

Λασιθίου. Ελάχιστα αγγεία έχουν εντοπιστεί στην κεντρική Κρήτη.²²⁵ Εκ πρώτης όψεως, αυτή η άνιση γεωγραφική κατανομή φανερώνει την προτίμηση των συγκεκριμένων αγγείων από τους πληθυσμούς που δραστηριοποιούνταν στα ανατολικά της Κρήτης. Κατ' επέκταση θα μπορούσαμε να συνδέσουμε τους πτηνόμορφους ασκούς τύπου Π με τους πληθυσμούς που ζούσαν στο δυσπρόσιτο και σχετικά απομονωμένο ανατολικό τμήμα του νησιού. Συνήθως αυτοί οι πληθυσμοί αναφέρονται με τον όρο «ετεόκρητες».²²⁶ Ένα τέτοιο συμπέρασμα, όπως και η σύνδεση ενός τύπου αγγείου με μία συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα, ίσως είναι αυθαίρετο.

Ο παραπάνω συλλογισμός απορρίπτεται αν λάβουμε υπόψιν μας δύο βασικούς παράγοντες. Πρώτον, αυτή η άνιση κατανομή οφείλεται εν μέρει στην αρχαιολογική δραστηριότητα στο νησί. Στην ανατολική Κρήτη έχουν εντοπιστεί και ανασκαφεί περισσότερες θέσεις της ΥΕ ΙΙΙΓ και ΥπΜ περιόδου, από ότι στα κεντρικά και δυτικά. Δεύτερον, οι πτηνόμορφοι ασκοί τύπου Π δεν απαντώνται αποκλειστικά σε «ετεοκρητικές» θέσεις²²⁷, αλλά την ίδια περίοδο εντοπίζονται και στην κεντρική Κρήτη, την Κύπρο, την Κω και τη ΒΔ Πελοπόννησο. Αυτό το στοιχείο απορρίπτει αμέσως τον προαναφερθέντα συλλογισμό καθώς δεν συνάδει με την πολιτισμική απομόνωση των πληθυσμών στα ανατολικά του νησιού.

Η έμπνευση και η παραγωγή των πτηνόμορφων ασκών τύπου Π αποδίδεται με σχετική ασφάλεια στο κρητικό εργαστήριο κεραμικής. Αυτή η άποψη εκφράστηκε αρχικά από την Πιερίδου²²⁸ και ύστερα υιοθετήθηκε και από την πλειονότητα των ερευνητών²²⁹. Τα αγγεία διαδόθηκαν στο Αιγαίο μέσω των επαφών της Κρήτης με άλλες θέσεις, ενώ χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο προαναφερθείς ΥΕ ΙΙΙΓ πτηνόμορφος ασκός από τον Κλαδέο Ηλείας, ο οποίος αποδίδεται σε «ηλιακό εργαστήριο» με μινωικές επιρροές.²³⁰

²²⁵ Βλ. κατάλογο ΝΗ.α2, ΝΗ.α3, ΝΗ.α4, ΝΡ.α1, ΝΡ.α2, ΝΡ.α3, ΝΡ.α4 και ΝΡ.α5

²²⁶ Τσιποπούλου 1985, 33-34· Whitley 1998.

Ο όρος «ετεόκρητες» απαντάται για πρώτη φορά στον Όμηρο (*Οδύσσεια*, Τ.176). Ο ποιητής στους στίχους 172-177 αναφέρεται στους πληθυσμούς που κατοικούν το νησί Αχαιοί, Ετεόκρητες, Κύδωνες, Δωριείς και Πελασγοί.

«Κρήτη τις γὰρ ἔστι μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ, / καλὴ καὶ πίειρα, περιῤῥυτος· ἐν δ' ἄνθρωποι / πολλοὶ ἀπειρέσιοι, καὶ ἐννήκοντα πόλεις· - / ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μεμιγμένη· ἐν μὲν Ἀχαιοί, ἐν δ' Ἐτεόκρητες μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κύδωνες / Δωριέες τε τριχάϊκες δῖοί τε Πελασγοί·». Στη σύγχρονη έρευνα ο όρος «ετεόκρητες/ ετεοκρητικός» χρησιμοποιήθηκε από τον Coldstream (2008, 257-261) για να προσδιορίσει την κεραμική της ανατολικής Κρήτης.

²²⁸ Πιερίδου 1970, 93.

²²⁹ Desborough 1972, 275· Demetriou 1989, 48· Δημητρίου 1994, 48· Lemos 1994.

²³⁰ Βικάτου 2009, 703. Για το «ηλιακό εργαστήριο» με μινωικές επιρροές βλ. παραπάνω.

Είναι δεδομένο ότι ο ρόλος του Αιγαίου και της Κρήτης στη δημιουργία και διάδοση των πτηνόμορφων ασκών τύπου I είχε υποβαθμιστεί κατά τη δεκαετία του 1970. Ποια θέση όμως μπορεί να χαρακτηριστεί πατρίδα των ασκών τύπου I; Πριν από την εμφάνιση των ασκών της νέας τεχνοτροπίας στην ηπειρωτική Ελλάδα υπήρχαν οι ασκοί τύπου 194 και 195,²³¹ ενώ τα πτηνόμορφα αγγεία είναι αρκετά σπάνια.²³² Η Κρήτη είχε μακρά παράδοση στη δημιουργία πτηνόμορφων ασκοειδών αγγείων και στο νησί φαίνεται να προηγείται ο τύπος II. Τόσο στην Κρήτη όσο και στην Κύπρο, το πρωιμότερο αγγείο του τύπου I δεν προέρχεται από ανασκαφική έρευνα.²³³ Εκ πρώτης όψεως, θα μπορούσε να εκφραστεί η άποψη ότι τα εργαστήρια της ΒΔ Πελοποννήσου, της Κρήτης και της Κύπρου ή έστω μόνο των δύο νησιών δημιούργησαν σχεδόν ταυτόχρονα τους πτηνόμορφους ασκούς τύπου I. Κατά πόσον είναι δυνατόν τρία ή δύο εργαστήρια να δημιουργήσουν τον ίδιο τύπο αγγείου ξεχωριστά και χωρίς να επηρεαστούν το ένα από το άλλο σε μια περίοδο που έχουν άμεσες επαφές. Η τυχαία, ταυτόχρονη και ανεξάρτητη παραγωγή του ίδιου τύπου αγγείου θα μπορούσε να θεωρηθεί ρεαλιστική σε κάποια απομονωμένα εργαστήρια. Στην προκείμενη περίπτωση πρόκειται για εξωστρεφείς πολιτισμούς με ισχυρή παράδοση.

Ας προχωρήσουμε σε μία υπόθεση εργασίας, μια διαφορετική προσέγγιση, σχετικά με το ζήτημα καταγωγής των πτηνόμορφων ασκών. Οι πρωιμότεροι ασκοί εντοπίζονται σε μια περίοδο κομβικής σημασίας για τους ελληνικούς και τους κυπριακούς πληθυσμούς. Η πτώση των μυκηναϊκών κέντρων έφερε μια σειρά από κοινωνικές, πολιτισμικές και οικονομικές αλλαγές τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και στην Κύπρο. Αυτή η περίοδος έχει συνδεθεί με τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα, ένα προς τη ΒΔ Πελοπόννησο και τα νησιά του Ιωνίου και το άλλο προς την Κρήτη, τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο.²³⁴ Την ίδια περίοδο η άφιξη των νέων εποίκων στην Κύπρο οδήγησε στη δημιουργία των δέκα κυπριακών βασιλείων.²³⁵ Τότε

²³¹ Furumark 1941, 67.

²³² Στην Προσύμνα της Αργολίδας έχουν εντοπιστεί τρία ΥΕ ΙΙΙΓ πτηνόμορφα αγγεία (Blegen 1937, 53-56, 454).

²³³ ΝΗ.β5· Δημητρίου 1994, 48.

²³⁴ Stiebing, 1980, 17-19· Coldstream 1994· Κάντα 1998, 38· Dickinson 2006, 62. Η Schweizer (1971, 22) χαρακτηρίζει τον 12^ο αιώνα π.Χ. ως μία περίοδο χάους.

²³⁵ Καραγιώργης 2002, 115· Σταμπολίδης 2003, 42· Ιακονου 2006, 323-329· Ιακονου 2008, 230-232· Knapp 2008, 281-290· Λεγίου 2011· Ιακονου 2012. Σύμφωνα με τη μυθολογία ορισμένα από τα κυπριακά βασίλεια ιδρύθηκαν από Αχαιούς που είχαν πολεμήσει στον Τρωικό πόλεμο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Τεύκρος που ίδρυσε την πόλη της Σαλαμίνας και ο Αγαπήτορας από την Αρκαδία που ίδρυσε την Πάφο. (Παυσανίας, Αρκαδικά 8.5.2. «Αγαπήτωρ δὲ ὁ Ἀγκαίου τοῦ Λυκούργου μετὰ Ἐχεμον βασιλεύσας ἐς Τροίαν ἠγήσατο Ἀρκάσιν. Ἰλίου δὲ

εμφανίστηκε και ο Πρώιμος Λευκός Γραπτός Ρυθμός στην κυπριακή κεραμική²³⁶, ενώ έντονες είναι και οι μινωικές επιρροές στη θρησκεία και την τέχνη. Αυτή την περίοδο εντοπίζονται και τα ειδώλια της θεάς με τα υψωμένα χέρια, ο διπλός πέλεκυς, τα κέρατα καθαγιάσης κ.α. Ο 12^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται από τις έντονες επαφές των δύο νησιών.²³⁷

Μέσα σε αυτό το κλίμα των έντονων κοινωνικών και πολιτισμικών αλλαγών εμφανίζονται οι πρώτοι πτηνόμορφοι ασκοί. Τα αγγεία διαμορφώθηκαν στον ελλαδικό χώρο και πιθανότατα η Κρήτη κατείχε σημαντικό ρόλο στη δημιουργία τους. Όπως έχει ήδη τονιστεί τα κεραμικά εργαστήρια της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας, εκτός της Κρήτης, δεν έχουν παράδοση στη δημιουργία πλαστικών αγγείων. Το πλησιέστερο μυκηναϊκό αγγείο στους πτηνόμορφους ασκούς, όπως διαμορφώθηκαν την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο, είναι ο ασκοί τύπου 194 και 195²³⁸ και τα πτηνόμορφα αγγεία από την Πρόσυμα στην Αργολίδα.²³⁹ Σε αντίθεση με την ηπειρωτική Ελλάδα, στην Κρήτη τα πτηνόμορφα αγγεία έχουν συνεχή παρουσία από την Πρώιμη έως και την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Τέτοια αγγεία έχουν βρεθεί στην Κουμάσα, τον Λέντα, τη Μεσαρά, τη Φαιστό και σε άλλες θέσεις του νησιού.²⁴⁰ Τα μινωικά πλαστικά αγγεία έχουν συνήθως τη μορφή πτηνού ή ταύρου.²⁴¹ Σπανιότερα είναι τα αγγεία με τη μορφή ανθρώπου.²⁴² Οι ασκοί της νέας τεχντροπίας φέρουν αρκετές ομοιότητες με τα μινωικά πτηνόμορφα αγγεία, αλλά δεν αποτελούν ακριβή αντίγραφα.

άλουσης ὁ τοῖς Ἑλλησι κατὰ τὸν πλοῦν τὸν οἴκαδε ἐπιγενόμενος χειμῶν Ἀγαπήνορα καὶ τὸ Ἀρκάδων ναυτικὸν κατήνεγκεν ἐς Κύπρον, καὶ Πάφου τε Ἀγαπήνωρ ἐγένετο οἰκιστῆς καὶ τῆς Ἀφροδίτης κατεσκευάσατο ἐν Παλαιπάφῳ τὸ ἱερόν: τέως δὲ ἡ θεὸς παρὰ Κυπρίων τιμὰς εἶχεν ἐν Γολγοῖς καλουμένῳ χωρίῳ.»).

²³⁶ Iaconou 1991.

²³⁷ Καραγιώργης 1968, 180-185· Nicolau 1979, 253· Karageorghis 1996· Κάντα 1998, 51-52· Σταμπολίδης 2003α, 48· Coldstream 2012. Για σχέσεις Κύπρου-Αιγαίου βλ. Voskos & Knapp 2008, 673-678. Για τις σχέσεις των δύο νησιών την Εποχή του Χαλκού ενδεικτικά βλ. Catling & Karageorghis 1960· Κάντα 1998· Karageorghis 2012.

²³⁸ Σύμφωνα με τον Ιακωβίδη (1969, 251) οι ασκοί τύπου 194 και 195 μιμούνται τους δερμάτινους ασκούς. Η διακόσμηση αυτών των αγγείων είναι πολύ απλή, αποτελείται από οριζόντιες ταινίες, και φαίνεται να μιμείται τις ραφές που είχαν τα δερμάτινα πρότυπά τους. Αυτοί οι ασκοί γνώρισαν ευρεία διάδοση στον Ελλαδικό χώρο κατά την ΥΕ ΙΙ και ΙΙΙ περίοδο. Όλο αυτό το χρονικό διάστημα το σχήμα του αγγείου έμεινε αμετάβλητο. Στοιχείο, κατά τον Ιακωβίδη, που δηλώνει την άμεση εξάρτηση του από τα δερμάτινα πρότυπα. Αν λάβουμε υπόψιν μας την άποψη του Ιακωβίδη, το σώμα των ασκών τύπου 194 και 195 δεν μιμείται το σώμα των πτηνών.

²³⁹ Blegen 1937, 53-56, 454. Τα αγγεία της Πρόσυμας, παρότι πτηνόμορφα, δεν ομοιάζουν με τους πτηνόμορφους ασκούς. Το ατρακτοειδές σώμα τους εδράζεται σε ένα στήριγμα ή σε τρία πόδια. Φέρουν δύο μικρές οπές μία στο στήθος και μία στην ουρά.

²⁴⁰ Otto 1980· Misch 1992, 83-84, 108-109· Koehl 2006, 13-14. Σε κρητικό εργαστήριο κεραμικής αποδίδεται και το ΠΚ πτηνόμορφο αγγείο από το Άνω Κουφονήσι (Ζαφειροπούλου 1971, 215).

²⁴¹ Koehl 2006, 71 α. κ. 2-4 κ.ε., 75 α. κ. 26-28 κ.ε.

²⁴² Koehl 2006, 77 α. κ. 36.

Ακριβώς αυτήν την περίοδο, των μεταναστευτικών ρευμάτων, φαίνεται να διαμορφώνονται οι πρώτοι πτηνόμορφοι ασκοί στο Αιγαίο. Λόγω της ομοιότητας τους με τα μινωικά πτηνόμορφα αγγεία, ίσως η Κρήτη να αποτέλεσε το κέντρο πειραματισμών και διαμόρφωσης του νέου τύπου αγγείου. Ίσως οι νέοι έποικοι από τη μυκηναϊκή Ελλάδα συνέβαλαν σε αυτή τη διαμόρφωση και ύστερα στη διάδοση των ασκών. Στον ήδη ενυπάρχοντα τύπο του μινωικού πτηνόμορφου αγγείου προστέθηκαν μυκηναϊκά στοιχεία, ενώ το αποτέλεσμα αυτού του συγκερασμού στοιχείων συνέβαλε στη δημιουργία των πτηνόμορφων ασκών. Μια τέτοια θεωρία είναι μεν ελκυστική, αλλά δύσκολα μπορεί να αποδειχθεί.

Παρότι δεν μπορούμε να αναδείξουμε με απόλυτη ασφάλεια την Κρήτη ως πατρίδα των πτηνόμορφων ασκών, δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε τον σημαντικό ρόλο της στη διάδοση των αγγείων. Στις επαφές της Κρήτης με την περιοχή της ΒΔ Πελοποννήσου έχουμε αναφερθεί ήδη. Δεν αποκλείεται οι πτηνόμορφοι ασκοί της Πελοποννήσου να έχουν ως πρότυπα τα κρητικά αγγεία, τα οποία όμως προσάρμοσαν στην δικιά τους κουλτούρα.²⁴³

Από την άλλη, οι πτηνόμορφοι ασκοί ίσως διαδόθηκαν στην Κύπρο μέσω των μεταναστευτικών ρευμάτων από το Αιγαίο προς την Ανατολή. Αυτή ακριβώς την περίοδο χρονολογούνται και πρωιμότερα αγγεία στο νησί. Σύμφωνα με την Πιερίδου οι πτηνόμορφοι ασκοί της νέας τεχνοτροπίας διαφοροποιούνται από τα αγγεία της ΥΚ περιόδου.²⁴⁴ Οι νεοεισαχθέντες πτηνόμορφοι ασκοί αφομοιώθηκαν από τα κυπριακά εργαστήρια και εμπλουτίστηκαν με κυπριακά στοιχεία. Είναι εμφανείς οι ομοιότητες του ΥΜ ΙΙΑ1 πτηνόμορφου αγγείου από το Νίρου Χάνι²⁴⁵ και του ΥΚ ΙΙΙ πτηνόμορφου ασκού από την Έγκωμη.²⁴⁶ Δυστυχώς το αγγείο από το Νίρου Χάνι σώζεται αποσπασματικά. Το πτηνόμορφο σώμα του, με τα δρεπανοειδή πτερά, εδράζεται σε χαμηλό κωνικό πόδι, στο εμπρόσθιο τμήμα του σώματος πιθανότατα έφερε λαιμό με κεφάλι πτηνού και στο μέσον περίπου της ράχης του φέρει προχολή. Παρόμοια είναι και η διάρθρωση του σώματος του κυπριακού αγγείου.²⁴⁷ Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα αν το αγγείο από το Νίρου Χάνι και άλλα όμοιά του αποτέλεσαν τους «προγόνους» των πτηνόμορφων ασκών του τέλους της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στην Κρήτη και την Κύπρο. Άλλη μια

²⁴³ Βλ. παραπάνω για το «ηλειακό εργαστήριο» με μινωικές επιρροές.

²⁴⁴ Πιερίδου 1972, 92-93.

²⁴⁵ Kanta 1980, 44 πιν. ΙΙ.4.

²⁴⁶ Karageorghis 1963, 39 πιν. 34.

²⁴⁷ Κάντα 1998, 46.

φορά αδυνατούμε να δώσουμε μια οριστική απάντηση. Πιθανότατα ο συγκεκριμένος τύπος αγγείου συνέβαλε στη δημιουργία των πτηνόμορφων ασκών. Κάτι τέτοιο γίνεται αντιληπτό από την προαναφερθείσα ομοιότητά του με το αγγείο από την Έγκωμη. Στην Κρήτη φαίνεται να επιβιώνουν τα δρεπανοειδή πτερά έως και την ΠρΓ Β περίοδο, όπως πιστοποιείται από τον ασκό **NH.β16** από το βόρειο νεκροταφείο της Κνωσού και τον **NH.β24** από τις Κούρτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4.1. Αρχαιολογική συνάφεια

Οι πτηνόμορφοι και ζωόμορφοι ασκοί εντοπίζονται κυρίως σε ταφικά σύνολα και σπανιότερα σε ιερά και οικίες. Η παρουσία τους σε ταφικά περιβάλλοντα τους προσδίδει έναν ιδιαίτερο συμβολικό χαρακτήρα, στον οποίο θα γίνει εκτενής αναφορά στη συνέχεια του κεφαλαίου. Σημαντικό στοιχείο σε οποιαδήποτε προσπάθεια μελέτης ή προσέγγισης αυτού του ιδιαίτερου τύπου αγγείου είναι το ανασκαφικό του πλαίσιο και οι ανθρωπολογικές μελέτες, όπου αυτά είναι δυνατά.

Η πλειονότητα των κρητικών ασκών έχει εντοπιστεί από ανασκαφικές έρευνες των αρχών του 20^{ου} αιώνα, μια περίοδο που η ανασκαφική μέθοδος διέφερε αρκετά από την υπάρχουσα. Επιπλέον, σε αρκετά αγγεία τα ανασκαφικά στοιχεία είναι ελλιπή.²⁴⁸ Για τους προαναφερθέντες λόγους μια μελέτη των πτηνόμορφων ασκών που προέρχονται από την Κρήτη δεν δύναται να περιοριστεί γεωγραφικά στο νησί. Η έλλειψη στοιχείων απαιτεί να στρέψουμε την προσοχή μας και σε άλλες θέσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας (την Αθήνα και την Πελοπόννησο), στο Αιγαίο (Εύβοια, Σκύρος, Νάξος, Σάμος, Κως και Ρόδος) και την Κύπρο. Απαιτείται μία προσεκτική μελέτη και σύγκριση των ανασκαφικών στοιχείων των προαναφερθεισών περιοχών, ώστε να εξαχθούν, όσο το δυνατόν, πιο ασφαλή συμπεράσματα. Επιπλέον πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν οι ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής, καθώς και τον χρονολογικό ορίζοντα των ευρεθέντων αντικειμένων.

Στον ελλαδικό χώρο οι πτηνόμορφοι και ζωόμορφοι ασκοί επιβιώνουν από την ΥΕ ΙΙΙΓ έως και την ΠΠρΑ περίοδο. Σε αρκετές περιοχές τα αγγεία εντοπίζονται σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο και σε συγκεκριμένο ανασκαφικό περιβάλλον, κυρίως σε τάφους. Σε ελάχιστες γεωγραφικές ενότητες παρατηρείται συνεχής παρουσία των αγγείων από τα τέλη της Ύστερης Εποχής του Χαλκού έως και την ΠΠρΑ περίοδο. Επίσης, σε ελάχιστες περιοχές εντοπίζονται εκτός ταφικών συνόλων. Η Κρήτη, τα Δωδεκάνησα (Κως και Ρόδος) καθώς και η Κύπρος αποτελούν ιδιαίτερες περιπτώσεις, στις οποίες θα ανατρέξουμε αρκετές φορές.

²⁴⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν ορισμένοι ασκοί από την Αχαΐα, τα ανασκαφικά στοιχεία των οποίων καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (Κυπαρρίσης 1936· Κυπαρρίσης 1937).

Στην Κρήτη οι ασκοί και τα ασκοειδή αγγεία έχουν συνεχή παρουσία και εντοπίζονται σε διάφορα ανασκαφικά περιβάλλοντα [ΠΙΝ. VIII-IX]. Προς το παρόν σε οικιστικό σύνολο έχει εντοπιστεί τμήμα ενός πτηνόμορφου αγγείου από το Καρφί²⁴⁹ που ταυτίζεται με ασκό ή ρυτό. Το αγγείο εντοπίστηκε στο Δωμάτιο K28²⁵⁰. Από τον ίδιο χώρο προέρχονται αγγεία πόσεως, λεκανίδες, ένας κάλαθος και ένα πόμα. Η κεραμική του δωματίου χρονολογείται την ΥΜ ΙΙΒ-ΙΙΓ περίοδο, ενώ ελλείπουν στοιχεία για τη χρήση του χώρου. Προς το παρόν, σε καμία άλλη αιγαιακή θέση δεν έχει εντοπιστεί κάποιος ασκός σε οικιστικό περιβάλλον. Αντιθέτως, στην Κύπρο έχουν εντοπιστεί τέσσερις τουλάχιστον ασκοί σε οικιστικά σύνολα της Έγκωμης.²⁵¹

Από ένα ιδιαίτερο σύνολο προέρχεται ο ΠΠρΓ ασκός **NP.a4**. Το αγγείο εντοπίστηκε στο πάτωμα του Κτηρίου 3 στη θέση Θρόνος Κεφάλα στην αρχαία Σύβριτο.²⁵² Από το ίδιο ανασκαφικό στρώμα προέρχονται αγγεία πόσεως, ένας αμφορίσκος και ένας κρατήρας με γραπτή διακόσμηση χορού πολεμιστών. Σύμφωνα με την D'Agata το Κτήριο 3 κατείχε κάποιον σημαντικό ρόλο στην Πρωτογεωμετρική κοινωνία του οικισμού, ο οποίος προς τον παρόν δεν είναι σαφής. Ενδεχομένως, ήταν χώρος εστίασης ή συμποσίων. Σύμφωνα με την ανασκαφέα ο ασκός χρησιμοποιούταν για την έκχυση υγρών.

Ελάχιστοι είναι οι ασκοί που έχουν εντοπιστεί σε ιερά ή χώρους που τους προσδίδεται ιερός χαρακτήρας. Τέτοιοι χώροι αποτελούν το “Spring Chamber” στην Κνωσό, το ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου και το Σπήλαιο της Ειλειθυίας στην Ίτανο. Από το επονομαζόμενο “Spring Chamber”²⁵³ προέρχεται ένας ΥπΜ ασκός τύπου Π. Το κτήριο έχει ταυτιστεί με τη λατρεία της Θεάς με τα υψωμένα χέρια. Στο ιερό εντοπίστηκε ο ΥπΜ ασκός **NH.a2** και πλήθος πήλινων αγγείων, κυρίως καλάθων. Στο ιερό της Σύμης Βιάννου²⁵⁴ έχει εντοπιστεί μία μικρογραφική κρανοφόρος αντρική μορφή που ταυτίζεται με ιππέα ιππαλεκτρύονα, παρόμοιου με τον **NH.β16** από τον τάφο Q του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού.

²⁴⁹ Ο οικισμός στο Καρφί ανήκει στην κατηγορία οικισμοί-καταφύγια. Τα ίχνη κατοίκησης του εντοπίζονται από το 1200 π.Χ. έως και το 1000 π.Χ. Ενδεικτικά βλ. Seiradaki 1960· Nowicki 2002, 156-165· Wallace & Mylona 2012.

²⁵⁰ Day 2011, 118 εικ. 4.21.

²⁵¹ Dikaios 1969/1971, 209, 257, 277.

²⁵² D'Agata 2012, 213· D'Agata 2014, 78. Το Κτήριο 3 (Building 3) βρίσκεται στο βόριο πλάτωμα του λόφου της Κεφάλας. Εσωτερικά το κτήριο διαιρείται σε δύο δωμάτια.

²⁵³ Prent 2004, 414-416· Hood & Smyth 1981, 12.

²⁵⁴ Λεμπέση 1985· Lebessi 2013. Σύμφωνα με τη Lebessi (2013, 287) η κρανοφόρος αντρική μορφή χρονολογείται στην ΥΓ περίοδο.

Επίσης, όστρακα σώματος, πιθανότατα ενός ΠΠρΑ ασκοειδούς αγγείου²⁵⁵ παρόμοιου με αυτόν από τον τάφο 294 του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού²⁵⁶, εντοπίστηκαν στο σπήλαιο της Ειλειθυίας στην Ίτανο.

Παρόμοια εικόνα με την Κρήτη παρατηρείται και στον αιγαιακό χώρο. Οι πτηνόμορφοι και ζώομορφοι ασκοί σπάνια εντοπίζονται σε ιερά. Ελάχιστα αγγεία προέρχονται από ιερά των Δωδεκανήσων και το Ηραίο της Σάμου. Ένας ασκός έχει εντοπιστεί στο ιερό της Αθηνάς στη Λίνδο²⁵⁷, στο ιερό του Δάλιου Απόλλωνος στην Κάλυμνο²⁵⁸ και σε ιερό στην περιοχή Ηρακλής στην Κω²⁵⁹. Από το Ηραίο της Σάμου προέρχεται ένας αποσπασματικά σωζόμενος πτηνόμορφος ασκός.²⁶⁰ Στο Κίτιον της Κύπρου έχει εντοπιστεί ένας πτηνόμορφος ασκός στον βόθρο του ιερού.²⁶¹

Στην Κρήτη, και κατ' επέκταση στον ελλαδικό χώρο και την Κύπρο, η πλειονότητα των πτηνόμορφων ασκών προέρχεται από ταφικά σύνολα. Δυστυχώς δεν προσφέρονται όλοι οι ασκοί για μελέτη, καθώς δεν έχουν πάντα σαφές ανασκαφικό πλαίσιο [ΠΙΝ. X-XII]. Επιπλέον, οι συνθήκες και οι επακολούθησες αναφορές είναι αρκετά περιληπτικές και δεν μπορεί κάποιος να οδηγηθεί σε ασφαλή συμπεράσματα. Επιπλέον, οι συνθήκες και οι επακολούθησες αναφορές είναι αρκετά περιληπτικές και δεν μπορεί κάποιος να οδηγηθεί σε ασφαλή συμπεράσματα. Αν λάβουμε υπόψιν μας τον προαναφερθέντα παράγοντα παρατηρούμε ότι περιορίζεται αρκετά το υλικό που δύναται να μελετηθεί. Επιπλέον, οι ανασκαφικές έρευνες των περασμένων δεκαετιών δεν συνοδεύονταν πάντοτε από ανθρωπολογικές μελέτες, όπως συνηθίζεται σήμερα. Βέβαια και στη σύγχρονη έρευνα, σε ορισμένες περιπτώσεις, λόγω της κακής διατήρησης του οστεολογικού υλικού δεν μπορούν να εξαχθούν σαφή συμπεράσματα για τους νεκρούς. Τις περασμένες δεκαετίες η ταύτιση της ταυτότητας του νεκρού (άντρας, γυναίκα, παιδί), γινόταν με πιο «παραδοσιακές» μεθόδους βασισμένες στη μελέτη των κτερισμάτων. Μια τέτοια προσέγγιση ελλοχεύει αρκετούς κινδύνους παρερμηνείας των στοιχείων που διατίθενται. Παρόλα αυτά δεν μπορεί να αποφευχθεί.

Την ΥΜ IIIΓ και ΥπΜ περίοδο οι πτηνόμορφοι ασκοί απαντώνται αποκλειστικά σε συλλογικούς τάφους. Στο εσωτερικό τους εντοπίζονται αρκετοί

²⁵⁵ Κάντα-Κοντοπίδη 2011, α. κ. 70.

²⁵⁶ Coldstream & Catling 1996, 276 α. κ. 7 πιν. 251.7.

²⁵⁷ Τριανταφυλλίδης 2007/2008, 149 υποσ. 14.

²⁵⁸ Kantzia 1988, 175· Guggisberg 1996, 120.

²⁵⁹ Τριανταφυλλίδης 2007/2008, 149 υποσ. 16· Σκέρλου 2004.

²⁶⁰ Τριανταφυλλίδης 2009, 451.

²⁶¹ Karageorghis 1969, 524.

νεκροί και πλήθος πήλινων αγγείων, χάλκινων και σιδερένιων όπλων και εργαλείων, καθώς και κοσμήματα. Παρότι δεν σημειώνονται αρκετές πληροφορίες για τη θέση τους εντός του τάφου ή αν σχετίζονται άμεσα με κάποιον νεκρό, μπορούν να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα. Είναι βέβαιο, προς το παρόν, ότι οι ασκοί δεν απαντώνται σε απλές ταφές, ούτε αποτελούν μοναδικό κτέρισμα. Η παρουσία μετάλλινων αντικειμένων, όπλων και εργαλείων, καθώς και ελάχιστων κοσμημάτων δηλώνει την κοινωνική θέση του νεκρού όσο αυτός ήταν εν ζωή. Οι συγκεκριμένοι νεκροί βρίσκονται σε υψηλότερο κοινωνικό επίπεδο από άλλους.

Ενδεικτικά αναφέρεται το ανασκαφικό πλαίσιο από τους θαλαμωτούς τάφους στους Αδρόμυλους, το Βρόκαστρο και το Καβούσι.²⁶² Στο εσωτερικό του θαλαμωτού τάφου, στη θέση Καντέμη Κεφάλια στους Αδρόμυλους, εντοπίστηκε λάρνακα που περιείχε τουλάχιστον πέντε σκελετούς. Τους νεκρούς συνόδευαν αρκετά αγγεία (θήλαστρα, πρόχοι, φιάλη, κάλαθος, πτηνόμορφος ασκός), ένα χρυσό ενώτιο και σφραγιδόλιθοι.²⁶³ Σε μια άλλη περίπτωση, στο θαλαμωτό τάφο II στο Βρόκαστρο, εντοπίστηκαν είκοσι τέσσερις σκελετοί και ελάχιστα κετρίσματα.²⁶⁴ Ενώ στον θαλαμωτό τάφο VI, επίσης στο Βρόκαστρο, εντοπίστηκαν τέσσερις σκελετοί κτερισμένοι με έναν κάλαθο, δύο πτηνόμορφους ασκούς, ένα σφαιρικό ασκό, δακτυλίδια από χαλκό και σίδηρο και ένα σιδερένιο εγχειρίδιο.²⁶⁵ Ανάλογη εικόνα επικρατεί και στον θαλαμωτό τάφο IV στο Καβούσι. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν τέσσερις σκελετοί και περισσότερα από οχτώ πήλινα αγγεία (ψευδόστομους αμφορείς, πρόχους, κύπελλα, κρατήρες και δύο πτηνόμορφοι ασκοί) και επτά χάλκινα κοσμήματα (περόνες, δακτυλίδια, σφηκωτήρες και ελάσματα).²⁶⁶

Παρόμοια εικόνα συναντάται και στα ανασκαφικά δεδομένα των γεωμετρικών ασκών από το βόρειο νεκροταφείο της Κνωσού και το νεκροταφείο της Φορτέτσας. Λόγω της μακροχρόνιας χρήσης των τάφων και της επαλληλίας των ταφών δεν είναι δυνατή η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Ενδεικτικά αναφέρεται το ανασκαφικό πλαίσιο ορισμένων ασκών. Στον θαλαμωτό τάφο Q, του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού, εντοπίστηκαν οι δύο ΠρΓ Β ασκοί **NH.β15** και **NH.β16**. Τα αγγεία βρέθηκαν στο κεντρικό τμήμα του τάφου πλησίον μίας μινωικής λάρνακας, μαζί τους υπήρχαν τριάντα μικρογραφικά αγγεία. Ο Coldstream υποστηρίζει ότι ο ασκός

²⁶² Για το ανασκαφικό πλαίσιο όλων των κρητικών ασκών βλ. τον κατάλογο.

²⁶³ Kanta 1980, 186.

²⁶⁴ Hall 1914, 140.

²⁶⁵ Hall 1914, 152.

²⁶⁶ Gesell, Day & Coulson 1983, 398-399.

ΝΗ.β16 ανήκει σε κάποια παιδική ταφή και τον ερμήνευσε ως παιχνίδι.²⁶⁷ Από τον θαλαμωτό, τάφο 285 του ίδιου νεκροταφείου, ο «πρωτο-ιππαλεκτρύνας» **ΝΗ.β14** εντοπίστηκε στην αρχική του θέση, σε αδιατάρακτο στρώμα της ΥΠρΓ Α - ΠρΓ Β περιόδου, μαζί με δύο πίθους και πλήθος αγγείων (λήκυθοι, κρατήρες, σκύφοι, κύπελλα). Στο ίδιο στρώμα εντοπίστηκαν τα αποτεφρωμένα οστά ενός ενήλικου ατόμου, πιθανότατα άντρα.²⁶⁸ Οι δύο πτηνόμορφοι ασκοί **ΝΗ.β10** και **ΝΗ.β11** εντοπίστηκαν στον δρόμο του θαλαμωτού τάφου 219. Τα αγγεία μετακινήθηκαν από το εσωτερικό του τάφου και τοποθετήθηκαν στον δρόμο κατά την αρχαιότητα.²⁶⁹ Παρόμοια κατάσταση με τους τάφους του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού επικρατεί και στο νεκροταφείο της Φορτέτσας. Στον θαλαμωτό τάφο L εντοπίστηκαν οι ΠρΓ Α ασκοί **ΝΗ.β17** και **ΝΗ.β18**. Μαζί με τους ασκούς εντοπίστηκαν εξήντα ένα πήλινα αγγεία (αμφορείς, πίθοι, κύπελλα, κρατήρας, υδρίες κ.α.), μια χρυσή ταινία και μία αιχμή δόρατος.²⁷⁰

Σύγχρονη αυτών των νεκροταφείων είναι η νεκρόπολη της Ορθής Πέτρας στην Ελεύθερνα. Στην Ορθή Πέτρα έχουν εντοπιστεί, μέχρι σήμερα, τέσσερις ασκοί. Παρότι πρόκειται για ένα μικρό σύνολο, μπορούμε να αντλήσουμε αρκετές πληροφορίες. Από τους τέσσερις ασκούς της Ελεύθερνας, οι δύο έχουν εντοπιστεί σε θαλαμωτούς τάφους με αρκετούς νεκρούς και δύο σε μεμονωμένες ταφές. Ο πτηνόμορφος ασκός **ΝΡ.β1** εντοπίστηκε στον θαλαμωτό τάφο A1K1²⁷¹. Ο τάφος είχε μακροχρόνια χρήση από τα τέλη του α' τετάρτου του 9^{ου} αιώνα π.Χ. έως περίπου τα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκε πλήθος τεφροδόχων αγγείων, πήλινων και χάλκινων αγγείων, σιδερένιων όπλων και εργαλείων, κοσμημάτων και αντικειμένων από φαγεντιανή. Τα αποτελέσματα της ανθρωπολογικής μελέτης υποδεικνύουν ότι ο τάφος περιείχε τα αποτεφρωμένα οστά κυρίως αντρών/πολεμιστών και ελάχιστα γυναικών.²⁷²

Ο «πρωτο-ιππελεκρυών» **ΝΡ.β4** εντοπίστηκε στον λαξευτό θαλαμωτό τάφο A1. Ο τάφος περιείχε έναν μεγάλο πίθο, στο εσωτερικό του οποίου εντοπίστηκαν οι σκελετοί τριών γυναικών και ενός άντρα, πλησίον του πίθου εντοπίστηκε ένα τεφροδόχο αγγείο με τα καμένα οστά ενός πολεμιστή. Οι ταφές συνοδεύονταν από

²⁶⁷ Coldstream & Catling 1996, 44-46· Coldstream 2000α, 273· Coldstream 2006, 590· Lebessi 2013, 295 βλ. Συζήτηση.

²⁶⁸ Coldstream & Catling 1996, 239-243.

²⁶⁹ Coldstream & Catling 1996, 211.

²⁷⁰ Brock 1957, 31-34.

²⁷¹ Σταμπολίδης 2004, 122-123· Σταμπολίδης 2008, 112-117.

²⁷² Αγελαράκης 2004· Agelarakis 2005· Agelarakis 2016, 2-4.

πλήθος πήλινων και χάλκινων αγγείων, σιδερένιων όπλων και εργαλείων, αντικειμένων από φαγεντιανή και κοσμήματα.²⁷³ Όπως γίνεται αντιληπτό πρόκειται για έναν πλούσιο τάφο.

Σαφέστερη είναι η εικόνα για τους άλλους δύο ασκούς. Ο **NP.β2** προέρχεται από παιδικό εγχυτρισμό. Στο εσωτερικού του πιθοειδούς αγγείου εντοπίστηκαν τα οστά ενός νηπίου. Την ταφή συνόδευαν αγγεία πόσεως και λεκανίδες μικρού μεγέθους.²⁷⁴ Ο «πρωτο-ιππαλεκτρύνας» **NP.β3** ήταν κτέρισμα μίας ανοικτής ταφής. Σύμφωνα με την ανθρωπολογική μελέτη τα οστά άνηκαν σε ένα νεαρό άτομο. Την ταφή συνόδευαν αγγεία πόσεως και λεκανίδες.²⁷⁵

Η περίπτωση της Ελεύθερας είναι αρκετά ενδιαφέρουσα, καθώς είναι από τις ελάχιστες περιπτώσεις στην Κρήτη που απαντώνται ασκοί σε μεμονωμένες ταφές. Οι ασκοί **NP.β2** και **NP.β3** συνόδευαν παιδικές ταφές. Επίσης, ένα στοιχείο το οποίο δεν έχει ακόμα αναφερθεί είναι η «θανάτωση του αγγείου». Στις τρεις από τις τέσσερις περιπτώσεις²⁷⁶ υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι τα αγγεία είχαν δεχθεί κάποιο πλήγμα κατά την αρχαιότητα. Από τον **NP.β1** ελλείπει το κεφάλι του άνω πτηνού, από τον **NP.β4** ελλείπει το ένα πόδι και στον **NP.β3** είχαν ηθελημένα σπάσει το κεφάλι του. Σε όλες τις περιπτώσεις τα αγγεία εντοπίστηκαν σε καλά προστατευμένα σύνολα. Η παρουσία των ασκών σε παιδικές ταφές και το στοιχείο της «θανάτωσης» αποτελούν ενδιαφέρουσες ενδείξεις για τον ρόλο των αγγείων στα τελετουργικά έθιμα των Πρώιμων Ιστορικών Χρόνων.

Παρόμοια εικόνα με την Ελεύθερα συναντάται στα νεκροταφεία των Σεραγιών και του Fadil της Κω. Σε αυτά εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν αρκετοί παιδικοί κιβωτιόσχημοι τάφοι μικρού μεγέθους. Αρκετές από τις ταφές ήταν πλούσια κτερισμένες. Ανάμεσα στα κτερίσματα υπήρχαν αρκετοί πτηνόμορφοι ασκοί²⁷⁷ και πτηνόμορφα/ασκοειδή²⁷⁸ ειδώλια. Η Palmieri υποστηρίζει ότι αρκετοί από τους ασκούς έχουν δεχθεί κάποιο πλήγμα κατά την αρχαιότητα, έχουν δηλαδή «θανατωθεί»²⁷⁹ όπως και αυτοί της Ελεύθερας. Στον ασκό 429 από τον τάφο 5 των Σεραγιών έχουν αποσπαστεί τα πτερά από τα πλαϊνά του σώματος, οι 1004 και 1039

²⁷³ Οι πληροφορίες προέρχονται από τον ανασκαφέα καθηγητή Ν. Χρ. Σταμπολίδη. Επίσης βλ. Bennet 2011/2012, 61.

²⁷⁴ Οι πληροφορίες προέρχονται από τον ανασκαφέα καθηγητή Ν. Χρ. Σταμπολίδη.

²⁷⁵ Οι πληροφορίες προέρχονται από τον ανασκαφέα καθηγητή Ν. Χρ. Σταμπολίδη.

²⁷⁶ Δεν συμπεριλαμβάνεται ο ασκός **NP.β2** λόγω της κακής του κατάστασης διατήρησης.

²⁷⁷ Morricone 1978, 74 εικ. 58, 69-70 εικ. 50-51, 269-70 εικ. 565, 282-283 εικ. 600, 297 εικ. 636, 351 εικ. 766-767, 366-367 εικ. 796, 135 εικ. 219, 157 εικ. 272.

²⁷⁸ Morricone 1978, 61-62 εικ. 34, 134 εικ. 216-218, 136-138 εικ. 220-223, 289-290 εικ. 617-618.

²⁷⁹ Palmieri 2011, 348 & υποσ. 20.

από τους τάφους 63 και 67, αντιστοίχως, έχουν δεχθεί κτύπημα στην ουρά, από τον 899 του τάφου Α ελλείπει το κεφάλι και από τον 1104 από τον τάφο 7 του Fadil έχουν αποσπαστεί τα χέρια. Τα ταφικά σύνολα από τα Σεράγια και το Fadil αποτελούν ένα ικανοποιητικό παράλληλο στην μελέτη των ασκών της Ελεύθερνας. Κοινά στοιχεία των δύο θέσεων είναι η παρουσία των ασκών σε παιδικά ταφικά σύνολα και η «θανάτωσή» τους κατά την τοποθέτηση στον τάφο.

Επίσης, στη Δάφνη Ιαλυσού εντοπίστηκε ΠρΓ παιδικός εγχυτρισμός. Την ταφή συνόδευαν αρκετά αγγεία (δύο φλασκοειδή αγγεία, ένα σύνθετο αγγείο, τμήμα κρατήρα, πτηνόμορφος ασκός) και ένα κωδωνόσχημο ειδώλιο.²⁸⁰ Στην ίδια θέση εντοπίστηκε πρωτογενής καύση του 7^{ου} αιώνα π.Χ. Στα κτερίσματα της συγκαταλέγονται ένα χάλκινο επίθημα σκήπτρου με τη μορφή αιγάγρου, ένας ζωόμορφος ασκός και ένα ειδώλιο βοειδούς.²⁸¹

Στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο οι ενδείξεις δεν είναι πάντα σαφείς [ΠΙΝ. ΧΙΙΙ]. Ελάχιστα είναι και τα στοιχεία που προκύπτουν από τη μελέτη των ανασκαφικών δεδομένων από τους τάφους της ΒΔ Πελοποννήσου. Στον τάφο Δ από το Κλάους Αχαΐας εντοπίστηκαν οστά ενός παιδιού που το συνόδευαν ένας πτηνόμορφος ασκός και δύο ψευδόστομοι αμφορείς.²⁸² Σε θαλαμωτό τάφο στη θέση Αγιοβάστικα εντοπίστηκε ένας πτηνόμορφος ασκός πάνω από τις πλάκες κάλυψης ενός μικρού λάκκου. Ο τάφος πιθανότατα άνηκε σε κάποιο νεαρό άτομο, τα οστά του οποίου είχαν αποσυντεθεί.²⁸³ Στη θέση Σπαλιαρέικα στα Λούσικα Αχαΐας, στον θαλαμωτό τάφο 2 εντοπίστηκε πτηνόμορφος ασκός της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου. Πρόκειται για την ταφή ενός ενήλικου ατόμου κετρισμένου με χάλκινα ξίφη, εγχειρίδια και αιχμές ακοντίου και πήλινα αγγεία. Η παρουσία των όπλων δηλώνει ότι πρόκειται για αντρική ταφή.²⁸⁴

Η αρχαιολογική σκαπάνη στη θέση Αγία Τριάδα Ηλείας έφερε στο φως ένα εκτεταμένο νεκροταφείο της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου, αποτελούμενο από θαλαμωτούς τάφους.²⁸⁵ Σε δύο από τους τάφους εντοπίστηκαν δύο πτηνόμορφοι ασκοί. Ο ένας ασκός προέρχεται από τον θαλαμωτό τάφο 22, στο εσωτερικό του οποίου

²⁸⁰ Παπαποστόλου 1968, 81· D'Agostino 2006, 40.

²⁸¹ Τριανταφυλλίδης 2007/2008, 439.

²⁸² Paschalidis & McGeorge 2009, 96.

²⁸³ Παπαζογλου-Μανιουδάκη 2014, 186.

²⁸⁴ Στη δημοσίευση του τάφου δεν αναφέρεται ηλικία και το φύλο του ατόμου. Το μόνο στοιχείο που δίνεται είναι το σωζόμενο ύψος του σκελετού που είναι 1,60 μ. βλ. Πετρόπουλος 2000, 23.

²⁸⁵ Βικάτου 1999, 237.

εντοπίστηκαν τρεις ταφές και πλήθος πήλινων αγγείων.²⁸⁶ Ο δεύτερος ασκός προέρχεται από τον θαλαμωτό τάφο 35. Ο τάφος είχε συληθεί και στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν ανθρώπινα οστά, πήλινα αγγεία και ένα χάλκινο εγχειρίδιο. Λόγω της κακής διατήρησης του εσωτερικού του τάφου δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί ο αριθμός και η θέση των ταφών.²⁸⁷ Σύμφωνα με την ανασκαφέα τα αγγεία ίσως συνόδευαν παιδικές ταφές.²⁸⁸

Στο Άργος ο πτηνόμορφος και ο ζωόμορφος ασκός εντοπίστηκαν σε κιβωτιόσχημο τάφο που περιείχε τα οστά μίας γυναίκας. Τη νεκρή συνόδευαν αρκετά αγγεία (μία οινοχοΐσκη, μία χειροποίητη υδρία, ένας αμφορέας κ.α.), χάλκινα και σιδερένια δακτυλίδια και πόρπες.²⁸⁹

Ελάχιστα είναι και τα στοιχεία που μπορούμε να αντλήσουμε από τα ταφικά σύνολα της Αθήνας. Από τον λακκοειδή τάφο VII στην οδό Ερεχθείου προέρχεται ένας ΥπΜυκ ασκός. Ο τάφος περιείχε έναν νεκρό κτερισμένο με τον πτηνόμορφο ασκό, μία υδρία, χρυσά και χάλκινα κοσμήματα.²⁹⁰ Στον ΥπΜυκ τάφο 146 από τον Κεραμεικό εντοπίστηκε τεφροδόχος αμφορέας, στο εσωτερικό του οποίου, εκτός από την τέφρα του νεκρού, περιείχε ένα ληκύθιο, ένα χρυσό σφηκωτήρα, δακτυλίδι και ψηφίδες από φαγεντιανή και λίθο. Την ταφή συνόδευαν αρκετά πήλινα αγγεία (ένας κρατήρας, ένα δακτυλιόσχημο αγγείο, ληκύθια, αμφορίσκοι και ο πτηνόμορφος ασκός).²⁹¹

Οι συστηματικές ανασκαφές στα νεκροταφεία του Λευκαντίου έχουν φέρει στο φως τρεις πτηνόμορφους ασκούς. Στον κιβωτιόσχημο τάφο 16 του νεκροταφείου του Σκουμπρί²⁹² εντοπίστηκαν δύο πτηνόμορφοι ασκοί και πλήθος αγγείων (αμφορίσκοι, ένα σύνθετο αγγείο²⁹³, τρίλοβη οινοχόη, υδρία, κάλαθος κ.α.), χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα και ένα περιδέραιο από φαγεντιανή. Βάσει των κτερισμάτων ο τάφος μάλλον ανήκει σε γυναίκα.²⁹⁴ Ο τρίτος ασκός εντοπίστηκε στον κιβωτιόσχημο τάφο

²⁸⁶ Αραπογιάννη 1992, 116-118· Βικάτου 2009, 220.

²⁸⁷ Βικάτου 2009, 302-305.

²⁸⁸ Βικάτου 2009, 395-397. Σύμφωνα με την Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα (1987, 22) οι πτηνόμορφοι ασκοί και τα θήλαστρα αποτελούν κτερίσματα αποκλειστικά παιδικών ταφών.

²⁸⁹ Κόκκου-Βυρίδη 1977, 89 και υποσ. 5. Κατά κανόνα την ΠρΓ περίοδο η χειροποίητη κεραμεική απαντάται σε γυναικείους και παιδικούς τάφους βλ. Smithson 1961, 171.

²⁹⁰ Αλεξανδρή 1968, 36.

²⁹¹ Ruppenstein 2007, 30-36.

²⁹² Porpham, Sackett & Themelis 1980, 114-116.

²⁹³ Τα σύνθετα αγγεία, την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, απαντώνται κυρίως σε παιδικές ταφές και σχετίζονται με το ταφικό τελετουργικό. Βλ. Kourou 2007, 73-74.

²⁹⁴ Sackett 1980, 206-207.

19 του νεκροταφείου του Σκουμπρί.²⁹⁵ Ο τάφος ανήκει πιθανότατα σε γυναίκα όπως υποδεικνύουν τα κτερίσματα. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν αρκετά αγγεία (κύπελλα, ένα σύνθετο αγγείο²⁹⁶, αμφορίσκος, πυξίδα, υδρία κ.α.) και χάλκινα κοσμήματα.

Από γειτονικό νησί της Σκύρου προέρχονται δύο όμοιοι πτηνόμορφοι ασκοί. Τα αγγεία εντοπίστηκαν σε ένα κιβωτιόσχημο τάφο, ο οποίος περιείχε τα οστά ενός ατόμου. Το νεκρό, εκτός από τους ασκούς, τον συνόδευαν και άλλα αγγεία (αμφορίσκοι, υδρίες, οινοχόη, λεκανίδα κ.α.), μία χάλκινη φιάλη, ένα περιδέραιο από φαγεντιανή, χάλκινα και χρυσά κοσμήματα.²⁹⁷ Τα είδη των κτερισμάτων παραπέμπουν στις γυναικείες ταφές του Λευκαντίου. Τόσο στην περίπτωση του Λευκαντίου όσο και σε αυτή της Σκύρου οι ασκοί δεν είχαν δεχθεί κάποιο πλήγμα κατά την αρχαιότητα.

Στη Νάξο έχουν εντοπιστεί τέσσερις ασκοί, εκ των οποίων οι τρεις χρονολογούνται την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο και ο ένας τη ΜΓ περίοδο. Στον θαλαμωτό τάφο Γ του Καμινιού της Νάξου εντοπίστηκαν δύο ΥΕ ΙΙΙΓ ασκοί. Ο τάφος περιείχε πλήθος ταφών και ανακομιδών. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν αρκετά αγγεία (ψευδόστομοι αμφορείς, στάμνοι, φλασκιά, ένα θήλαστρο, πρόχοι, σκύφοι κ.α.) ένα χρυσό ρόδι και χρυσές ψήφοι, χάλκινα κοσμήματα, πήλινο ειδώλιο θρηνωδού, πήλινο γυναικείο ειδώλιο και αρκετά όστρεα. Οι δύο ασκοί βρέθηκαν ανάστροφα τοποθετημένοι, στοιχείο που υποδηλώνει ότι είχαν μετακινηθεί από την αρχική τους θέση. Ο ένας ασκός βρέθηκε στο νότιο τμήμα του θαλάμου και ο άλλος στο κεντρικό, πλησίον του στρώματος με τα όστρεα.²⁹⁸ Κατά τον Ζαφειρόπουλο²⁹⁹, η παρουσία των οστρέων, της διάτριτης φιάλης με το σκύφο στο εσωτερικό και του θηλάστρου, μαρτύρα την ύπαρξη παιδικής ταφής. Ο ΜΓ ασκός εντοπίστηκε στον τύμβο 11 του νεκροταφείου των Απλωμάτων. Εντός του τύμβου εντοπίστηκε νεκρική πυρά κτερισμένη με πενήντα έξι πήλινα σφονδύλια. Πάνω από την πυρά βρέθηκαν περίπου είκοσι αγγεία διαφόρων σχημάτων, ο πτηνόμορφος ασκός, δύο ειδώλια πτηνών και τρία γυναικεία. Ο τύμβος γειτνίαζε με κιβωτιόσχημο τάφο που περιείχε τα οστά ενός παιδιού.³⁰⁰

²⁹⁵ Porpham, Sackett & Themelis 1980, 116-117.

²⁹⁶ Βλ. υποσ. 282

²⁹⁷ Σαπουνά-Σακελλαράκη 2001/2002, 167-168.

²⁹⁸ Βλαχόπουλος 2006, 288-395.

²⁹⁹ Ζαφειρόπουλος 1960, 333-335. Σύμφωνα με τον Βλαχόπουλο (2006, 394) δίπλα στην παιδική ταφή υπήρχε και μία γυναικεία.

³⁰⁰ Παπαδοπούλου 1965, 520-521.

Στην Κύπρο ο αριθμός των ευρεθέντων πτηνόμορφων ασκών είναι πολλαπλάσιος από αυτόν στο Αιγαίο και την Κρήτη. Ενδεικτικά αναφέρονται κάποια ανασκαφικά σύνολα από το νησί. Από τον ΥΚ τάφο 25 του Κουρίου προέρχεται ένας πτηνόμορφος ασκός του τύπου Π. Στο εσωτερικό του τάφου εντοπίστηκαν τα οστά ενός ημιαναπτυγμένου ατόμου, πιθανότατα κοριτσιού, όπως υποδεικνύουν τα κτερίσματα. Τη νεκρή συνόδευαν εκατόν τέσσερα αγγεία και αντικείμενα από χαλκό, ελεφαντόδοντο, λίθο και χρυσό.³⁰¹ Στον θαλαμωτό τάφο 74 της Λαπήθου εντοπίστηκε παιδική ταφή κτερισμένη με ζεύγος χρυσών ενωτίων, χάλκινο δακτυλίδι, έναν πτηνόμορφο ασκό και αρκετούς μικρογραφικούς αμφορείς. Σύμφωνα με την Πιερίδου ο ασκός ήταν ίσως παιχνίδι του παιδιού.³⁰² Από τον θαλαμωτό τάφο 67 στη Παλαίπαφο-Σκάλες προέρχεται ένας πτηνόμορφος ασκός. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκε πλήθος πήλινων αγγείων, χάλκινων αντικειμένων και χρυσών κοσμημάτων. Τα αντικείμενα ανήκουν, πιθανότατα, σε δύο ταφές, η πρώτη χρονολογείται την ΚΓ Ι περίοδο, ενώ η δεύτερη την ΚΓ ΙΙ περίοδο. Στα κτερίσματα της πρωιμότερης ταφής συγκαταλέγεται και ο πτηνόμορφος ασκός. Επίσης, σε αυτή αποδίδονται αρκετά πήλινα αγγεία (πρόχοι, αμφορίσκοι, κύπελλα, μία κύλικα και μία πυξίδα).³⁰³

4.2. Χρήση

Ποια θα μπορούσε να είναι η χρήση αυτών των ιδιαίτερων αγγείων; Κατά καιρούς έχουν προταθεί διάφορες ερμηνευτικές προσεγγίσεις για τη χρήση τους. Τα περισσότερα αγγεία έχουν εντοπιστεί σε ταφικά σύνολα, ενώ ελάχιστα προέρχονται από ιερά. Κατά τον Desborough, το ανασκαφικό πλαίσιο εύρεσης των πτηνόμορφων ασκών ορίζει και τη χρήση τους. Οι ασκοί που εντοπίστηκαν σε ταφικά σύνολα χρησιμοποιούνταν για την έκχυση υγρών προσφορών στους νεκρούς, ενώ αυτοί που εντοπίζονται σε ιερά είχαν τελετουργικό σκοπό.³⁰⁴

³⁰¹ Daniel 1937, 57 & 61.

³⁰² Pieridou 1965, 75-76. Στο εσωτερικό του τάφου 74 εντοπίστηκαν συνολικά 4 ταφές. Από τον ίδιο τάφο προέρχονται άλλοι πέντε ασκοί.

³⁰³ Karageorghis 1983, 158-177.

³⁰⁴ Desborough 1972, 273-275.

Αντιθέτως, ο Misch έχει υποστηρίξει ότι οι ασκοί αποτελούν πιθανότατα γυναικείο κτέρισμα και χρησιμοποιούνται για τη φύλαξη αρωμάτων.³⁰⁵ Η συγκεκριμένη άποψη επιδέχεται ενστάσεων. Πρώτον, οι ασκοί δεν προέρχονται αποκλειστικά από γυναικείες ταφές, καθώς στην Ελεύθερνα και στην Κω απαντώνται και σε παιδικές ταφές. Δεύτερον, κατά τη Βικάτου³⁰⁶, το σχετικά μεγάλο μέγεθος τους αποκλείει τη χρήση τους ως αρωματοδόχων αγγείων. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο Coldstream³⁰⁷ και η Πιερίδου³⁰⁸, τους έχουν ερμηνεύσει ως παιδικά παιχνίδια. Ανάλογη ερμηνεία έχει αποδώσει και ο Morricone³⁰⁹ για τα ΥΓ ασκοειδή/πτηνόμορφα ειδώλια από την Κω. Ωστόσο, και αυτή η προσέγγιση προκαλεί ορισμένα ερωτήματα. Πρώτον, γιατί ένα παιχνίδι να έχει μία ή δύο προχοές, και δεύτερον γιατί να έχει λαβή. Αντικείμενα που ερμηνεύονται ως παιδικά παιχνίδια, συνήθως, δεν φέρουν λαβή, ενώ η παρουσία των προχοών και της λαβής καθιστά το αγγείο χρηστικό αντικείμενο. Τέλος, έχει προταθεί ότι έχουν ανάλογη χρήση με τα θήλαστρα.³¹⁰ Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στους Αδρόμυλους³¹¹ και στο Καμίνι της Νάξου³¹², οι ασκοί εντοπίζονται μαζί με θήλαστρα. Όμως, ορισμένα από τα αγγεία δεν θα ήταν εύχρηστα σε κάτι τέτοιο, είτε γιατί η θέση της προχοής δεν επιτρέπει αυτή την χρήση, όπως ο **NH.β8** και ο **NH.β14**, είτε γιατί έχουν περισσότερες από μία προχοές, όπως ο **NH.β8**. Επίσης, ορισμένα από τα αγγεία έχουν αρκετά επιμελημένη κατασκευή και διακόσμηση για μία τόσο απλή χρήση. Εν αντιθέσει με τους ασκούς, τα θήλαστρα είναι συνήθως ακόσμητα. Στην Κύπρο έχει αποδοθεί μια επιπλέον ερμηνεία για τη χρήση των πτηνόμορφων ασκών, η οποία τους συνδέει με τη λατρεία της Μεγάλης Θεάς.³¹³

4.3. Συμβολισμοί

Τα πτηνά αποτελούν αγαπητό διακοσμητικό θέμα τόσο στη μινωική τέχνη όσο και στην τέχνη των Πρώιμων Ιστορικών Χρόνων. Επίσης, έχουν συνδεθεί με τις

³⁰⁵ Misch 1992, 130 υποσ. 1.

³⁰⁶ Βικάτου 2009, 532.

³⁰⁷ Coldstream & Catling 1996, 44-46· Coldstream 2006, 590.

³⁰⁸ Pieridou 1965, 75-76.

³⁰⁹ Morricone 1978, 42. Η ίδια άποψη έχει εκφραστεί και για τους πτηνόμορφους ασκούς.

³¹⁰ Paschalidis & McGeorge 2009, 100.

³¹¹ Kanta 1980, 186.

³¹² Βλαχόπουλος 2006, 288-395.

³¹³ Caubet & Merrillees 1997, 22-23.

θηρσκευτικές και τις μεταφυσικές αντιλήψεις της εκάστοτε εποχής. Στην κρητομυκηναϊκή τέχνη, ερμηνεύονται συνήθως ως επιφάνεια κάποιας θεότητας³¹⁴. Συχνά μικρογραφικά πτηνά κοσμούν το στέμμα της μινωικής Θεάς με τα υψωμένα χέρια ή απεικονίζονται πλησίον της.³¹⁵ Η παρουσία τους σε ταφικά περιβάλλοντα και η απεικόνισή τους στις πήλινες μινωικές λάρνακες³¹⁶ τα έχει συνδέσει και με τον κόσμο των νεκρών και τις μεταθανάτιες αντιλήψεις.³¹⁷

Η παρουσία των πτηνών σε ταφικά περιβάλλοντα συνεχίζει και τους Πρώιμους Ιστορικούς Χρόνους. Συχνή είναι η απεικόνιση των υδρόβιων πτηνών ως παραπληρωματικά μοτίβα στις σκηνές πρόθεσης και εκφοράς. Επίσης, συχνή είναι και η παρουσία ειδωλίων πτηνών σε τάφους³¹⁸, αλλά και σε ιερά³¹⁹. Κατά καιρούς έχουν επιχειρηθεί διάφορες προσεγγίσεις του θέματος. Ο Benson³²⁰ τους αποδίδει χθόνιο χαρακτήρα, ενώ η Ahlberg³²¹ υποστηρίζει ότι τα πτηνά στις παραστάσεις πρόθεσης αποτελούν ένα ιδεόγραμμα που υπογραμμίζει τον ταφικό χαρακτήρα της σκηνής. Σύμφωνα με τη Vermuele³²², τα πτηνά αποτελούν απεικόνιση της ανθρώπινης ψυχής. Στη μελέτη της, για να προσδιορίσει την αλληγορική απεικόνιση της ψυχής ως πτηνό, χρησιμοποίησε μία φράση από την τραγωδία του Σοφοκλή Οιδίπους Τύραννος και τη χαρακτήρισε «*εὔπτερον ὄρνιν*³²³». Η προσέγγιση της Vermuele είναι φανερά επηρεασμένη από την αιγυπτιακή θρησκεία. Στην Αίγυπτο η ψυχή του νεκρού ονομάζεται «Ba» και απεικονίζεται με κεφάλι ανθρώπου και σώμα πτηνού (γερακιού, ίβιδος, πελαργού και χήνας).³²⁴

³¹⁴ Nielson 1950, 333.

³¹⁵ Αλεξίου 1958, 263-264· Morgan 1987, 184· Goodison 142-143.

³¹⁶ Μερούσης 2000, 312-327.

³¹⁷ Ρεθεμιωτάκης 1979, 247· Morgan 1987, 184.

³¹⁸ Κως: Morricone 1978, 61-62 εικ. 43· 134 εικ. 216-218· 136-138 εικ. 220-223· 154 εικ. 295.

Νάξος: Κούρου 1999, 24-25.

Λευκαντί: Popham, Sackett & Themelis 1980, 150 πιν. 254· Popham, Touloupa & Sackett 1982, 222-223 πιν. 29.g

³¹⁹ Eilmann 1933, 139-140· Δημακοπούλου 1982, 66-68· Κούρου 1999, 179-182, βλ και βιβλιογραφία.

³²⁰ Benson 1970, 26-31.

³²¹ Ahlberg 1971, 233. "... as a sort of ideogram with the *function of underlining the funeral character of these scenes*".

³²² Vermuele 1979, 18-19

³²³ Στ. 175-177. «ἄλλον δ' ἂν ἄλλω προσίδοις ἄπερ εὔπτερον ὄρνιν/ κρείσσον ἄμαιμακέτου πυρός ὄρμενον/ ἄκταν πρὸς ἑσπέρου θεοῦ».

³²⁴ Δημητροκάλλης 1992, 101-102. Η ταύτιση ή απεικόνιση της ψυχής ως πουλί είναι αρκετά σύνθετος φαινόμενο και σε άλλους πολιτισμούς πέραν των ορίων της ανατολικής Μεσογείου και του χρονολογικού φάσματος του 12^{ου}-7^{ου} αιώνα π.Χ. Τα πτηνά είναι επιφορτισμένα με συμβολικές ιδιότητες στη χριστιανική πίστη, αλλά και στη σύγχρονη λαϊκή παράδοση (Δημητροκάλλης 1992, 188-263). Παρόμοιες αντιλήψεις απαντώνται σε πολιτισμούς της Εγγύς Ανατολής, της Βαλκανικής χερσονήσου, της Αφρικής, της Αμερικής και της Ωκεανίας (Λεκατσάς 2000, 79-81).

Κατά πόσον όμως αυτές οι απόψεις ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα; Η ψυχή είναι όντως «εὔπερος ὄρνις»; Η προσπάθεια της ερμηνευτικής προσέγγισης του υπερβατού ελλοχεύει σε αρκετές περιπτώσεις κινδύνους, ιδιαίτερα για μια περίοδο που απουσιάζουν οι γραπτές μαρτυρίες και μέχρι προσφάτως στη βιβλιογραφία ήταν γνωστή με τον όρο «Σκοτεινοί Αιώνες»³²⁵. Είναι σαφές ότι σε αρκετές από τις προσπάθειες σύνδεσης των πτηνών με τη ανθρώπινη ψυχή υπάρχουν αρκετοί νεοτερισμοί και επιρροές από διαφορετικούς πολιτισμούς. Η πλησιέστερη χρονολογικά γραπτή μαρτυρία είναι τα ομηρικά έπη. Σε αρκετά χωρία της Ιλιάδας ο ποιητής αναφέρεται στη στιγμή που ξεψυχά κάποιος ήρωας. Στη ραψωδία Π³²⁶ ο Όμηρος αναφέρεται στη στιγμή που ξεψυχάει ο Πάτροκλος και η ψυχή του πετάει στον Άδη. Ομοίως στη ραψωδία Χ³²⁷ χρησιμοποιεί τα ίδια λόγια για τη στιγμή που εξέρχεται η ψυχή του Έκτορα. Ο ποιητής σε κανένα από τα προαναφερθέντα σημεία δεν παρομοιάζει τη ψυχή με πουλί. Αντιθέτως, οι περιγραφές του είναι αόριστες. Επιπλέον, στη ραψωδία υ³²⁸ της Οδύσσειας τις ψυχές των φονευμένων μνηστήρων παρουσιάζονται ως είδωλα των νεκρών.

Στην αγγειογραφία της Αρχαϊκής και Κλασικής περιόδου η απεικόνιση της ψυχής διαφοροποιείται από αυτήν της Γεωμετρικής και Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου. Αυτή απεικονίζεται είτε ως *είδωλον*, δηλαδή ένας μικρογραφικός άνθρωπος, είτε ως *σκιά*, μικρογραφικός άνθρωπος με πτερά, είτε ως *εικόν* ή *όναρ*, δηλαδή μικρογραφικό ομοίωμα του νεκρού.³²⁹

Στην ευρύτερη κατηγορία των πτηνών και των διαφόρων προσεγγίσεων που έχουν δεχθεί εντάσσονται και οι πτηνόμορφοι ασκοί. Η επιβίωση και η διάδοσή τους καθ' όλη τη διάρκεια της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, αλλά και ο εντοπισμός τους κυρίως σε γυναικείους και παιδικούς τάφους, τους προσδίδει έναν ιδιαίτερο συμβολισμό. Ενδιαφέρουσα είναι η προσέγγιση του θέματος από την Υον³³⁰, σύμφωνα με την οποία το ατρακτοειδές σώμα των ασκών μιμείται το σχήμα της

³²⁵ Για τη χρήση του όρου «Σκοτεινοί Αιώνες» στη βιβλιογραφία βλ. Desborough, *Ελληνικοί Σκοτεινοί Αιώνες*, Αθήνα 1995 ή τον αγγλικό τίτλο *The Greek Dark Ages*, London 1972. Επίσης Snodgrass, *The Dark Ages of Greece*, Edinburgh, 1971. Για το αντίθετο βλ. Σταμπολίδης 1998.

³²⁶ στ. 855-857 «Ὦς ἄρα μιν εἰπόντα τέλος θανάτοιο κάλυψε./ ψυχή δ' ἐκ ρεθέων ππαμένη Ἄϊδος δὲ βεβήκει/ ὄν πότμον γοώσα λιποῦσ' ἀνδροτήτα καὶ ἦβην.»

³²⁷ στ. 361-363 «Ὦς ἄρα μιν εἰπόντα τέλος θανάτοιο κάλυψε./ ψυχή δ' ἐκ ρεθέων ππαμένη Ἄϊδος δὲ βεβήκει/ ὄν πότμον γοώσα λιποῦσ' ἀνδροτήτα καὶ ἦβην.»

³²⁸ στ. 355-356 «εἰδώλων δὲ πλέον πρόθυρον, πλειή δὲ καὶ αὐλή,/ ἰεμένων Ἔρεβόσδε ὑπὸ ζόφον...»

³²⁹ Παλαιοθόδωρος 2010, 9. Σχετικά με τη ψυχή βλ. Bremmer 1983, 70-124· Σταμπολίδης 1996, 190-200.

³³⁰ Υον 1992.

καρίνας των πλοίων και την πλήρη τους, που απολήγει σε κεφάλι πτηνού. Τέτοιες απεικονίσεις πλοίων είναι γνωστές από τη Σκύρο³³¹, αλλά και από την Αίγυπτο³³². Και στις δύο περιπτώσεις τα πλοία σχετίζονται με τους «Λαούς της Θάλασσας». Η ίδια υποστηρίζει ότι όπως τα υδρόβια πτηνά, έτσι και οι ασκοί συνδυάζουν στοιχεία της γης, του αέρα και του νερού, περπατούν-πετούν-κολυμπούν. Στην ουσία υπαινίσσονται το ταξίδι, τη μετάβαση της ψυχής από μία κατάσταση σε μία άλλη. Επίσης, το νερό αποτελεί αιώνιο στοιχείο ταξιδιού-μετάβασης και υπαινίσσεται την αναγέννηση.³³³

Σε μία νεότερη μελέτη η Λεμπέση διακρίνει και άλλου είδους μετάβαση, πέραν αυτής από τη ζωή στο θάνατο. Σύμφωνα με την ίδια, ο εντοπισμός του μικρογραφικού κρανοφόρου άντρα που ερμηνεύεται με αναβάτη «πρωτο-ιππαλεκτρύωνα» στο ιερό της Σύμης Βιάννου πιθανότατα σχετίζεται με τελετές μύησης. Ετήσιες τελετές μύησης, στις οποίες συμμετείχαν νέοι από την κεντρική και ανατολική Κρήτη, λάμβαναν χώρα στο ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου και σε άλλα ιερά του νησιού. Σκοπός αυτών των τελετών ήταν να μυήσουν τους νέους από την παιδική ή εφηβική ζωή στην ενήλικη. Πρόκειται για τελετές κατά τις οποίες οι συμμετέχοντες γίνονται μέλη της κοινωνίας.³³⁴ Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης η Λεμπέση³³⁵ επιχειρεί μια ανάλογη ερμηνεία για τον «πρωτο-ιππαλεκτρύωνα» από τον τάφο από τον τάφο Q του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού. Ο εντοπισμός του αγγείου στον τάφο ενός παιδιού ίσως αντικατοπτρίζει την επιθυμία των γονιών του να ενσωματωθεί στην κοινωνία. Μια επιθυμία που έμεινε ανεκπλήρωτη λόγω του πρόωρου θανάτου του. Κατά την ίδια, στην περίπτωση που ο «πρωτο-ιππαλεκτρύωνας» αποτελεί απλά ένα παιχνίδι, δεν πρέπει να παραγκωνίζεται ο συμβολικός του χαρακτήρας, όπως συμβαίνει και με τα κτερίσματα της παιδικής ταφής από τον τάφο X της Φορτέτσας.³³⁶ Τα αντικείμενα που συνόδευαν τον νεκρό της Φορτέτσας ήταν ένα σκυφίδιο που περιείχε ένα φίδι, ένα ομοίωμα βάρκας που μέσα είχε έναν άνθρωπο και ένα δέντρο με πουλιά. Εξαιτίας του μικρού μέγεθους

³³¹ Παρλαμά 1984, 146. Η πλήρη του πλοίου της Σκύρου απολήγει σε κεφάλι υβριδικού πτηνού.

³³² Yon 1992, εικ. 4.

³³³ Yon 1992, 400-401.

³³⁴ Λεμπέση 1985, 188-190· Λεμπέση 2002, 269-282· Prent 2005, 634-637.

³³⁵ Lebessi 2013, 291 βλ. και συζήτηση.

³³⁶ Brock 1957, 42-43 πιν. 36.

έχουν ερμηνευθεί ως παιχνίδια-κτηρίσματα παιδικής ταφής. Παρόλα αυτά δεν πρέπει να παραμελείται και ο συμβολικός-χθόνιος χαρακτήρας τους.³³⁷

Μια ανάλογη προσέγγιση με αυτήν που προτείνει η Λεμπέση για τον «πρωτο-ιππαλεκτρωνα» από τον τάφο Q του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού θα μπορούσε να προταθεί και για άλλες ταφές με ανάλογα ευρήματα. Τόσο στην περίπτωση της Κνωσού όσο και της Ελεύθερας και της Κω, οι ασκοί εντοπίζονται σε παιδικές ή εφηβικές ταφές. Δηλαδή σε άτομα που δεν έχουν μεταβεί από την παιδική ηλικία στην ενήλικη ζωή, σε άτομα που δε θα καταφέρουν να εκπληρώσουν τους σκοπούς τους στην κοινωνία. Σε περιπτώσεις όπως οι τάφοι του Λευκαντίου³³⁸ οι ασκοί εντοπίζονται σε γυναικείες ταφές, σε ορισμένες από τις οποίες υπάρχουν κτηρίσματα που συνήθως συνοδεύουν παιδικές³³⁹. Παρά την έλλειψη στοιχείων θα μπορούσε να τεθεί μια ανάλογη ερμηνευτική προσέγγιση και σε αυτές τις ταφές. Ο εντοπισμός πτηνόμορφων ασκών σε αυτές θα μπορούσε να έχει τον ίδιο συμβολισμό, να συνοδεύει δηλαδή άτομα που δεν κατόρθωσαν να μεταβούν από ένα στάδιο ζωής σε ένα άλλο. Πρόκειται δηλαδή για γυναίκες που πέθαναν πριν προλάβουν να γίνουν μητέρες ή κατά την διάρκεια της εγκυμοσύνης ή του τοκετού.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο εντοπισμός ασκών και ασκοειδών αγγείων σε ιερά θεοτήτων που σχετίζονται με την εγκυμοσύνη, την αναγέννηση, την φύση, αλλά συγκεντρώνουν και χθόνιες ιδιότητες.³⁴⁰ Τέτοια χαρακτηριστικά συγκεντρώνει η μινωική Θεά με τα υψωμένα³⁴¹ χέρια και η Ειλειθυία. Στο επονομαζόμενο «Spring Chamber» έχει εντοπιστεί ο ΥπΜ ασκός **NH.α2**, ενώ στο σπήλαιο στον Σπεό Ινάτου, που σχετίζεται με την λατρεία της Ειλειθυίας, έχουν εντοπιστεί όστρακα ενός ασκοειδούς αγγείου.³⁴²

Ο συμβολικός χαρακτήρας των πτηνών και των πτηνόμορφων ασκών είναι σαφής. Τι συμβαίνει όμως με τους ασκούς που συνδυάζουν το πτηνόμορφο σώμα με την προτομή αλόγου; Υπάρχει και σε αυτή την περίπτωση κάποιος συμβολισμός;

³³⁷ Το φίδι και το δέντρο απαντώνται στα μοτίβα του **NH.β16**. Το υδρόβιο στοιχείο στην περίπτωση του ασκού υποδηλώνεται με το ψάρι, ενώ στα κτηρίσματα της ταφής από τη Φορτέτσα με το πλοίο.

³³⁸ Popham, Sackett & Themelis 1980, 114-117· Sackett 1980, 206-207.

³³⁹ Όπως συμβαίνει με τα σύνθετα αγγεία. Βλ παραπάνω. Στον ίδιο τάφο θα ίσως έχουν ταφεί μητέρα και παιδί.

³⁴⁰ Στο ιερό του Αμυκλαίου

³⁴¹ Coldstream 1984· Goodison 1989, 142-143· Coldstream 2006, 584.

³⁴² Κάντα-Κοντοπίδη 2011, α. κ. 70· Θέμελης 2011, 22-26. Οι κνωσιακές ΥΜ II πινακίδες της Γραμμικής Β μαρτυρούν τη λατρεία μιας θεότητας με το όνομα *e-re-u-ti-ja*. Το όνομα μεταγράφεται ως Έλευθιά, δηλαδή Ειλειθυία (Φλούδα 2011, 39). Εκτός Κρήτης ξεχωρίζει το ιερό του Υάκινθου στο Αμυκλαίο Λακωνίας. Η λατρεία του Υάκινθου στο ιερό του Αμυκλαίου απαντάται ήδη στην ΥΕ III περίοδο. Πρόκειται για μια θεότητα της βλάστησης και της αναγέννησης (Δημακοπούλου 1982, 87).

Στην αθηναϊκή αγγειογραφία της ΥΓ περιόδου τα άλογα είναι στενά συνδεδεμένα με ταφικές παραστάσεις. Συχνά απεικονίζονται σε σκηνές εκφοράς του νεκρού να σέρνουν την άμαξα πάνω στην οποία βρίσκεται η νεκρική κλίνη³⁴³, αλλά και σε πομπές που ερμηνεύονται ως ταφικοί αγώνες προς τιμήν του νεκρού.³⁴⁴ Την ίδια περίοδο αποτελούν αγαπητό μοτίβο και του αργεϊτικού κεραμεικού εργαστηρίου. Σε αυτό απεικονίζονται είτε αντωπά, είτε εκατέρωθεν μιας αντρικής μορφής.³⁴⁵ Το συγκεκριμένο μοτίβο έχει τις ρίζες του στην τέχνη της Ύστερης Εποχής του Χαλκού.³⁴⁶ Οι γνώμες για την ερμηνεία της παράστασης δίστανται, καθώς δεν είναι σαφές αν πρόκειται για θνητό ή για κάποια θεϊκή μορφή.³⁴⁷ Κύριος εκφραστής της πρώτης άποψης είναι ο Courbin³⁴⁸, σύμφωνα με τον οποίο η ισοϋψής απεικόνιση του άντρα και των αλόγων προσδιορίζει τη θνητή φύση της μορφής και μπορεί να ερμηνευτεί ως ιππείας ή ως ηνίοχος ή ως ιπποκόμος. Στη δεύτερη περίπτωση, αν πρόκειται για κάποια θεϊκή μορφή, τότε πιθανότατα είναι ο Ίππιος Ποσειδώνας.³⁴⁹ Η συγκεκριμένη θεότητα έχει χθόνια χαρακτηριστικά και σχετίζεται με τον Κάτω Κόσμο.³⁵⁰ Σε αρκετές περιπτώσεις παραπληρωματικά μοτίβα αυτών των σκηνών είναι τα ψάρια και τα πτηνά.³⁵¹ Η παρουσία του αλόγου, του πτηνού και του ψαριού στην ίδια σκηνή δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαία, καθώς και τα τρία μοτίβα σχετίζονται με τις κοσμογονικές αντιλήψεις της εκάστοτε κοινωνίας.³⁵²

Αυτά τα μειζογενή όντα συνδυάζουν στοιχεία του πτηνού και του αλόγου σε ένα σώμα. Ιδιαίτερος μπορεί να χαρακτηριστεί ο «πρωτο-ιππαλεκτρύωνας» **NH.β19** από τον τάφο Q του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού, καθώς στο ίδιο αγγείο υπάρχει το πτηνό, το άλογο και το ψάρι. Το αγγείο έχει πτηνόμορφο σώμα, προτομή αλόγου και στο σώμα του αποδίδονται γραπτά δύο ψάρια. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι η μικρογραφική αντρική μορφή στη ράχη του. Στην ουσία ο ασκός αποτελεί μια σύμπτυξη των εικονογραφικών μοτίβων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και του 8^{ου} αιώνα π.Χ. Το συγκεκριμένο αγγείο αποτέλεσε πρότυπο για την προαναφερθείσα

³⁴³ Moore 2007, εικ. 1-3 και πιν.1.3, 2.1.

³⁴⁴ Boardman 2006, 191-192.

³⁴⁵ Courbin 1996, πιν. 35-37.

³⁴⁶ Langdon 1989· Crouwel 1991.

³⁴⁷ Μπούσκαρη 1979, 39.

³⁴⁸ Courbin 1974, 487.

³⁴⁹ Boardman 1983, 20· Langdon 1989, 190-192· Lebessi 2013, βλ. συζήτηση.

³⁵⁰ Langdon 1989, 190-192.

³⁵¹ Courbin 1966, πιν. 40.GR 1, 81.GR 2b.

³⁵² Το άλογο στην τέχνη της Γεωμετρικής εποχής αποτελεί και σύμβολο της αριστοκρατικής γενιάς (Langdon 1989, 186 και 200).

θεωρία της Yon για τη τριπλή φύση των ασκών.³⁵³ Παρόλα αυτά η φύση της ανθρώπινης μορφής δεν είναι σαφής. Το μόνο σίγουρο είναι ότι πρόκειται για γενειοφόρο ενήλικο άντρα. Δεν είναι σαφές αν πρόκειται για θεϊκή μορφή ή για κάποιον θνητό ή ακόμα και για τον ίδιο το νεκρό που μεταβαίνει στον άλλο κόσμο με αυτό το ιδιαίτερο ον.

Ο συμβολικά επιφορτισμένος χαρακτήρας των πτηνόμορφων ασκών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου πρέπει να θεωρείται δεδομένος. Τα αγγεία αποτελούν αλληγορική ενσάρκωση του νεκρού ατόμου ή της ψυχής του και αιώνιο σύμβολο μετάβασης από μια κατάσταση σε μια άλλη ή από μία ιδιότητα σε μία άλλη. Μετά τον θάνατο του ατόμου, η ψυχή εγκαταλείπει το φθαρτό σώμα και πετάει μακριά. Ένα νεαρό άτομο μεταβαίνει από την παιδική ηλικία στην ενήλικη ζωή ή μια γυναίκα αποκτά την ιδιότητα της μητέρας. Χαρακτηριστικό αυτών των μεταβάσεων είναι η ρευστότητα και η αβεβαιότητα. Ενδεχομένως τα πτηνά να αποτελούν τον ενδιάμεσο μεταξύ του κόσμου των ζωντανών και του κόσμου νεκρών. Τέλος, η παρουσία των πτηνόμορφων ασκών σε ιερά θεοτήτων της βλάστησης με χθόνια χαρακτηριστικά ίσως υποδηλώνει την αναγέννηση της φύσης και κατ' επέκταση την πανανθρώπινη πεποίθηση για την αναγέννηση.

³⁵³ Yon 1992, 399-400.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Κρήτη αποτελεί μια ενδιαφέρουσα ενότητα της ελληνικής ιστορίας και αρχαιολογίας των Πρώιμων Ιστορικών Χρόνων. Η γεωγραφική της θέση, στην περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου, την καθιστούσε αυτόνομη και αυτάρκη. Σε αυτήν οφείλεται, εν μέρει, και η εξέλιξή της μετά την κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων, καθώς το νησί απέφυγε τις αναταραχές και τις καταστροφές που έπληξαν την ηπειρωτική χώρα. Αυτήν την περίοδο ο πληθυσμός της ενισχύθηκε με την έλευση εποίκων από την ηπειρωτική Ελλάδα. Επιπλέον, χάρη σε αυτήν, ανέπτυξε από πολύ νωρίς εμπορικές και άλλου είδους επαφές με περιοχές όπως η Κύπρος, η Εγγύς Ανατολή και η Αίγυπτος, αλλά και με την Ιταλική χερσόνησο. Τέλος, σημαντικός παράγοντας αυτής της εξέλιξης ήταν η ισχυρή μινωική παράδοση.

Την ταραγμένη περίοδο που ακολούθησε, μετά την κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος, οι Κρήτες ενέτειναν τις επαφές τους με τα νέα κέντρα που δημιουργήθηκαν. Τότε απέκτησαν ισχυρούς εμπορικούς δεσμούς με θέσεις της ΒΔ Πελοποννήσου, στην οποία φαίνεται ότι πιθανότατα εγκαταστάθηκαν. Αυτήν την περίοδο δεν παρατηρείται κάποια αλλαγή στις μινωικές εγκαταστάσεις στα Κύθηρα και τη Ρόδο, όμως είναι αμφίβολη η δημιουργία μινωικής αποικίας στη νότια Κύπρο. Παρόλα αυτά οι σχέσεις των δύο νησιών είναι αρκετά στενές, όπως αποδεικνύεται από τις μινωικές επιρροές που παρατηρούνται στην Κύπρο. Τα δύο νησιά φαίνεται να έχουν μια παράλληλη πορεία κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου.

Κατά τη διάρκεια αυτών των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών, οι πληθυσμοί της Κρήτης ήκμασαν. Την ίδια περίοδο παρατηρείται ο συγκερασμός της μινωικής παράδοσης με στοιχεία που υιοθετούνται από τους γειτονικούς πολιτισμούς. Μέσα σε αυτό το κοινωνικό γίγνεσθαι δημιουργήθηκαν και οι πτηνόμορφοι ασκοί της νέας τεχνοτροπίας. Τα ασκοειδή αγγεία και ρυτά ήδη είχαν μακρά παράδοση στο νησί, όμως τον 12^ο αιώνα π.Χ. παρατηρείται ένας νέος τύπος που διαφέρει τεχνοτροπικά από τα προγενέστερα παραδείγματα. Την ίδια περίοδο, ο συγκεκριμένος τύπος αγγείου, απαντάται στην Κύπρο, τη ΒΔ Πελοπόννησο, τη Νάξο και τη Ρόδο. Ύστερότερα, με μικρή χρονολογική διαφορά, σύμφωνα με τα έως σήμερα δεδομένα, είναι τα αγγεία της Κω, της Αθήνας και του Λευκαντίου.

Στην Κρήτη παρατηρείται η μεγαλύτερη συγκέντρωση πτηνόμορφων ασκών στον αιγαιακό χώρο. Πρωιμότερος φαίνεται να είναι ο τύπος II του Desborough, ο οποίος απαντάται ήδη από την ΥΜ ΙΙΙΓ και την ΥπΜ περίοδο. Τα περισσότερα αγγεία προέρχονται από την ανατολική Κρήτη [ΙΙΙΝ. VII], κυρίως από τάφους στο Χαμαίζι, στους Αδρόμυλους, στο Καβούσι, στο Βρόκαστρο και στο Καρφί. Στην Κεντρική Κρήτη παρατηρείται μικρότερη συγκέντρωση. Ελάχιστα αγγεία έχουν εντοπιστεί στην Κνωσό, στην Αξό και στις Μέλαμπες.

Τα αγγεία αυτής της περιόδου προέρχονται πιθανόν από τοπικά εργαστήρια του νησιού, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τους τρεις πτηνόμορφους ασκούς από το Καβούσι. Η ομοιότητα των τριών αγγείων είναι εμφανής, τόσο στην απόδοση του σώματος όσο και στη διακόσμηση. Την ίδια περίοδο απαντώνται και τα πρώτα κυπριακά χαρακτηριστικά σε αγγεία της κεντρικής Κρήτης, όπως η προσθήκη πλαστικών πτερόν στα πλαϊνά του σώματος.

Σε αντίθεση με τον ιδιαίτερα αυξημένο αριθμό των χρονολογούμενων στην ΥπΜ περίοδο ασκών, παρατηρείται σημαντική μείωση κατά την ΠρΓ Α περίοδο. Ελάχιστα αγγεία έχουν εντοπιστεί σε τάφους της ανατολικής Κρήτης, στο Καβούσι και το Χαμαίζι, και σε τάφους της κεντρικής Κρήτης, στη Φαιστό, στη Φορτέτσα και στο Ροτάσι. Εκτός ταφικού συνόλου εντοπίστηκε ο ασκός από τη Σύβριτο. Τα αγγεία της ΠρΓ Α περιόδου αποτελούν τα υστερότερα δείγματα αυτού του τύπου στο νησί, ενώ δεν παρατηρείται κάποια διαφορά από τα αγγεία της ΥπΜ περιόδου.

Ο τύπος I είναι με μικρή χρονολογική διαφορά υστερότερος από τον τύπο II. Το πρωιμότερο αγγείο προέρχεται από το Αφρατί και χρονολογείται τη ΥΜ ΙΙΙΓ/ ΥπΜ περίοδο. Ενδεικτικό της πρωιμότητάς του είναι η οπή πληρώσεως στη ράχη του, καθώς αυτό το χαρακτηριστικό απαντάται κυρίως στους ασκούς του τύπου II.

Την ΠρΓ Α και ΠρΓ Β περίοδο παρατηρείται ραγδαία αύξηση του αριθμού τους σε διάφορες θέσεις του νησιού [ΙΙΙΝ. VII]. Από την ανατολική Κρήτη, από την Πάπουρα, προέρχεται μόλις ένα αγγείο. Η πλειονότητα των αγγείων έχει εντοπιστεί σε τάφους της κεντρικής Κρήτης, από το Αφρατί, την Κνωσό, τη Φορτέτσα, τις Κούρτες και την Ελεύθερνα. Σε αντίθεση με τον τύπο II, ο τύπος I χαρακτηρίζεται για την ποικιλομορφία του. Τα αγγεία του τύπου I μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες στους ασκούς με κεφάλι υβριδικού πτηνού και στους «πρωτο-ιππαλεκτρώνες», δηλαδή ασκούς με πτηνόμορφο σώμα και προτομή αλόγου. Κύριο ρόλο στη δημιουργία τους φαίνεται να έχουν τα εργαστήρια της Κεντρικής Κρήτης. Χαρακτηριστικά στοιχεία των ασκών με κεφάλι υβριδικού πτηνού είναι τα πλαστικά

αποδοσμένα αυτιά και οι γραπτά αποδοσμένες βλεφαρίδες. Επίσης, αρκετά αγγεία και των δύο κατηγοριών φέρουν ένα μικύλο απύθμενο αγγείο στο ουραίο τμήμα τους. Αυτό το χαρακτηριστικό έχει ερμηνευτεί ως επιρροή των κυπριακών κέρνων στους κρητικούς ασκούς. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το γραπτό κυκλικό πεδίο στην κορυφή του κεφαλιού που εντοπίζεται σε μία μικρή ομάδα ασκών, κυρίως από την περιοχή της Κνωσού. Από το σύνολο των «πρωτο-ιππαλεκτρύωνων» ξεχωρίζει ο **ΝΗ.β17** από τον τάφο Q του βόρειου νεκροταφείου της Κνωσού, οποίος φέρει στη ράχη μια μικρή γενειοφόρα μορφή. Το αγγείο αυτό αποτελεί ίσως το πληρέστερο δείγμα του συγκερασμού των μινωικών στοιχείων με τα κυπριακά, καθώς τα αγκιστροειδή πτερά στα πλαϊνά του σώματός του παραπέμπουν στο μινωικό πτηνόμορφο αγγείο της ΥΜ ΙΙΑ περιόδου από το Νίρου Χάνι, ενώ οι γραπτοί οφθαλμοί και το μοτίβο του «χτενίου» στη μικρογραφική οινόχρη, απηχούν τα κυπριακά δάνεια του 10^{ου} αιώνα π.Χ.

Μετά την ακμή και την ευρεία διάδοσή τους κατά την ΠρΓ περίοδο, ο αριθμός των ευρεθέντων πτηνόμορφων ασκών στο νησί φθίνει. Την ΠΓ περίοδο απαντώνται μόνο τέσσερα αγγεία, δύο «πρωτο-ιππαλεκτρύωνες» από το Αφρατί, ένας από την Ελεύθερνα και ένας πτηνόμορφος ασκός από τους Αμπελόκηπους Κνωσού. Τα αγγεία δεν διαφοροποιούνται ιδιαίτερα από τα αγγεία της ΠρΓ περιόδου. Ωστόσο, στον ένα «πρωτο-ιππαλεκτρύωνα» από το Αφρατί και σε αυτόν από την Ελεύθερνα, τα χαρακτηριστικά της προτομής αλόγου αποδίδονται περισσότερο φυσιοκρατικά. Στην κατηγορία του «πρωτο-ιππαλεκτρύωνα» ανήκει και ο μοναδικός ασκός της ΜΓ/ΥΓ περιόδου, πιθανόν έργο ευβοϊκού εργαστηρίου.

Κατά την ΥΓ/ΠρΑ περίοδο παρατηρείται μια νέα αύξηση στον αριθμό τους, όχι όμως ίδιας έντασης με αυτήν της ΠρΓ Α και ΠρΓ Β περιόδου. Η πλειονότητα των αγγείων σώζεται αποσπασματικά και ελάχιστα από αυτά προσφέρονται προς μελέτη. Αγγεία αυτής της περιόδου έχουν εντοπιστεί στο Αφρατί, την Κνωσό και την Ελεύθερνα. Κύριο γνώρισμα αυτών των αγγείων είναι η απουσία πλαστικών αυτιών. Τα ύστατα αυτά παραδείγματα φαίνεται να ακολουθούν διαφορετικές κατευθύνσεις. Στα αγγεία από το Αφρατί είναι σαφείς οι επιρροές που έχουν δεχθεί από τα αντίστοιχα κυπριακά αγγεία, ενώ οι ασκοί της Κνωσού διαφέρουν από αυτούς από το Αφρατί, αλλά φαίνεται να διατηρούν κάποια προγενέστερα χαρακτηριστικά, όπως το μικύλο απύθμενο αγγείο στο ουραίο τμήμα. Το αγγείο της Ελεύθερνας, ίσως το υστερότερο όλων, προέρχεται από κάποιο συντηρητικό εργαστήριο, το οποίο παραμένει προσκολλημένο στα πρότυπα των προγενέστερων πτηνόμορφων ασκών.

Αξιοσημείωτη είναι η απόλυτη απουσία ασκών, τουλάχιστον δημοσιευμένων, από το δυτικό τμήμα του νησιού.

Η σχεδόν ταυτόχρονη εμφάνιση των πτηνόμορφων ασκών αυτού του τύπου σε εργαστήρια της Κύπρου, της Κρήτης, των Δωδεκανήσων και της ΒΔ Πελοποννήσου θέτει το ζήτημα της καταγωγής τους. Σύμφωνα με την πορεία της έρευνας, αρχικά η Κύπρος και μετέπειτα το Αιγαίο θεωρήθηκαν πιθανές αφετηρίες τους. Σημαντικός όμως είναι και ο ρόλος της Κρήτης στη δημιουργία και τη διάδοσή τους. Ενδεχομένως, το νησί να αποτέλεσε χώρο πειραματισμών και να συνέβαλε καθοριστικά στη δημιουργία των πτηνόμορφων ασκών της νέας τεχντροπίας.

Οι πτηνόμορφοι ασκοί στην Κρήτη έχουν συνεχή παρουσία από τον 12^ο έως και τον προχωρημένο 7^ο αιώνα π.Χ. Εντοπίζονται κυρίως σε ταφικά περιβάλλοντα, ενώ ελάχιστοι προέρχονται από ιερά. Ο εντοπισμός τους σε τάφους, κυρίως νεαρών ατόμων και γυναικών, τους έχει επιφορτίσει με μία ιδιαίτερη συμβολική αξία. Άμεση είναι η σχέση των πτηνών και των αλόγων με τον κόσμο των νεκρών. Επίσης, αποτελούν διαχρονικά σύμβολα ταξιδιού, μετάβασης από μια κατάσταση σε μία άλλη ή από μία ιδιότητα σε μία άλλη. Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη τα πτηνά, και κατ' επέκταση οι πτηνόμορφοι ασκοί απεικονίζουν την ψυχή του νεκρού ατόμου. Ενδεχομένως, θα μπορούσαν να ερμηνευτούν και ως αλληγορική απεικόνιση του ίδιου του νεκρού ή να αποτελούν τον ενδιάμεσο μεταξύ του κόσμου των ζωντανών και αυτού των νεκρών.

Οι πτηνόμορφοι ασκοί από την Κύπρο, τον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, και ειδικότερα από την Κρήτη αποτελούν μια ενδιαφέρουσα ενότητα της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Στα αγγεία αντικατοπτρίζονται οι έντονες επαφές των προαναφερθέντων θέσεων, αλλά και οι μεταφυσικές αντιλήψεις και πεποιθήσεις των γεωμετρικών κοινωνιών.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΓΓΕΙΩΝ

Κατάλογος πτηνόμορφων ασκών τύπου Π Ανατολική Κρήτη-Νομός Λασιθίου

Αδρόμυλοι

ΝΛ.α1. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πα (ΠΙΝ. Ι.1)

Προέλευση: Αδρόμυλοι, Καντέμη Κεφάλι

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 17087

Βιβλιογραφία: Kanta 1980, 186 πιν. 49.6· Guggisberg 1996, 135 α. κ. 453.

Χρονολόγηση: ΥΜ ΙΙΙΓ/ ΥπΜ

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε τρία μικρά κωνικά πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με χωνοειδές στόμιο. Τοξωτή λαβή στη ράχη.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου Π.

Αρχαιολογική συνάφεια: Στον εσωτερικό του θαλαμωτού τάφου εντοπίστηκε λάρνακα που περιείχε πέντε και πλέον σκελετούς. Γύρω από τη λάρνακα εντοπίστηκαν 8-10 αγγεία (θήλαστρα, πρόχοι, φιάλη, κύπελλο με προχή, κάλαθος), ένα χρυσό ενώτιο, πέντε σφραγιδόλιθοι και μερικά σφονδύλια. Η κεραμεική του τάφου χρονολογείται σε δύο φάσεις την Ύστερη ΥΜ ΙΙΙΒ και την Πρώιμη ΥΜ ΙΙΙΓ.

Βρόκαστρο

ΝΛ.α2. Τμήμα πτηνόμορφου ασκού τύπου Π

Προέλευση: Βρόκαστρο, Κοπράνες, θαλαμωτός τάφος Π

Βιβλιογραφία: Hall 1914, 140.

Χρονολόγηση: ΥΜ ΙΙΙΓ/ ΥπΜ. (;)

Ο ασκός διατηρείται σε μορφή οστράκων. Μοιάζει με τον ασκό από το θαλαμωτό τάφο IV (ΝΛ.α3).

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Σύμφωνα με την Hall ο ασκός **ΝΛ.α2** μοιάζει με τον **ΝΛ.α3**.

Αρχαιολογική συνάφεια: Εντός του θαλαμωτού τάφου II εντοπίστηκαν 24 σκελετοί, μία προχοϊσκη, όστρακα κυπέλλου και μία σιδερένια πόρπη.

ΝΛ.α3. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πα (ΠΙΝ. Ι.2)

Προέλευση: Βρόκαστρο, Κοπράνες, θαλαμωτός τάφος VI

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 6726

Βιβλιογραφία: Hall 1914, 152 εικ. 92.1· Desborough 1972, 252 α. κ. 28 πιν. ΛΒ'3· Guggisberg 1996, 145 α. κ. 503 πιν. 38.3· Hayden 2003, 46 α. κ. 97 εικ. 21 πιν. 13.

Χρονολόγηση: ΥΜ ΙΙΙΓ/ ΥπΜ.

Υ.: 0,103μ., Μ.: 0,175μ.

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Ελλείπουν τμήματα του σώματος και η προχοή. Πηλός ανοικτός καστανός, βαφή σκούρα καστανή.

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε τρία μικρά κωνικά πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με χωνοειδές στόμιο, ενώ η οπίσθια σχηματίζει μικρή ουρά ανακαμπτώμενη προς τα άνω. Τοξωτή λαβή στη ράχη. Πίσω από την εμπρόσθια πρόσφυση της λαβής φέρει οπή πληρώσεως.

Χαμηλά στην κοιλιά ζεύγος οριζοντίων γραμμών. Ακολουθεί μελανό πεδίο. Ψηλά στο σώμα ζεύγος ταινιών ορίζουν ελλειψοειδές διακοσμητικό πεδίο, το οποίο κοσμείται με δύο οριζόντιες παράλληλες, αμελώς σχεδιασμένες, τεθλασμένες γραμμές.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου Π.

Αρχαιολογική συνάφεια: Στο εσωτερικό του θαλαμωτού τάφου IV εντοπίστηκαν τρεις σκελετοί και 4 αγγεία (κάλαθος, πτηνόμορφοι ασκοί³⁵⁴, σφαιρικός ασκός) ένα χάλκινο και ένα σιδερένιο δακτυλίδι, μία χάλκινη πόρπη και ένα σιδερένιο εγχειρίδιο.

ΝΛ.α4 Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πα (ΠΙΝ. Ι.3)

Προέλευση: Βρόκαστρο, Κοπράνες, θαλαμωτός τάφος VI

Αρχαιολογική Συλλογή Ιεράπετρας

³⁵⁴ **ΝΛ.α4**

Βιβλιογραφία: Hall 1914, 152 εικ. 92.2· Desborough 1972, 252 α. κ. 29· Guggisberg 1996, 146 α. κ. 504· Hayden 2003, 46 α. κ. 96 εικ. 21 πιν. 13.

Χρονολόγηση: ΥπΜ

Υ. 0,062μ., Μ.: 0,17μ.

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Πηλός καστανός. Βαφή καστανή προς μελανή. Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε τρία μικρά κωνικά πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός, λοξός, με ελαφρώς κοίλα τοιχώματα, που απολήγει σε χωνοειδές στόμιο. Στη βάση του λαιμού υπάρχει ελαφρά διόγκωση και οπή πληρώσεως. Τοξωτή λαβή στη ράχη.

Χαμηλά στο σώμα φέρει ζεύγος ταινιών, ακολουθεί πεδίο με δικτυωτό. Στη λαβή και την προχοή ίχνη μελανής βαφής.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου II.

Αρχαιολογική συνάφεια: Βλ. ΝΛ.α3

Καβούσι

ΝΛ.α5 Πτηνόμορφος ασκός τύπου IIb (ΠΙΝ. I.4)

Προέλευση: Καβούσι, Βροντάς, τάφος IV

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. Η1976

Βιβλιογραφία: Boyd 1901, 133 πιν. I· Desborough 1972, 253 α. κ. 37 πιν. ΛΔ'1· Gesell-Day-Coulson 1983, 397 εικ. 4.5 πιν 76c· Guggisberg 1996, 137 α. κ. 463 πιν. 36.3.

Χρονολόγηση: ΥπΜ

Υ.: 0,093μ., Μ.: 0,146μ., Πχ.: 0,058μ

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Πηλός πορτοκαλοκάστανος, ομοιόχρωμο επίχρισμα. Βαφή ερυθρή, εξίτηλη.

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε κωνική βάση, κοίλη εσωτερικά. Στη μία απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με ελαφρά κοίλο περίγραμμα που απολήγει σε χωνοειδές χείλος. Στη ράχη φέρει τοξωτής λαβή, κυκλικής διατομής. Οπή πληρώσεως κάτω από την πρόσφυση της λαβής.

Πλατιά ταινία στη βάση. Στο σώμα φέρει διακοσμητικό πεδίο με διπλό περίγραμμα.

Στο εσωτερικό του εγγράφονται τρία ζεύγη ενάλληλων γωνιών. Ανάμεσά τους ομάδες τριών κάθετων γραμμών και ζεύγος κάθετων γραμμών. Γραμμίδια στη λαβή.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου II. Για το σχήμα και τη διακόσμηση βλ. **ΝΛ.α6**

Αρχαιολογική συνάφεια: Εντός του τάφου IV εντοπίστηκαν τέσσερις σκελετοί, περισσότερα από 8 πήλινα αγγεία (ψευδόστομοι αμφορείς, πρόχοι, δίωτα κύπελλα, κρατήρες, πτηνόμορφο αγγείο) και 7 χάλκινα αντικείμενα (περόνες, δακτυλίδια, σφηκωτήρας, έλασμα).

ΝΛ.α6. Πτηνόμορφος ασκός τύπου IIb (PIN. I.5)

Προέλευση: Καβούσι, Βροντάς, τάφος IV

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. Η1975

Βιβλιογραφία: Boyd 1901, 135 πιν. Γ' Desborough 1972, 253 α. κ. 36 πιν. ΛΓ'4' Guggisberg 1996, 137 α. κ. 462 πιν. 36.2' Τσιμποπούλου 2005, 79 φωτ. 33.

Χρονολόγηση: ΥπΜ

Υ.: 0,097μ., Μ.: 0,154μ., Πλ.: 0,066μ.

Ακέραιος. Πηλός καστανός, ομοιόχρωμο επίχρισμα. Βαφή μελανή προς καστανή.

Σώμα ατρακτοειδές, με πλαστική νεύρωση στο κάτω μέρος της ατράκτου. Εδράζεται σε χαμηλή κωνική βάση, κοίλη εσωτερικά. Στην πρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με ελαφρώς κοίλο περίγραμμα που απολήγει σε χωνοειδές στόμιο. Τοξωτή λαβή στη ράχη.

Στις δύο πλευρές φέρει τρεις οριζόντιες ταινίες. Ψηλά στο σώμα διακοσμητικό πεδίο, στο οποίο εγγράφονται τρία διχτυωτά τρίγωνα με τριπλό περίγραμμα. Ανάμεσά τους τέσσερις κάθετες σειρές στιγμών. Στην κοιλία δύο ομάδες των τριών γραμμών. Γραμμίδια στη λαβή. Ολόβαφος ο λαιμός και το χείλος.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για το σχήμα και τη διακόσμηση βλ. **ΝΛ.α5**

Αρχαιολογική συνάφεια: Βλ. **ΝΛ.α5**

ΝΛ.α7. Πτηνόμορφος ασκός τύπου IIb (PIN. I.6)

Προέλευση: Καβούσι, Βροντάς, τάφος 3

Αρχαιολογική Συλλογή Ιεράπετρας

Βιβλιογραφία: Gesell 1985, 132 πιν. MA' III.14' Guggisberg 1996, 137 α. κ. 464.

Χρονολόγηση: ΥπΜ

Ακέραιος.

Σώμα ατρακτοειδές, με πλαστική νεύρωση στο κάτω μέρος της ατράκτου. Εδράζεται σε χαμηλή κωνική βάση. Στην πρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με ελαφρώς κοίλο περίγραμμα που απολήγει σε χωνοειδές στόμιο. Τοξωτή λαβή στη ράχη.

Στις δύο πλευρές φέρει τρεις οριζόντιες ταινίες. Ψηλά στο σώμα διακοσμητικό πεδίο, στο οποίο εγγράφονται τρία τρίγωνα με τριπλό περίγραμμα που πληρούνται με τεθλασμένες γραμμές. Ανάμεσά τους τέσσερις κάθετες σειρές στιγμών. Γραμμίδια στη λαβή. Ολόβαφος ο λαιμός και το χείλος.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για το σχήμα και τη διακόσμηση βλ. **ΝΛ.α5** και **ΝΛ.α6**.

Αρχαιολογική συνάφεια: Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν τέσσερις σκελετοί, ελάχιστα αγγεία, όπλα και χάλκινα κοσμήματα.

ΝΛ.α8. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πα (ΠΙΝ. Ι.7)

Προέλευση: Καβούσι, Πλάι του κάστρου, δωρεά A. Evans

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. Η740

Βιβλιογραφία: Boyd 1901, 137· Desborough 1972, 252 α. κ. 31 πιν. ΛΒ'31· Guggisberg 1996, 136 α. κ. 461 πιν. 36.1· Τσιμπούλου 2005, 100 α. κ. Η740 φωτ. 74.

Χρονολόγηση: ΥπΜ/ ΠρΓ Α

Υ.: 0,107μ., Μ.: 0,126μ., Πλ.: 0,067μ.,

Συγκολλημένος. Πηλός ανοικτός καστανός, ομοιόχρωμο επίχρισμα. Βαφή εξίτηλη, καστανή προς ερυθρή. Ανομοιόμορφη όπτηση.

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε τρία μικρά κωνικά πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός, λοξός, ελαφρά εξογκωμένος προς τα εμπρός. χωνοειδές στόμιο. Στη ράχη φέρει τοξωτή, ταινιωτή, λαβή. Οπή πληρώσεως στην πρόσφυσή της.

Στα πλαϊνά φέρει ομόκεντρα ελλειψοειδή. Στη ράχη και τη λαβή γραμμίδια. Στο μπροστινό τμήμα του πτηνού φέρει οριζόντιες ταινίες. Ολόβαφο το χείλος εσωτερικά και εξωτερικά.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Πλησιέστερο παράλληλο ως προς το σχήμα αποτελεί ο ασκός από το Καρφί **ΝΛ.α9**

Αρχαιολογική συνάφεια: -

Καρφί

ΝΛ.α9. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πα (ΠΙΝ. Ι.8)

Προέλευση: Καρφί, Τα Μνήματα, τάφος 11

Χρονολόγηση: ΥπΜ

Βιβλιογραφία: Seiradaki 1960, 27 εικ. 20 πιν. 11· Desborough 1972, 253 α. κ. 32 και Day 2011, 233 M11.2 εικ. 7.7.

Υ.: 0,08μ., Μ.: 0,12μ.

Ακέραιος, ελλείπει μικρό τμήμα του χείλους. Πηλός ρόδινος, λεπτόκκοκος. Επίχρισμα στιλπνό ωχροκάστανο. Βαφή εξίτηλη καστανομέλανη.

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε τρία μικρά κομβία, δύο μπροστά και ένα πίσω εν είδει ποδιών. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται βραχύς λαιμός με χωνοειδές στόμιο. Τοξωτή λαβή στη ράχη. Δύο οπές πληρώσεως βρίσκονται πίσω από τα σημεία πρόσφυσης της λαβής.

Τα πλαϊνά κοσμούνται με διαγραμμισμένα εναλλασόμενα τρίγωνα. Ολόβαφο το χείλος. Γραμμίδια στη λαβή.

Παρατηρήσεις- Παράλληλα: Για το σχήμα βλ. τον πτηνόμορφο ασκό ΝΛ.α8 από το Καβούσι. Για τη διακόσμηση βλ. Lefkandi I, 114-116 α. κ. 10 πιν. 97.

Αρχαιολογική συνάφεια: Στον τάφο 11 εντοπίστηκαν δύο σκελετοί, 5 αγγεία (ρυτό, θήλαστρο, ψευδόστομοι αμφορείς) σιδερένια αντικείμενα (λεπίδα, πόρπη) και μία λίθινη χάντρα.

Χαμαίζι

ΝΛ.α10. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πc (ΠΙΝ. ΙΙ.1)

Προέλευση: Χαμαίζι, Λιόπετρο, περισυλλογή Εμ. Φυγετάκη

Αρχαιολογικό Μουσείο Αγίου Νικολάου

Βιβλιογραφία: Τσιποπούλου 2005, 319 εικ. 528.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Α

Υ.: 0,086μ., Μεγ. πλ.: 0,168μ., Μ.: 0,078μ.

Ακέραιος. Πηλός ροδοκάστανος. Καστανόλευκο επίχρισμα. Βαφή μελανή, εξίτηλη.

Σώμα ατρακτοειδές, στην εμπρόσθια απόληξή του προσφύεται υψηλός, λοξός λαιμός που απολήγει σε χωνοειδές στόμιο. Στη ράχη φέρει τοξωτή ταινιωτή λαβή και οπή πληρώσεως στην πρόσφυσή της.

Πλατιές ταινίες ψηλά στο σώμα, φαρδιές κυματοειδείς γραμμές στη ράχη. Ολόβαφος ο λαιμός και το χείλος.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. **ΝΛ.α12.**

Αρχαιολογική συνάφεια: -

ΝΛ.α11. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πα (ΠΙΝ. Π.2)

Προέλευση: Χαμαίζι, Φάτσι, θολωτός τάφος V

Μουσείο Αγίου Νικολάου, Α. Κ. 4897

Βιβλιογραφία: Δαβάρας 1972, 44-45· Desborough 1972, 253 α. κ. 33 πιν. ΛΓ'1· Miller 1984, 482 α. κ. 256 πιν. 448· Misch 1992, 188 εικ. 162· Guggisberg 1996, 138 α. κ. 466 πιν.36.4.

Χρονολόγηση: ΥπΜ

Υ.: 0,092μ., Μ.: 0,162μ.

Ακέραιος.

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε τρία μικρά κωνικά πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός, λοξός, με χωνοειδές στόμιο. Τοξωτή λαβή στη ράχη.

Ολόβαφο το κατώτερο τμήμα των ποδιών. Στην κοιλιά, ανάμεσα στα πόδια φέρει ομάδα τριών γραμμών. Πίσω από τα πόδια πεδίο με δικτυωτό. Στα πλαϊνά φέρει οριζόντιες ταινίες που ορίζουν διακοσμητικό πεδίο με ομάδες κάθετων γραμμών και δικτυωτό. Οριζόντιες γραμμές στο λαιμό. Ολόβαφο το χείλος εξωτερικά και εσωτερικά. Γραμμίδια στη ράχη της λαβής και του πτηνού.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου Π.

Αρχαιολογική συνάφεια: Ο τάφος ήταν συλημένος. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν αγγεία (ψευδόστομοι αμφορείς, κύαθοι, κ.α), χάλκινο ξίφος, σιδερένια και χάλκινα εγχειρίδια, περιδέραια από υαλόμαζα, πηλό και ορεία κρύσταλλο.

ΝΛ.α12. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πς

Προέλευση: Χαμαίζι, Φάτσι, θολωτός τάφος

Αρχαιολογικό Μουσείο Αγίου Νικολάου, Α. Κ. 1433

Βιβλιογραφία: Δημοσίευτος. Miller 1984, 483 α. κ. 258 πιν. 450.

Χρονολόγηση: ΥπΜ

Υ.: 0,09μ., Μ.: 0,13μ.

Σώμα ατρακτοειδές χωρίς βάση. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται κυλινδρικός λοξός λαιμός με επίπεδο χείλος. Στη ράχη φέρει τοξωτή λαβή.

Στο σώμα φέρει περιθέουσες γραμμές. Γραμμίδια στη λαβή.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. ΝΛ.α9

Αρχαιολογική συνάφεια: -

ΝΛ.α13. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πα

Προέλευση: Χαμαίζι, Φάτσι, θολωτός τάφος

Αρχαιολογικό Μουσείο Αγίου Νικολάου, Α. Κ. 5947

Βιβλιογραφία: Δημοσίευτος. Miller 1984, 483 α. κ. 259 πιν. 451.

Χρονολόγηση: ΥπΜ

Υ.: 0,075μ., Μ.: 0,12μ.

Η επιφάνειά του είναι απολεπισμένη.

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε τρία μικρά κωνικά πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός, με ελαφρώς κοίλα τοιχώματα. Φέρει χωνοειδές στόμιο. Τοξωτή λαβή στη ράχη.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου Π.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

ΝΛ.α14. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πς

Προέλευση: Χαμαίζι, Φάτσι, θολωτός τάφος

Αρχαιολογικό Μουσείο Αγίου Νικολάου

Βιβλιογραφία: Δημοσίευτος. Miller 1984, 484 α. κ. 260 πιν. 452.

Χρονολόγηση: ΥπΜ

Υ.: 0,095μ., Μ.: 0,14μ.

Ελλείπει η προχοή.

Σώμα ατρακτοειδές με επίπεδη βάση. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται προχοή, ενώ η οπίσθια σχηματίζει μικρή ουρά. Τοξωτή λαβή στη ράχη

Στα πλαϊνά φέρει δύο οριζόντιες φαρδιές ταινίες. Ανάμεσα τους κάθετα γραμμίδια, αμελώς σχεδιασμένα.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου Π.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

ΝΛ.α15. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πb

Προέλευση: Χαμαίζι, Φάτσι, θολωτός τάφος

Αρχαιολογικό Μουσείο Αγίου Νικολάου, Α. Κ. 4981

Βιβλιογραφία: Αδημοσίητος. Miller 1984, 483 α. κ. 257 πιν. 449· Guggisberg 1996, 138 α. κ. 469

Χρονολόγηση: ΥπΜ./ ΠρΓ Α

Υ.: 0,10μ., Μ.: 0,15μ.

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε χαμηλό πόδι. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με επίπεδο χείλος. Τοξωτή λαβή στη ράχη.

Φέρει διακόσμηση με περιθέουσες ταινίες, ημικύκλια και ζώνες με δικτυωτό.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. **ΝΛ.α5** και **ΝΛ.α6**.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

Κεντρική Κρήτη – Νομός Ηρακλείου

Αφρατί (Αρκάδες)

ΝΗ.α1. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πc

Προέλευση: Αφρατί, θαλαμωτός τάφος L

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου

Βιβλιογραφία: Levi 1927-1929, 353 εικ. 461.

Χρονολόγηση: πιθανόν ΠΠρΑ

Υ.: 0,175μ., Μ.: 0,21μ., Πχ.: 0,11μ.

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Πηλός ανοιχτός ωχρός, μαύρο στιλπνό επίχρισμα. Βαφή λευκή, εξίτηλη.

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε δισκοειδή βάση. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με χωνοειδές στόμιο, ενώ η οπίσθια σχηματίζει ουρά πτηνού, ανακαπτώμενη προς τα άνω. Ψηλά στο σώμα φέρει νεύρωση. Ταινιωτή λαβή προσφύεται ψηλά στον λαιμό και στο μέσον περίπου του σώματος, όπου και σχηματίζει πλαστικό δακτύλιο.

Η διακόσμηση στο κατώτερο τμήμα του σώματος είναι δυσδιάκριτη, ακολουθούν ενάλληλες γωνίες και σειρά οριζόντιων γραμμών.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου Π.

Ανασκαφικό πλαίσιο: Ο θαλαμωτός τάφος L έχει μακρά χρήση. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν αρκετά πήλινα αγγεία (αμφορείς, πρόχοι, αρύβαλλοι, λεκανίδες, πώματα, λέβητας κ.α.), χάλκινες φιάλες κ.α.

Κνωσός

ΝΗ.α2 Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πα (ΠΠΝ. Π.3)

Προέλευση: Κνωσός, «Spring Chamber»

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 9534

Βιβλιογραφία: Evans 1928, 136 εικ. 69· Desborough 1972, 253 α. κ. 35 πιν. ΛΓ'3· Miller 1985, 480-81 α. κ. 252 πιν. 444· Sackett 1992, πιν. 50d· Guggisberg 1996, 164 α. κ. 572 πιν. 42,5.

Χρονολόγηση: ΥπΜ.

Μ.: 0,13μ.

Ελλείπει ο λαιμός και η προχολή.

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε τρία ψηλά κυλινδρικά πόδια, ένα μπροστά και δύο πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός, ενώ η οπίσθια σχηματίζει μικρή ουρά. Τοξωτή λαβή στη ράχη.

Στα πλαϊνά φέρει δύο ταινίες με οριζόντια τεθλασμένη γραμμή, ακολουθεί ταινία με τρίγωνο με τριπλό περίγραμμα.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου Π.

Αρχαιολογική συνάφεια: Μαζί με τον ΝΗ.α2 εντοπίστηκαν αρκετοί κάλαθοι.

Κνωσός, Φορτέσα

ΝΗ.α3. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πc (ΠΠΝ. Π.4)

Προέλευση: Φορτέσα, τάφος VI

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 13035

Βιβλιογραφία: Brock 1957, 12 α. κ. 50 πιν. 5· Desborough 1972, 253 α. κ. 38· Miller 1985, 482 α. κ. 255 πιν. 447· Mich 1992, 227 εικ. 190· Guggisberg 1997, 158 α. κ. 555 πιν. 40.1-2.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Α

Υ.: 0,142μ., Μ.: 0,20μ., Δ. προχολής: 0,007μ.

Ελλείπει τμήμα της απόληξης της ατράκτου. Πηλός ροδοκάστανος, ομοιόχρωμο επίχρισμα, καστανέρυθρη βαφή.

Το ατρακτοειδές σώμα, εδράζεται σε μικρή επίπεδη βάση. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται βραχύς, κάθετος λαιμός με ασχημάτιστο χείλος. Τοξωτή λαβή στη ράχη. Δύο άνισες οπές πληρώσεως στη ράχη.

Στο άνω τμήμα του σώματος ορίζεται διακοσμητικό πεδίο που πληρείται με γραμμίδια. Περιθέουσες γραμμές στη προχολή. Γραμμίδια στη λαβή.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Σύμφωνα με τον Desborough (1997, 253) και τον Misch (1992, εικ. 190) το ελλειπές τμήμα του αγγείου θα μπορούσε να αποκατασταθεί ως λαιμός με κεφάλι πτηνού. Η παραπάνω αποκατάσταση απορρίπτεται από τον Guggisberg (1996, 158). Οι οπές πληρώσεως είναι κυρίως χαρακτηριστικό των ασκών τύπου II.

Αρχαιολογική συνάφεια: Στον τάφο II εντοπίστηκαν τρεις ή τέσσερις σκελετοί, 49 αγγεία (πίθοι με ευθέα τοιχώματα, κάλαθοι, ψευδόστομοι αμφορείς, κρατηρίσκοι, κρατήρας, κύπελλα, λήκυθος, δίσκοι, πτηνόμορφος ασκός), μια χάλκινη περόνη, σιδερένια αντικείμενα (οβελός, αιχμή δόρατος), χρυσά αντικείμενα (δακτυλίδια, περόνες), πήλινες χάντρες και αντικείμενα από φαγεντιανή.

Ροτάσι

ΝΗ.α4. Πτηνόμορφος ασκός τύπου IIc (ΠΙΝ. Π.5)

Προέλευση: Ροτάσι, θαλαμωτός τάφος

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 12066

Βιβλιογραφία: Kanta & Karetsou 1997, 164 εικ. 8.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Α

Υ.: 0,131μ., Μ.: 0,161μ.

Ελλείπει τμήμα της προχοής. Πηλός ανοικτός καστανός, ανοιχτόχρωμο επίχρισμα, μελανή βαφή.

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε δισκοειδή βάση. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λοξός λαιμός, ενώ η οπίσθια απόληξή της σχηματίζει μικρή ουρά πτηνού. Λαβή, ελλειψοειδούς διατομής, προσφύεται ψηλά στα πλαϊνά του σώματος. Δύο πλαστικά πτερά προσφύονται ψηλά στο σώμα, ακριβώς κάτω από τη πρόσφυση της λαβής.

Στη μία πλευρά φέρει διακόσμηση σε δύο ζώνες, η κατώτερη κοσμείται με σειρά κάθετων γραμμών, ενώ η ανώτερη με οριζόντιες γραμμές. Στην άλλη πλευρά φέρει οριζόντιες γραμμές, οι οποίες σχηματίζουν γωνία κάτω από το πτερό δημιουργώντας μελανό πεδίο. Ολόβαφη η βάση. Περιθέουσες ταινίες στο λαιμό, ταινία στη λαβή.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Τα πλαστικά πτερά είναι χαρακτηριστικό των κυπριακών ασκών. Για ασκούς με πτερά στην Κύπρο βλ. Πιερίδου 1970, πιν. XIV.3,

XVI.1-2. Για ασκούς με πετρά στην Κρήτη βλ. **NP.α4**. Για ασκούς με πτερά στο Αιγαίο βλ. Morricone 1978, 69-70, εικ. 50-51. Για τη θέση της λαβής βλ. **NH.α5**.

Αρχαιολογική συνάφεια: Ο τάφος είχε συνεχή χρήση από την ΠρΓ έως την ΠρΑ περίοδο. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν περισσότερες από 40 ταφές, εκ των οποίων η μία ήταν σε λάρνακα και οι άλλες σε τεφοδόχα. Οι ταφές ήταν κτερισμένες με περισσότερα από 250 αγγεία και αρκετά σιδερένια και χρυσά αντικείμενα (Πλάτων 1958, 468)

Φαιστός

NH.α5. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πc

Προέλευση: Φαιστός, Άγιος Ιωάννης, θαλαμωτός τάφος

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτος. Hayson 2013, 69 εικ. 98.

Χρονολόγηση: ΥπΜ/ ΠρΓ Α

Σώμα ατρακτοειδές. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται κάθετα λαιμός με χωνοειδές στόμιο. Τοξωτή λαβή προσφύεται κάθετα στα πλαϊνά του σώματος.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τη θέση της λαβής βλ. **NH.α.4**.

Κεντρική Κρήτη – Νομός Ρεθύμνου

Άδελε

ΝΡ.α1. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πc (ΠΙΝ. Π.1)

Προέλευση: Άδελε, θέση Νταμουρού, θαλαμοειδής τάφος

Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, Α. Κ. Π2158

Βιβλιογραφία: Παπαποστόλου 1974, 255 πιν. 190.2· Δημητρίου 1989, 48 πιν. 164· Guggisberg 1996, 179 α. κ. 615 πιν. 46.7.

Χρονολόγηση: ΥΜ ΙΙΙ

Υ.: 0,04μ., Μ.: 0127μ.

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Απολεπισμένη η επιφάνειά του. Πηλός ροδοκάστανος, επίχρισμα ανοιχτό καστανό. Εξίτηλη βαφή.

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε δύο ωοειδή δισκάρια, εν είδει ποδιών. Η εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου απολήγει σε λαιμό με ωοειδές στόμιο, ενώ η άλλη έχει αποκατασταθεί ως ουρά πτηνού. Στη ράχη φέρει διαμήκη (;) πλαστική νεύρωση.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Ίσως πρόκειται για τον πρωιμότερο ασκό τύπου Π.

Αρχαιολογική συνάφεια: Ο θαλαμοειδής τάφος περιείχε 2 πήλινες λάρνακες και 9 αγγεία (αλάβαστρο, πυξίδα, ραμφόστομη πρόχου, ψευδόστομους αμφορείς, άωτο κωνικό κύπελλο, μόνωτο κύπελλο, πυροδόχο αγγείο-θημιατήριον και τον πτηνόμορφο ασκό).

Αξός

ΝΡ.α2. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πα

Προέλευση: Αξός

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 8

Βιβλιογραφία: Mariani 1895, 342 πιν. XII.56· Desborough 1972, 253 α. κ. 34 πιν ΛΓ'2· Miller 1985, 481 α. κ. 253 πιν. 445.

Χρονολόγηση: ΥπΜ.

Υ.: 0,125μ., Μ.:0,185μ.

Ακέραιος. Πηλός ερυθρός, βαφή μελανή.

Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές, εδράζεται σε τρία πόδια, ένα μπροστά και δύο πίσω. Επίπεδη ράχη. Στην πρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός, λοξός, με κοίλα τοιχώματα. Χωνοειδές στόμιο. Στη ράχη φέρει τοξωτή λαβή, πλησίον της οπή πληρώσεως.

Χαμηλά στα πλαϊνά φέρει ζεύγος οριζοντίων ταινιών, ακολουθεί τεθλασμένη γραμμή, πληρούμενη με λοξά γραμμίδια και σειρά ημικυκλίων. Οριζόντια ταινία ψηλά στα πλαϊνά. Ολόβαφο το χείλος και ο λαιμός.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου II.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

NP.α3. Πτηνόμορφος ασκός τύπου IIa (ΠIN. II.7)

Προέλευση: Αξός

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτος. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 2004, 34 εικ. 23' Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 2006, 17 εικ. 2' Τεγου 2014, 26 εικ. 1.7.

Χρονολόγηση: ΥπM

Ελλείπει εμπρόσθιο τμήμα του σώματος και η προχολή. Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές, εδράζεται σε τρία πόδια, ένα μπροστά και δύο πίσω. Η οπίσθια απόληξη της ατράκτου σχηματίζει μικρή ουρά που κάμπτεται προς τα άνω. Επιμήκης νεύρωση στη ράχη. Τοξωτή λαβή.

Στο σώμα φέρει γραπτή διακόσμηση.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου II.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

Αρχαία Σύβριτος

NP.α4. Πτηνόμορφος ασκός τύπου IIa (ΠIN. II.8)

Προέλευση: Αρχαία Σύβριτος, Θρόνος Κεφάλαια, Κτήριο 3

Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου

Βιβλιογραφία: D'Agata 2012, 217 εικ. 7a,c' D'Agata 2014, 79 εικ. 4.

Χρονολόγηση: ΠΠρΓ Α (·)

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Βαφή εξίτηλη.

Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές, εδράζεται σε τρία πόδια, ένα μπροστά και δύο πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται βραχύς λαιμός. Ασχημάτιστο χείλος. Τοξωτή λαβή, ελλειψοειδούς διατομής, στη ράχη.

Στα πλαϊνά φέρει ελλειψοειδές διακοσμητικό πεδίο με ομάδες τριγώνων (·) με τριπλό περίγραμμα. Ολόβαφο το χείλος. Γραμμίδια στη λαβή.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου Π.

Αρχαιολογική συνάφεια: Ο ασκός εντοπίστηκε στο δάπεδο του δωματίου Δ του Κτηρίου 3. Στο ίδιο στρώμα εντοπίστηκαν αμφορέας, κρατήρας, σκύφοι και κύπελλο.

Μέλαμπες

ΝΡ.α5. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Πc (ΠΙΝ. ΙΙΙ.1)

Προέλευση: πιθανόν από τις Μέλαμπες

Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, Α. Κ. Π575

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτος. Desborough 1972, α. κ. 39 πιν. ΛΔ'2' Miller 1985, 481 α. κ. 254 πιν. 446.

Χρονολόγηση: ΥπΜ (·)

Υ.: 0,85μ., Μ.: 0,185μ.

Ελλείπει τμήμα του σώματος. Συμπληρωμένος. Πηλός ωχρός, βαφή μελανή.

Σώμα ατρακτοειδές, χωρίς βάση. Στη μία απόληξη της ατράκτου προσφύεται βραχύς λαιμός με χροανοειδές χείλος. Η άλλη απόληξή της έχει συμπληρωθεί όπως η πρώτη³⁵⁵. Τοξωτή λαβή στη ράχη. Στα πλαϊνά του σώματος προσφύονται λοξά ορθογώνια πτερύγια, εν είδει πτερών πτηνού.

Στο ύψος των πτερών φέρει οριζόντια τεθλασμένη γραμμή. Πάνω από τα πτερά φέρει σειρά λοξών γραμμιδίων. Οριζόντια γραμμίδια στον λαιμό. Κάθετα γραμμίδια στη ράχη των πτερών και της λαβής. Ολόβαφο το χείλος.

Παρατηρήσεις- Παράλληλα: βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα **ΝΗ.α4.**

Συνευρήματα: -

³⁵⁵ Ο Desborough (1972, 254) υποστηρίζει ότι η αποκατάσταση του αγγείου είναι λανθασμένη.

Ιδιωτικές Συλλογές από την Κρήτη

Συλλογή Μητσοτάκη

ΙΣ.α1. Πτηνόμορφος ασκός τύπου IIb (ΠΙΝ. ΙΙΙ.2)

Προέλευση: Άγνωστη, Συλλογή Μητσοτάκη

Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων, αρ. συλ. Π397

Βιβλιογραφία: Τσιποπούλου 1992, 131 α. κ. 133.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Α

Υ.: 0,235μ., Μ.:0,29μ.

Συγκολλημένος. Πηλός καστανέρυθρος, καστανό αλείφωμα, μαύρη βαφή.

Ατρακτοειδές σώμα που εδράζεται σε κωνική βάση, εν είδει ποδιών. Στη μία απόληξη της ατράκτου προσφύεται βραχύς λαιμός που απολήγει σε τρίλοβο στόμιο.

Το άλλο άκρο της σχηματίζει ουρά που κάμπτεται προς τα άνω. Στη ράχη φέρει τοξωτή λαβή που συνδέεται με το χείλος με λοξό ταινιωτό στέλεχος.

Η βάση φέρει γραμμίδια. Ταινίες χαμηλά στην κοιλιά, ολόβαφο το άνω μέρος του σώματος. στο ουραίο τμήμα ζώνη με τεθλασμένα και ιχθυάκανθα. Στον λαιμό κάθετες τεθλασμένες γραμμές.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου II.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

Συλλογή Μεταξά

ΙΣ.α2. Πτηνόμορφος ασκός τύπου IIa (ΠΙΝ. ΙΙΙ.3)

Προέλευση: Άγνωστη, Συλλογή Μεταξά

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, ΣΜ 899

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτος. Karagiorghis, Kanta, Stampolidis & Sakellarakis 2014, 301 α. κ. 10.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Β/ ΠΓ

Υ.: 0,18μ.

Συγκολλημένος, ελλείπει μικρό τμήμα του λαιμού και η ουρά. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, ομοιόχρωμο επίχρυσμα.

Το επίμηκες ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε τέσσερα πόδια. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται υψηλός λαιμός. Τοξωτή λαβή στη ράχη.

Στα πλαϊνά, εκατέρωθεν της λαβής και στο άνω τμήμα του σώματος φέρει ραβδώσεις. Στη βάση του λαιμού φέρει δύο περιθέουσες ραβδώσεις. Μια ράβδωση στο ουραίο τμήμα κάτω από το ελλιπές μέρος.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. κατάλογο πτηνόμορφους ασκούς τύπου II. Η διακόσμηση του θυμίζει τη διακόσμηση των ληκυθίων Black Slip. Για τη διακόσμηση βλ. Coldstream & Catling 1996, πιν. 54.27-28, 31· Τέγου 2001, 129 α. κ. 6 εικ. 15-16· Ρεθεμνωτάκης & Εγγλέζου 2010, εικ. 117, 118, 119α-β.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

Κατάλογος πτηνόμορφων ασκών τύπου I Ανατολική Κρήτη – Νομός Λασιθίου

Πάπουρα

ΝΛ.β1 Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ia (ΠΙΝ. ΙΙΙ.4)

Προέλευση: Πάπουρα Λασιθίου

Στρωματογραφικό Μουσείο, Κνωσός

Βιβλιογραφία:³⁵⁶ Watrous 1980, 271 α. κ. 7 εικ. 3.7 πιν. 27.7.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Α (;)

Υ.: 0,12μ.

Διατηρείται τμήμα του σώματος με τη γένεση των δύο εμπρόσθιων ποδιών, τμήμα της ουράς και τμήμα του λαιμού με το κεφάλι. Πηλός πορτοκαλόχρωμος. Βαφή μελανή, εξίτηλη.

Σώμα ατρακτοειδές (;), φέρει νεύρωση στο μέσον περίπου του ύψους του. Εδράζεται σε ταινιωτά πόδια. Στην εμπρόσθια απόληξη του σώματος προσφύεται λαιμός που απολήγει σε κεφάλι υβριδικού πτηνού. Κυλινδρικό ράμφος με διαμερή διαμήκη οπή. Εγγάρακτα αποδίδονται οι οφθαλμοί. Στο ουραίο τμήμα του σώματος προσφύεται μικκύλο απύθμενο αγγείο.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. ασκούς με κεφάλι υβριδικού πτηνού ΝΗ.β5, ΝΗ.β6, ΝΗ.β7, ΝΗ.β8, ΝΗ.10, ΝΗ.β15, ΝΗ.β17, ΝΗ.β18, ΝΗ.β21, ΝΗ.β23. Για ασκούς με μικκύλα απύθμενα αγγεία βλ. ΝΗ.β11, ΝΗ.β12, ΝΗ.β22, ΝΗ.β23 και ίσως ο ΝΡ.β4.

Αρχαιολογική συνάφεια: Το αγγείο εντοπίστηκε σε δοκιμαστική τομή.

³⁵⁶ Πιθανότατα αυτός είναι ο πτηνόμορφος ασκός που αναφέρει και η Seiradaki (1960, 27 υπ. 58)

Κεντρική Κρήτη-Νομός Ηρακλείου

Αφρατί

ΝΗ.β1. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ia (ΠΙΝ. ΙΙΙ.5)

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, α. κ. 8200

Προέλευση: Αφρατί, ανάμεσα στους πίθους 9 και 10

Βιβλιογραφία: Levi 1927/1928, 91 εικ. 65a-b· Kanta-Karetsou 1997, 168 εικ.8.

Χρονολόγηση: ΥΓ/ ΠΠρΑ

Υ.: 0,18μ., Μ.: 0,31μ.

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Πηλός ωχρός, βαφή μελανή.

Σώμα ατρακτοειδές εδράζεται σε τέσσερα μικρά πόδια. Στην εμπρόσθιο τμήμα της ατράκτου προσφύεται βραχύς λαιμός που απολήγει σε πτηνόμορφο κεφάλι και κυλινδρικό ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή. Η οπίσθια απόληξη της ατράκτου σχηματίζει μικρή ουρά πτηνού. Στη ράχη φέρει βραχύ λαιμό με χωνοειδές στόμιο. Κάθετη ταινιωτή λαβή προσφύεται από τη ράχη του πτηνού στο χείλος της προχοής. Στη μια πλευρά του σώματος φέρει κεντρική μετόπη με δικτυωτό που πλαισιώνεται σιγμοειδή και ενάλληλα τρίγωνα με ολόβαφο τον πυρήνα. Στην άλλη πλευρά φέρει μετόπη με ρόδακα που πλαισιώνεται από ενάλληλα τρίγωνα με ολόβαφο τον πυρήνα. Γραμμές στην κοιλιά και τη ράχη. Ταινία με τεθλασμένη στη ράχη μεταξύ προχοής και λαιμού. Περιθέουσες στον λαιμό της προχοής. Ολόβαφος ο λαιμός και το ράμφος του πτηνού.

Παρατηρήσεις- Παράλληλα: Πλησιέστερο παράλληλο ο πτηνόμορφος **ΝΗ.β4** ασκός από το Αφρατί. Σύμφωνα με τις Kanta και Karetsou η διακόσμηση του αγγείου μιμείται τη μέση ΥΜ ΙΙΙΓ –ύστερη ΥΜ ΙΙΙΓ. Το μοτίβο του ρόδακα απαντάται και στον ΚΑ Ι ασκό από το Κυπριακό Μουσείο (Πιερίδου 1970, πιν. XV.5-6).

Αρχαιολογική συνάφεια: -

ΝΗ.β2. Πτηνόμορφος ασκός με προτομή αλόγου τύπου Ic.

Προέλευση: Αφρατί, κτήριο Η

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου

Βιβλιογραφία: Levi 1927/1929, 199-200 εικ. 221· Guggisberg 1996, 147 α. κ. 508.

Χρονολόγηση: ΠΓ

Υ.: 0,19μ., Μ.: 0,25μ., Πλ.: 0,104μ.

Συγκολλημένος. Συμπληρωμένη η προχοή. Πηλός ωχρός, ομοιόχρωμο επίχρισμα. Βαφή σκούρα καστανή.

Το ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε δισκοειδή βάση. Στο ένα άκρο της ατράκτου προσφύεται προτομή αλόγου, ενώ στο άλλο προχοή. Το ρύγχος είναι κυλινδρικό με διαμερή διαμήκη οπή. Πλαστικά αποδίδονται τα αυτιά και η χαίτη. Γραπτοί οι οφθαλμοί. Στη ράχη φέρει τοξωτή λαβή.

Ολόβαφο το σώμα, εξηρημένη ταινία ψηλά στα πλαϊνά με τεθλασμένη γραμμή. Χαμηλά στο λαιμό φέρει ζώνη με γραμμίδια, ακολουθούν οριζόντιες γραμμές. Περιθέουσες γραμμές στο ρύγχος. Ολόβαφη η χαίτη.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Ο πρωιμότερος πτηνόμορφος ασκός με προτομή αλόγου έχει εντοπιστεί στη ΒΔ Πελοπόννησο (Papadopoulos 1979, εικ. 258). Για ασκούς με προτομή αλόγου στην Κρήτη βλ. **ΝΗ.β3**, **ΝΗ.β14**, **ΝΗ.β16**, **ΝΗ.β22**, **ΝΗ.β24**, **ΝΡ.β3**, **ΝΡ.β4**. και το ασκοειδές ειδώλιο από τη Συλλογή Καλοκαιρινού (Coldstream 2000, πιν. 58.Κ1).

Αρχαιολογική συνάφεια: Στο εσωτερικό του κτηρίου Η εντοπίστηκαν οστά, πιθανότατα ανθρώπινα, 2 αγγεία (αμφορίσκος και ασκός), 2 χάλκινες πόρπες και ένα αδιάγνωστο χάλκινο αντικείμενο.

ΝΗ.β3. Πτηνόμορφος ασκός με προτομή αλόγου τύπου Ib (ΠΙΝ. ΙΙΙ.6)

Προέλευση: Αφρατί, τάφος R

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 8070

Βιβλιογραφία: Levi 1927/1929, 278 εικ. 351· Guggisberg 1996, 147 α. κ. 507 πιν. 38.4.

Χρονολόγηση: ΠΓ

Υ.: 0,29μ., Μ.: 0,25μ.

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Πηλός ωχροκάστανος. Υπόλευκο επίχρισμα. Βαφή σκούρα φαιή, εξίτηλη.

Σώμα ατρακτοειδές, σχεδόν ανεστραμμένο κωνικό. Εδράζεται σε σχετικά υψηλό πόδι. Στο ένα άκρο της ατράκτου προσφύεται υψηλός κυλινδρικός λαιμός που απολήγει σε κεφάλι αλόγου και κυλινδρικό ρύγχος με διαμερή διαμήκη οπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και η χαίτη. Στο άλλο άκρο της ατράκτου

προσφύεται υψηλός λαιμός με χωνοειδές στόμιο. Στη ράχη φέρει ταινιωτή τοξωτή λαβή.

Ολόβαφος. Εξηρημένη ζώνη ψηλά στο σώμα πληρούμενη με λοξά γραμμίδια. Περιθέουσες ταινίες και τεθλασμένη στον λαιμό. Περιθέουσες γραμμές στο ρύγχος και στο χείλος της προχούης. Ενάλληλες γωνίες στη λαβή.

Παρατηρήσεις - Παράλληλα: Για πτηνόμορφους ασκούς με προτομή αλόγου βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα **NH.β2**.

Αρχαιολογική συνάφεια: Ο τάφος R ένας από τους πλουσιότερους τάφους του νεκροταφείου των Αρκάδων. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν δύο λίθινες λάρνακες, τεφροδόχα αγγεία και πλήθος κτερισμάτων.

NH.β4. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ia

Προέλευση: Αφρατί, «στο Σέλι», εγχυτρισμός

Βιβλιογραφία: Levi 1927-1928, 385 εικ. 496.

Χρονολόγηση: ΥΓ/ ΠΠρΑ

Υ.: 0,17μ., Μ.: 0,275μ., Πχ.: 0,095μ.

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, μελανό επίχρισμα.

Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές εδράζεται σε τρία μικρά ταινιωτά πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται βραχύς λαιμός με κεφάλι πτηνού. Κυλινδρικό ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί. Η οπίσθια απόληξη της ατράκτου σχηματίζει μικρή τραπεζιόσχημη ουρά πτηνού. Στη ράχη προσφύεται βραχύς λαιμός με χωνοειδές στόμιο. Κάθετη ταινιωτή λαβή προσφύεται από το χείλος στη ράχη του πτηνού.

Στην κοιλιά φέρει φυλλόσχημο μοτίβο. Ακολουθεί μικρή διπλή ζώνη με σειρά στιγμών και οριζόντια σειρά στιγμών. Ζώνη με πεταλόσχημο κόσμημα. Στην άλλη πλευρά φέρει μετόπη με αβακωτό και κλεψύδρες με στιγμές.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Πλησιέστερο παράλληλο αποτελεί ο ασκός **NH.β1** από το Αφρατί.

Αρχαιολογική συνάφεια: Εντός του πίθου εντοπίστηκε θραύσμα επεξεργασμένου οστού.

NH.β5. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ia (ΠΙΝ. ΙΙΙ.7)

Προέλευση: Αφρατί, Κατάσχεση 1966

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. Π30446

Βιβλιογραφία: Kanta & Karetsoy 1998, 163 εικ. 3΄ Σταμπολίδης & Καρέτσου 1998, 78 α. κ. 48 .

Χρονολόγηση: ΥΜ ΙΙΙΓ/ ΥπΜ

Μεγ. σωζ. Υ.: 0,095μ., Μεγ. σωζ. Μ. 0,182μ.

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Ελλείπουν τμήματα του σώματος και η μία απόληξη της ατράκτου. Πηλός καστανός με ομοιόχρωμο απολεπισμένο επίχρισμα. Βαφή σκούρα καστανή.

Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές εδράζεται σε τρία μικρά κωνικά πόδια, ένα μπροστά και δύο πίσω. Στη μία απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με χωνοειδές στόμιο, ενώ η άλλη έχει αποκατασταθεί ως κεφάλι υβριδικού πτηνού με ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή. Στη ράχη φέρει τοξωτή, ταινιωτή λαβή. Οπή πληρώσεως στη μία πρόσφυσή της.

Ταινίες κοσμούν την κοιλία. Στα πλαϊνά διακοσμητικό πεδίο διηρημένο σε τρεις ανισομεγέθεις μετόπες. Η κεντρική ορθογώνια μετόπη πλαισιώνεται από τριγωνικές, όλες φέρουν διχτυωτό. Στον λαιμό της προχούς δύο περιθέουσες ταινίες. Ολόβαφο το χείλος εξωτερικά και εσωτερικά. Γραμμίδια στη λαβή.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Σύμφωνα με τις Kanta – Karetsoy (1997, 163) το αγγείο από το Αφρατί αποτελεί το πρωιμότερο παράδειγμα του τύπου Ι στην Κρήτη. Ενδεικτικό στοιχείο της πρωιμότητάς του αποτελεί η οπή πληρώσεως στη ράχη. Αυτό το στοιχείο απαντάται κυρίως στους ασκούς τύπου ΙΙ, βλ. κατάλογο ασκούς τύπου ΙΙ. Για την αποκατάσταση του ελλιπούς τμήματος ως κεφάλι υβριδικού πτηνού βλ. Kanta & Karetsoy 1998, 163.

ΝΗ.β6. Τμήμα Πτηνόμορφου ασκού (;) τύπου Ι (ΠΙΝ. ΙΙΙ.8)

Προέλευση: Αφρατί

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου

Βιβλιογραφία: Λεμπέση 1975, 341-342 πιν. 248γ.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Α

Τμήμα λαιμού με κεφάλι υβριδικού πτηνού. Ράμφος κυλινδρικό. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και τα αυτιά.

Στον λαιμό διακρίνεται διακόσμηση σε τρεις τουλάχιστον ζώνες. Η κατώτερη είναι δυσδιάκριτη, ακολουθεί ζώνη με ενάλληλες τεθλασμένες γραμμές. Η ανώτερη φέρει αβακωτό. Ψηλά στον λαιμό ζώνη με κάθετα γραμμίδια. Περιθέουσες γραμμές στο ράμφος. Γραπτά αποδίδεται η ίριδα και το περίγραμμα των ματιών.

Παρατηρήσεις- Παράλληλα: Πλησιέστερο παράλληλο αποτελεί ο ασκός **ΝΗ.β8**.
Αρχαιολογική συνάφεια: -

Κνωσός

ΝΗ.β7. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ia (ΠΙΝ. IV.1)

Προέλευση: Κνωσός

BSA's Collection

Βιβλιογραφία: Coldstream 2003, 345 εικ. 2.A388 πιν. 52.A388.

Χρονολόγηση: ΥΠρΓ Α/ ΠρΓ Β

Μ.: 0,17μ.

Συμπληρωμένος. Ελλείπει το ένα πόδι, η λαβή και τμήμα της προχοής. Πηλός καστανός, ανοιχτόχρωμο επίχρισμα, βαφή εξίτηλη καστανή.

Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές εδράζεται σε τρία πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στη μία απόληξη της ατράκτου προσφύεται βραχύς λαιμός με κεφάλι υβριδικού πτηνού και κυλινδρικό ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή. Οι οφθαλμοί και τα αυτιά αποδίδονται πλαστικά. Η άλλη άκρη της ατράκτου απολήγει σε προχολή. Στη ράχη έχει συμπληρωθεί η τοξωτή λαβή.

Ολόβαφα τα πόδια και η κοιλιά. Στο μέσον περίπου του ύψους του σώματος ζεύγος οριζοντίων ταινιών. Ακολουθεί ελλειψοειδές διακοσμητικό πεδίο. Στη μια πλευρά φέρει δύο δικτυωτά τρίγωνα στην κορυφή των οποίων εδράζεται ρόμβος, ανάμεσά τους μικρότερος ρόμβος. Στην άλλη πλευρά φέρει δύο δικτυωτά τρίγωνα, στο διάκενό τους μικρότερο τρίγωνο στην κορυφή του οποίου εδράζεται ρόμβος με δικτυωτό. Στο διάστημα μεταξύ του λαιμού και της εμπρόσθιας πρόσφυσης της λαβής φέρει ομόκεντρες τοξοειδείς γραμμές. Ανάμεσα στην οπίσθια πρόσφυση της λαβής και την προχολή φέρει ενάλληλες γωνίες κλιμακωτά μειούμενες. Ακολουθούν δύο αντωπά τρίγωνα. Περιθέουσες γραμμές στην προχολή, τον λαιμό, το κεφάλι και το ράμφος. Μια οριζόντια γραμμή ανάμεσα στους οφθαλμούς και μία πίσω από τα αυτιά. Ζεύγος παράλληλων γραμμών τέμνει κάθετα τις περιθέουσες γραμμές του ράμφους και του κεφαλιού και απολήγει στον αυχένα. Ολόβαφοι οι οφθαλμοί.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Ακριβές παράλληλο ως προς το σώμα αποτελεί ο ΥΠρΓ Α/ ΠρΓ Β ασκός **ΝΗ.β18**.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

NH.β8 Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ia (ΠHN.IV.2)

Προέλευση: Κνωσός, θαλαμωτός τάφος 6

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 2362

Βιβλιογραφία: Hogarth 1899/1900, 84 εικ. 26· Guggisberg 1996, 160 α. κ. 561 πιν. 41,2-3· Coldstream 2002, 214 εικ. 5.

Χρονολόγηση: ΥΠρΓ

Υ:0,19μ., Μ.: 0,27μ.

Ακέραιος, ελλείπει μικρό τμήμα από το ένα πόδι του. Πηλός ρόδινος, βαφή φαιά.

Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές εδράζεται σε τρία πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στη μία απόληξη της ατράκτου προσφύεται προχολή με χωνοειδές στόμιο, ενώ η άλλη απολήγει σε λαιμό με κεφάλι υβριδικού πτηνού. Κυλινδρικό ράμφος. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και τα αυτιά. Στη ράχη φέρει τοξωτή λαβή.

Ολόβαφα τα πόδια και η κοιλιά. Στο μέσον περίπου του σώματος φέρει ζεύγος περιθεουσών ταινιών που ορίζει επίμηκες διακοσμητικό πεδίο. Στη μία πλευρά φέρει σειρά τριών ενάλληλων γωνιών με δικτυωτό και δικτυωτά τρίγωνα, ενώ στην άλλη φέρει τρία ενάλληλα τρίγωνα, σειρά ενάλληλων γωνιών με δικτυωτό και δικτυωτό τρίγωνο. Στη ράχη πίσω από τη λαβή φέρει πεδίο με δικτυωτό. Περιθέουσες γραμμές στο λαιμό της προχολής, του πτηνού και το ράμφος. Ολόβαφο εσωτερικά το χείλος της προχολής. Γραπτά αποδίδεται το περίγραμμα των οφθαλμών, η ίριδα και οι βλεφαρίδες. Ολόβαφα τα αυτιά. Στην κορυφή του κεφαλιού φέρει μελανό κυκλικό πεδίο. Γραμμίδια στη λαβή.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Το ράμφος του συγκεκριμένου αγγείου δεν φέρει διαμήκη διαμπερή οπή, όπως συμβαίνει με τους υπόλοιπους ασκούς αυτού του τύπου. Για ασκούς με κεφάλι υβριδικού πτηνού βλ. **ΝΑ.α1**. Για το κυκλικό πεδίο στην κορυφή του κεφαλιού βλ. **NH.B10, NP.β1, NP.β3**. και το φλασκή με το μικρογραφικό πτηνό στη ράχη του από την Κνωσό (KNC, πιν. 200.16).

Αρχαιολογική συνάφεια: Ο τάφος ήταν συλημένος ήδη από την αρχαιότητα. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν 3 σκελετοί, 23 πήλινα αγγεία, χρυσά αντικείμενα (ταινία, ενώτια), χάλκινα αντικείμενα (σφηκωτήρες, τμήμα κατόπτρου), σιδερένια όπλα (τμήματα λεπίδων) και χάντρες από μπλε πάστα και lapis lazulis.

ΝΗ.β9. Πτηνόμορφος ασκός τύπου I (ΠΙΝ. IV.3)

Προέλευση: Κνωσός, βόρειο νεκροταφείο, τάφος 13

Βιβλιογραφία: KNC, 61 α. κ. 10 πιν. 90.10

Χρονολόγηση: ΠρΓ Α

Υ.: 0,20μ.

Διατηρείται το εμπρόσθιο τμήμα του σώματος με το λαιμό και το κεφάλι. Λαιμός με έντονη κλίση προς τα εμπρός απολήγει σε πτηνόμορφο κεφάλι με διαμπερή διαμήκη οπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί.

Ολόβαφη η κοιλιά, ακολουθεί ζώνη με το μοτίβο του ανεμόμυλου και τεθλασμένη γραμμή. Στο εμπρόσθιο τμήμα της ατράκτου, κάτω από τον λαιμό, δύο ζεύγη γραμμών ορίζουν πεδίο με κάθετα γραμμίδια. Ακολουθούν επιμήκεις μετόπες με κάθετη σειρά ενάλληλων γωνιών και αλυσίδα ρόμβων. Ψηλά στο λαιμό ζώνη με οριζόντια τεθλασμένη γραμμή. Ακλουθεί ζεύγος περιθεουσών γραμμών και σβάστικα. Στο ράμφος περιθέουσες γραμμές και ζώνη με γραμμίδια. Γραπτά αποδίδεται το περίγραμμα των οφθαλμών. Γραμμίδια στην κορυφή του κεφαλιού.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Πλησιέστερο παράλληλο αποτελεί ο ασκός **ΝΗ.β6** από το Αφρατί.

Αρχαιολογική συνάφεια: Ο θαλαμωτός τάφος 13 είχε μακρά διάρκεια χρήσης από την ΠρΓ έως και την ΠΠρΑ περίοδο. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκε πλήθος πήλινων αγγείων, ελάχιστα όπλα και κοσμήματα. Ο τάφος είχε συληθεί ήδη από την αρχαιότητα. Εντοπίστηκαν τα οστά μόνο ενός νεαρού ατόμου.

ΝΗ.β10. Διπλός πτηνόμορφος ασκός, παραλλαγή τύπου Ia (ΠΙΝ. IV.4)

Προέλευση: Κνωσός, βόρειο νεκροταφείο, τάφος 219

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 24235

Βιβλιογραφία: KNC, 214 α. κ. 12 πιν. 200.12· Guggisberg 1996, 162 Α. Κ. 567 πιν. 42.1-2.

Χρονολόγηση: ΥΠρΓ Α

Υ.: 0,12μ., Μ.: 0,20μ.

Συγκολλημένος. Ελλείπουν τμήματα του σώματος, των ποδιών, οι λαβές, η μία προχολή και τμήμα του χείλους της δεύτερης. Πηλός ρόδινος, βαφή σκούρα φαιή.

Το αγγείο διαμορφώνεται από δύο παρόμοιους πτηνόμορφους ασκούς που ενώνονται στο πλάι. Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές εδράζεται σε τρία πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με κεφάλι υβριδικού πτηνού. Το κυλινδρικό ράμφος, του ενός πτηνού φέρει διαμεπρή διαμήκη οπή, ενώ το άλλο απολήγει σε ηθμό. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και τα αυτιά. Στην οπίσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται προχοή. Στη ράχη σώζεται η γένεση της λαβής.

Οι δύο ασκοί έχουν παρόμοια διακόσμηση. Ολόβαφα τα πόδια και η κοιλιά. Οριζόντιες ταινίες στη ράχη που ορίζουν διακοσμητικό πεδίο στα πλαϊνά. Στην εξωτερική πλευρά το σώμα κοσμείται με κάθετες αλυσίδες δικτυωτών ρόμβων. Δύο ζεύγη κάθετων γραμμών ορίζουν μετόπη με δικτυωτό. Στην εσωτερική πλευρά φέρουν ομάδες λοξών γραμμών. Περιθέουσες γραμμές στην προχοή, χαμηλά στον λαιμό του πτηνού και το ράμφος. Οριζόντιες γραμμές στο λαιμό του πτηνού. Γραπτά αποδίδεται το περίγραμμα των ματιών και οι βλεφαρίδες. Στην κορυφή του κεφαλιού ορίζεται κυκλικό πεδίο, στον ένα ασκό πληρείται με δικτυωτό, ενώ στον άλλον είναι ολόβαφο. Στην περιφέρεια τους φέρουν λοξά γραμμίδια και κυματοειδείς γραμμές στον αυχένα των πτηνών.

Παρατηρήσεις - Παράλληλα: Πλησιέστερο τυπολογικό παράλληλο είναι ο διπλός κυπριακός ασκός από την Αλάας (Karageorghis 1975, πιν. XXXV και LXXIV). Για το κυκλικό πεδίο στην κορυφή βλ. Παρατηρήσεις – Παράλληλα **NH.β8**.

Αρχαιολογική συνάφεια: Το αγγείο εντοπίστηκε στον δρόμο του τάφου. Στο ίδιο στρώμα ανήκουν άλλα 8 αγγεία (αρύβαλλος, κύπελλα, κρατηρίσκοι, οινοχόη).

NH.β11. Πτηνόμορφος ασκός τύπου I (ΠΙΝ. IV.5)

Προέλευση: Κνωσός, βόρειο νεκροταφείο, τάφος 219

Βιβλιογραφία: KNC, 214 πιν. 199.1.

Χρονολόγηση: ΥΠρΓ Α

Μ. (λαβής): 0,095μ.

Διατηρείται σε αρκετά όστρακα. Πηλός ωχρός.

Αρκετά όστρακα σώματος, μία ταινιωτή λαβή, τμήμα απύθμενου αγγείου που πιθανότατα προσφύονταν στο ουραίο τμήμα του ασκού.

Ολόβαφη η κοιλιά, το σώμα φέρει ζώνες με τεθλασμένες γραμμές, δικτυωτά τρίγωνα, οριζόντια τεθλασμένα με δικτυωτό, ρόμβους με δικτυωτό, ομάδες λοξών γραμμιδίων. Ιχθυάκανθα στη λαβή.

Παρατηρήσεις - Παράλληλα: Ο πτηνόμορφος ασκός ανήκει πιθανότατα στον τύπο I καθώς τα απύθμενα μικκύλα αγγεία είναι χαρακτηριστικό στοιχείο των κρητικών ασκών τύπου I. βλ. Παρατηρήσεις – Παράλληλα **ΝΑ.β1**.

Αρχαιολογική συνάφεια: Το αγγείο εντοπίστηκε στον δρόμο του τάφου.

ΝΗ.β12. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ib (ΠΙΝ. IV.6)

Προέλευση: Κνωσός, βόρειο νεκροταφείο, τάφος 283

Βιβλιογραφία: KNC, 234 πιν. 214.36.

Χρονολόγηση: ΠΠρΑ

Υ.: 0,12μ.

Διατηρείται σε πολλά όστρακα βάσης, σώματος, λαιμού με το κεφάλι, λαβής.

Το σώμα του εδράζεται σε βάση. Λαιμός με κεφάλι υβριδικού πτηνού. Κυλινδρικό ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή με χωνοειδή απόληξη. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί. Φέρει επίθετα πτερά. Η ουρά απολήγει σε μικκύλη απύθμενη πρόχου με σφαιρικό σώμα.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Πτηνόμορφοι ασκοί με μικκύλα αγγεία απαντώνται κυρίως την ΠρΓ Α, Β και ΠΓ περίοδο. βλ. Παρατηρήσεις - Παράλληλα **ΝΑ.β1**.

Αρχαιολογική συνάφεια: Θραύσματα τεφροδόχου πίθου και 10 αγγεία (πώματα, κύπελλο, πτηνόμορφοι ασκοί, σκύφος, πρόχοι, αρύβαλλοι).

ΝΗ.β13. Πτηνόμορφος ασκός τύπου I (ΠΙΝ. IV.7)

Προέλευση: Κνωσός, βόρειο νεκροταφείο, τάφος 283

Βιβλιογραφία: Coldstream & Catling 1996, 232 πιν. 214.37.

Χρονολόγηση: ΠΠρΑ

Διατηρείται σε αρκετά όστρακα σώματος και λαιμού με κεφάλι.

Ο λαιμός απολήγει σε κεφάλι υβριδικού πτηνού με κυλινδρικό ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή. Το σώμα φέρει συμφυή φτερά.

Το σώμα και τα φτερά φέρουν οριζόντιες ενάλληλες τεθλασμένες γραμμές. Στο λαιμό κάθετα γραμμίδια. Το κεφάλι κοσμείται με τροχό.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. **ΝΗ.β12**.

Αρχαιολογική συνάφεια: βλ. **ΝΗ.β12**.

ΝΗ.β14. Ζωόμορφος ασκός, παραλλαγή τύπου Ia (ΠΙΝ. IV.8)

Προέλευση: Κνωσός, βόρειο νεκροταφείο, τάφος 285

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 24236

Βιβλιογραφία: Coldstream 1989, 24 πιν. 4.1.2' KNC, 248 α. κ. 136 πιν. 230.136'

Guggisberg 1996, 163 α. κ. 569 πιν. 42.3.

Χρονολόγηση: ΥΠρΓ Α

Υ.: 0,158μ., Μ.: 0,27μ.

Ελλείπει το ένα πόδι και ελάχιστα τμήμα από τα μικκύλα αγγεία.

Πηλός ωχρός. Στην επιφάνειά του έχει ρωγμές. Βαφή εξίτηλη, δεν σώζεται.

Σώμα επίμηκες ωοειδές, εδράζεται σε τέσσερα πόδια. Στην πρόσθια τμήμα του σώματος προσφύεται προτομή αλόγου. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί, τα αυτιά και η χαίτη. Τα αυτιά φέρουν κάθετη εγχάραξη. Στο οπίσθιο τμήμα του σώματος προσφύεται ουρά καμπτώμενη προς τα κάτω. Τοξωτή λαβή στη ράχη, στην πρόσθια πρόσφυσή της φέρει δύο μικκύλα απύθμενα αγγεία. Το σώμα τους είναι σφαιρικό, έχουν υψηλό λαιμό που απολήγει σε κάθετο αδιαμόρφωτο (;) χείλος. Κάθετη λαβή προσφύεται από τον ώμο στο χείλος.

Παρατηρήσεις- Παράλληλα: Πλησιέστερο παράλληλο αποτελεί ο ασκός από το Çomlekçi (βλ. Boysal 1969 29, πιν. XXXIV.4). Για ασκούς με προτομή αλόγου στην Κρήτη βλ. Παρατηρήσεις- Παράλληλα **ΝΗ.β2**.

Αρχαιολογική συνάφεια: Ο θαλαμωτός τάφος 285 είχε συνεχή χρήση από την ΠρΓ έως και την ΠρΑ περίοδο. Ο ασκός εντοπίστηκε σε ΥΠρΓ Α- ΠρΓ Β στρώμα το οποίο φαίνεται να μην είχε υποστεί κάποια διαταραχή. Στην αρχική τους θέση βρέθηκαν δύο πίθοι, πλησίον τους εντοπίστηκε πλήθος αγγείων (λήκυθοι, κρατήρες, σκύφοι, κύπελλα). Στο ίδιο στρώμα εντοπίστηκαν τα αποτεφρωμένα οστά ενός ενήλικου ατόμου, πιθανότατα άντρα.

ΝΗ.β15. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ia (ΠΙΝ. V.1)

Προέλευση: Κνωσός, βόρειο νεκροταφείο, τάφος Q

Βιβλιογραφία: KNC, 51 α. κ. 114 πιν. 85.114

Χρονολόγηση: ΠρΓ Β

Υ.: 0,20μ., Μ.: 0,35μ.

Διατηρείται σε αρκετά όστρακα.

Σώζονται δύο τμήματα ποδιών, αρκετά όστρακα του σώματος, τμήμα της ουράς και όστρακο του εμπρόσθιου μέρους του σώματος με τον λαιμό που απολήγει σε κεφάλι

υβριδικού πτηνού. Πλαστικά αποδίδονται τα μάτια και τα αυτιά. Στα μάτια ένα λευκό πετραδάκι υποδηλώνει την ίριδα. Στο ουραίο τμήμα σώζει τη γένεση της προχοής.

Τα πόδια και η κοιλιά είναι ολόβαφα. Στο μέσον περίπου του ύψους του φέρει οριζόντια ταινία. Ακολουθεί πεδίο με ιχθυάκανθα. Στη ράχη και τη λαβή φέρει γραμμίδια. Περιθέουσες ταινίες στον λαιμό και το ράμφος. Ακολουθεί ζώνη με ιχθυάκανθα. Γραπτά αποδίδεται το περίγραμμα των οφθαλμών.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Για ασκούς με κεφάλι υβριδικού πτηνού βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα **ΝΛ.β1**.

Αρχαιολογική συνάφεια: Ο τάφος Q έχει συνεχή χρήση από την ΥΜ ΙΙΙ έως την ΥΑν. περίοδο. Ο πτηνόμορφος ασκός **ΝΗ.β16** και ο «πρωτο-ιππαλεκτρών» **ΝΗ.β17** εντοπίστηκαν στο κεντρικό τμήμα του τάφου. Από το ίδιο σημείο προέρχονται μία λάρνακα και 24 αγγεία (κύπελλα, αρύβαλλοι, ληκύθια, πτηνόμορφος ασκός, πρόχους, κάλαθος), πήλινα ειδώλια και μέταλλα αντικείμενα.

ΝΗ.β16. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ia (ΠΙΝ. V.2)

Προέλευση: Κνωσός, βόρειο νεκροταφείο, τάφος Q

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. Π21671

Βιβλιογραφία: KNC, 51 α. κ. 115 πιν. 85.115, 86.115· Guggisberg 1996, 161 α. κ. 564 πιν. 41.4-6.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Β

Υ.: 0,17μ., Μ.: 0,24μ.

Ακέραιος, συγκολλημένος. Πηλός ωχροκάστανος. Ωχρο επίχρισμα. Βαφή μελανή, εξίτηλη.

Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές εδράζεται σε τρία πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στη μία απόληξη της ατράκτου προσφύεται προτομή αλόγου. Κυλινδρικό ρύγχος με διαμήκη διαμπερή οπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί, τα αυτιά και η χαίτη. Στα πλαϊνά φέρει δύο επίθετα άγκιστρα που υποδηλώνουν τα πτερά. Η άλλη απόληξη της ατράκτου διαμορφώνει ουρά που κάμπτεται ελαφρώς προς τα κάτω. Στην ουρά προσφύεται μικκύλη απύθμενη τρίλοβη οινοχόη με ωσειδές σώμα. Κάθετη λαβή προσφύεται από το χείλος στον ώμο. Στο μέσον περίπου της ράχης του πτηνού φέρει ταινιωτή λαβή. Στο εμπρόσθιο μέρος της λαβής αποδίδεται επίθετη μικρογραφική καθιστή ανδρική μορφή που φέρει τα χέρια στους μηρούς.

Ολόβαφα τα πόδια και η κοιλιά. Ακολουθεί ζώνη με οριζόντια τεθλασμένη γραμμή που ορίζει πεδίο με κύκλους με σταυρό, ιχθύ και ήλιο στη μία πλευρά και στην άλλη

με ιχθύ και φίδι. Στη ράχη φέρει σβάστικα. Τα επίθετα άγκιστρα φέρουν γραμμίδια. Αβακωτό κόσμημα στη ράχη. Ο λαιμός, στα πλαϊνά, φέρει τρεις ζώνες με τεθλασμένη γραμμή και στο εμπρόσθιο μέρος «δέντρο της ζωής». Μια ταινία με τεθλασμένη γραμμή, εν είδει χαλινών, αρχίζει από τα αυτιά και απολήγει στη ράχη του πτηνού, στα πόδια της αντρικής μορφής. Γραπτά αποδίδεται η ίριδα και το περίγραμμα των ματιών. Γραπτές γραμμές, εν είδει χαλινών, στο ρύγχος. Γραμμίδια στη χαίτη. Ολόβαφη η βάση της οινοχόης, ακολουθούν δύο μετόπες με δικτυωτό, ως το ύψος της γένεσης της λαβής. Ανάμεσά τους «χτένια». Ακολουθεί ζώνη με τεθλασμένη. Στον ώμο φέρει «χτένια». Στον λαιμό πλατιά ζώνη με τεθλασμένη. Οφθαλμοί στο τριφυλλόσχημο χείλος. Γραπτά τονίζονται οι οφθαλμοί, και η γενειάδα της αντρικής μορφής, εγχάρακτο το στόμα.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Τα επίθετα αγκιστροειδή φτερά απαντώνται στο ΥΜ ΠΙΑ:1 πτηνόμορφο αγγείο από το Νίρου Χάνι (Kanta 1980, πιν. II.4) και στον ΝΗ.Β24 από τις Κούρτες. Για ασκούς με προτομή αλόγου βλ. Παράλληλα-παρατηρήσεις **ΝΗ.β2**. Από το ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου προέρχεται μικρογραφική καθιστή αντρική μορφή, η οποία ταυτίζεται με αναβάτη ιππαλεκτρύωνα (Lebessi 2013, εικ. 1α-β και 3).

Ο Goldstream αποδίδει το αγγείο σε κρητικό εργαστήριο επηρεασμένο από την Κύπρο, όπως υποδηλώνει η διακόσμηση. Για το μοτίβο του «χτενιού» βλ. Coldstream 1979, 258-259 και Σταμπολίδης 2003α, 48

Αρχαιολογική συνάφεια: βλ. **ΝΗ.β16**.

Κνωσός, Φορτέτσα

ΝΗ.β17. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ia (ΠΙΝ. V.3)

Προέλευση: Φορτέτσα, τάφος L

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 12873

Βιβλιογραφία: Brock 1957, 32 α. κ. 270 πιν. 143.

Χρονολόγηση: ΥΠρΓΑ/ ΠρΓ Β

Υ.: 0,101μ., Μ.: 0,236μ.

Ελλείπουν τα πόδια, συγκολλημένος. Πηλός ροδοκάστανος, βαφή σκούρα καστανή εξίτηλη.

Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές εδράζεται σε τρία πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται βραχύς λαιμός με κεφάλι υβριδικού πτηνού. Κυλινδρικό ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και τα αυτιά. Στην οπίσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται προχολή με χωνοειδές στόμιο. Στη ράχη φέρει τοξωτή λαβή.

Ολόβαφη η κοιλία. Στο μέσον περίπου του ύψους του σώματος φέρει οριζόντια ταινία. Στο ανώτερο τμήμα των πλαϊνών και τη ράχη φέρει διακοσμητικό πεδίο. Στη μία πλευρά διαιρείται σε τρεις μετόπες, η κεντρική ορίζεται από ζεύγος κάθετων γραμμών και φέρει δικτυωτό. Οι άλλες δύο φέρουν ενάλληλες γωνίες με δικτυωτό. Κάθετες γραμμές στα άκρα του διακοσμητικού πεδίου. Στην άλλη πλευρά ζεύγη κάθετων γραμμών ορίζουν τρεις ανισομεγέθεις μετόπες. Η πρώτη φέρει δύο αλληλεπικαλυπτόμενα δικτυωτά τρίγωνα και λοξά γραμμίδια, στη δεύτερη η διακόσμηση είναι δυσδιάκριτη και η τρίτη κοσμείται με δικτυωτό τρίγωνο στην κορυφή του οποίου εδράζεται δικτυωτός ρόμβος.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Ακριβές παράλληλο ως προς το σχήμα του σώματος αποτελεί ο ασκός από την Κνωσό **ΝΗ.β7**.

Αρχαιολογική συνάφεια: Στον τάφο L εντοπίστηκαν 61 πήλινα αγγεία (αμφορείς, ψευδόστομοι αμφορείς, πτηνόμορφοι ασκοί, μικκύλη πρόχους, πίθοι, κύπελλα, κρατήρας, κρατηρίσκοι, υδρίες, κάλαθοι, αρύβαλλος, οινοχόες, φλασκί, πυξίδα), μία χρυσή ταινία και μία αιχμή δόρατος.

ΝΗ.β18. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ia (ΠΙΝ. V.4)

Προέλευση: Φορτέτσα, τάφος L

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου

Βιβλιογραφία: Brock 1957, 32 α. κ. 277 πιν. 20 & 143· Misch 1992, 240 εικ. 204· Guggisberg 1997, 159 α. κ. 557 πιν. 40.4.

Χρονολόγηση: ΥΠρΓ Α

Μ.: 0,31μ.

Ακέραιος. Συγκολλημένος στο πόδι, ελλείπει η μία οριζόντια λαβή του μικκύλου αγγείου. Βαφή καστανέρυθρη.

Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές εδράζεται σε τρία πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στη μία απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με κεφάλι υβριδικού πτηνού. Το ράμφος φέρει διαμπερή διαμήκη οπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και τα αυτιά. Στην άλλη απόληξη της ατράκτου προσφύεται μικκύλη απύθμενη υδρία

με σχεδόν σφαιρικό σώμα, ευρύ λαιμό που απολήγει σε οριζόντιο έξω νεύον χείλος. Δύο οριζόντιες λαβές προσφύονται ψηλά στην κοιλία της και μία κάθετη προσφύεται από την κοιλιά στο χείλος. Τοξωτή λαβή προσφύεται στη ράχη του πτηνού.

Ολόβαφα τα πόδια και η κοιλιά. Στο μέσον περίπου του σώματος φέρει ζεύγος οριζοντίων ταινιών που ορίζουν επίμηκες διακοσμητικό πεδίο διηρημένο σε τρεις ανισομεγέθεις μετόπες. Η κεντρική μετόπη, ορθογωνίου σχήματος, ορίζεται από ζεύγος κάθετων γραμμών, κοσμεύεται με ιχθυάκανθα. Οι άλλες δύο φέρουν κόσμημα δικτυωτών επάλξεων. Ο λαιμός στο εμπρόσθιο και στα πλαϊνά μέρη του φέρει αβακωτό, ενώ ο αυχέννας κοσμεύεται με κάθετη αλυσίδα τριών ρόμβων με δικτυωτό. Στην κορυφή του κεφαλιού τρία ενάλληλα τρίγωνα με ολόβαφο τον πυρήνα. Λεπτές περιθέουσες ταινίες κοσμούν το ράμφος και τα αυτιά. Γραπτά αποδίδεται το περίγραμμα των οφθαλμών, η ίριδα και τα βλέφαρα. Γραμμίδια στη λαβή. Το κατώτερο μέρος του σώματος της υδρίας, ως το ύψος των λαβών φέρει τρεις περιθέουσες ταινίες. Ανάμεσα στις οριζόντιες λαβές σταυροειδές κόσμημα αποτελούμενο από τέσσερις δικτυωτούς ρόμβους. Δύο περιθέουσες ταινίες στο λαιμό. Γραμμίδια στις λαβές.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα βλ. Παρατηρήσεις – Παράλληλα ΝΛ.β1.

Αρχαιολογική συνάφεια: βλ. ΝΗ.β18.

ΝΗ.β19. Πτηνόμορφο ασκός (ΠΙΝ. V.5)

Προέλευση: Φορτέτσα, τάφος OD

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου

Βιβλιογραφία: Brock 1957, 37 α. κ. 354 πιν. 23· Guggisberg 1996, 159, α. κ. 558 πιν. 40.5.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Β

Υ.: 0,193μ., Μ.:0,21μ., Πλ.: 0,15μ.

Ελλείπει ο λαιμός με το χείλος και τμήμα της λαβής του μικκύλου αγγείου. Πηλός ροδοκάστανος, βαφή σκούρα φαίη.

Τα σφαιρικό σώμα εδράζεται σε χαμηλή κωνική βάση κοίλη εσωτερικά. Στο ύψος της μέγιστη διαμέτρου του σώματος προσφύεται ψηλός κυλινδρικός λαιμός που απολήγει σε πτηνόμορφο κεφάλι. Το ράμφος φέρει διαμπερή διαμήκη οπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί. Επίθετα πτερά στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου. Στη ράχη φέρει υψηλή καλαθόσχημη λαβή. Στο οπίσθιο τμήμα του σώματος φέρει μικκύλη

απύθμενη πρόχου. Η πρόχους έχει σφαιρικό σώμα, ευρύ λαιμό, κάθετη λαβή προσφύεται στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου της.

Ολόβαφη η βάση και το κατώτερο τμήμα του σώματος. Ακολουθούν τρεις περιθέουσες ταινίες. Πάνω από τα πτερά, εκατέρωθεν της λαβής διαμορφώνονται τρεις μετόπες σε κάθε πλευρά. Η κεντρική κοσμεύεται με τρία σχηματικά αποδοσμένα πτηνά, ενώ η άλλες φέρουν τεθλασμένες γραμμές αμελώς σχεδιασμένες. Χαμηλά στον λαιμό ταινία με κάθετα γραμμίδια. Ζεύγη κάθετων γραμμών ορίζουν το εμπρόσθιο και οπίσθιο τμήμα του λαιμού, στο εμπρόσθιο τμήμα φέρει τεθλασμένες γραμμές, ενώ στο οπίσθιο κυματοειδείς. Περιθέουσες γραμμές στο ράμφος, ολόβαφη η απόληξή του. Γραπτά αποδίδεται η ίριδα και το περίγραμμα των οφθαλμών. Γραμμίδια στα πτερά και στη λαβή. Το σώμα της πρόχου είναι ολόβαφο έως το ύψος της μέγιστης διαμέτρου, ακολουθεί ζώνη με οριζόντια τεθλασμένα.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Το σώμα του αγγείου θυμίζει τους κυπριακούς σφαιρικούς ασκούς με προτομή ζώου και τους θηριομορφικούς ασκούς (βλ. Κουρου 1997).

Αρχαιολογική συνάφεια: Στον τάφο OD εντοπίστηκαν 37 αγγεία (πίθοι με ευθέα τοιχώματα, πιθοειδή, αμφορέας, υδρίες, οινοχόες, κάλαθοι, προχοϊσκες, δίσκοι, αρύβαλλοι, κρατήρας, κύπελλο, σκύφοι, πυξίδες), 1 χρυσό αντικείμενο και 5 χάλκινες περόνες.

ΝΗ.β20. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ia (ΠΙΝ. V.6)

Προέλευση: Φορτέτσα, τάφος Ρ

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 12467

Βιβλιογραφία: Brock 1957, 131 α. κ. 1518 πιν. 106· Misch 1992, 240 εικ. 205· Guggisberg 1996, 159 α. κ. 559 πιν. 40.6.

Χρονολόγηση: ΥΠρΓ Α

Υ.: 0,17μ., Μ.: 0,251μ., Πλ.: 0,09μ.

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Ελλείπουν τμήματα του σώματος και το κεφάλι.

Πηλός ρόδινος, βαφή σκούρα καστανή.

Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές εδράζεται σε τρία πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στη μία απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός υψηλός, λοξός προς τα εμπρός, ενώ η άλλη απολήγει σε ουρά. Στο μέσον περίπου της ράχης του προσφύεται προχή, με κοίλα τοιχώματα, που απολήγει σε χωνοειδές στόμιο. Δύο κάθετες λαβές προσφύονται από τη ράχη του πτηνού στο χείλος της προχής.

Τα πόδια, οι λαβές, ο λαιμός της προχόης και του πτηνού κοσμούνται με περιθέουσες γραμμές. Στο μέσον περίπου και το ανώτερο τμήμα του σώματος φέρει δύο οριζόντιες παράλληλες ταινίες με κάθετα γραμμίδια. Στο διάστημα μεταξύ των δύο ταινιών φέρει ομάδες κάθετων γραμμών. Στη βάση του λαιμού του πτηνού φέρει περιθέουσα ταινία με γραμμίδια. Οριζόντια κυματοειδής γραμμή στο χείλος της προχόης.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Κοντινό παράλληλο ως προς τη «*δίωτη προχόη*» αποτελούν ο ΚΓ ΙΙ ασκός από τη Λάπηθο (Gjestad 1948, εικ. XV.6), ο ΚΓ ΙΙΙ ασκός από το Κυπριακό Μουσείο (Πιερίδου 1970, πιν. XVII.2) και ο **ΝΡ.β3** από την Ελεύθερνα.

Αρχαιολογική συνάφεια: Ο τάφος Ρ είναι ο πλουσιότερος του νεκροταφείου της Φορτέτσας. Από αυτό τον τάφο προέρχεται πλήθος ντόπιων και εισηγμένων αγγείων (πολύχρωμοι πίθοι, τετράωτοι πίθοι, κρατήρες, ψευδόστομοι αμφορείς κύπελλα, σκύφοι, αρύβαλλοι, πυξίδες, κρατηρίσκοι, κοτύλες), πήλινων ζωόμορφων ειδωλίων, χάλκινων αγγείων (φιάλες, κύπελλο, σκύφος, οινοχόη, πινάκιο), σιδερένιων όπλων και εργαλείων (πελέκεις, εγχειρίδια, αιχμές δοράτων και ακοντίων, σπαθιά, τριχολαβίδες, πριόνι), κοσμημάτων (πόρπες), χάλκινων αντικειμένων (ζώνη, φαρέτρα) και μία γυάλινη φιάλη.

Κνωσός, Αμπελόκηποι

ΝΗ.β21. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ια (ΠΙΝ. V.7)

Προέλευση: Κνωσός, Αμπελόκηποι, οικ. Χατζάκη, τάφος 9

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. Π29837

Βιβλιογραφία: Σταμπολίδης & Καρέτσου 1998, α. κ.216.

Χρονολόγηση: ΠΓ

Υ.: 0,14μ., Μ.:0,235μ.

Συγκολλημένος. Πηλός ωχροκάστανος. Επίχρισμα ωχρό. Βαφή μελανή εξίτηλη.

Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές εδράζεται σε τρία σχεδόν κωνικά πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται βραχύς λαιμός, με ελαφρώς κοίλα τοιχώματα που απολήγει σε κεφάλι υβριδικού πτηνού. Κυλινδρικό ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί, η

νεύρωση του κρανίου και του αυχένα. Η άλλη απόληξη της ατράκτου σχηματίζει μικρή ουρά πτηνού ελαφρώς καμπύμενη προς τα κάτω. Στην ουρά προσφύεται μικκύλος απύθμενος αμφορέας. Σώμα σφαιρικό με ευρύ λαιμό και χωνοειδές στόμιο. Δύο κάθετες λαβές προσφύονται από τον ώμο στο χείλος του αμφορέα. Τοξωτή λαβή στη ράχη του πτηνού. Η λαβή φέρει πέντε αβαθείς οπές τριγωνικής διατομής. Πέντε ανάλογες οπές φέρει το πτηνό στο κεφάλι (δύο στους οφθαλμούς, δύο στα αυτιά και μία στην κορυφή του κεφαλιού) και δύο στην ουρά.

Λεπτές περιθέουσες γραμμές στα πόδια, σταυρός της Μάλτας εγγεγραμμένος σε τριπλό ομόκεντρο κύκλο στην κοιλιά. Στο μέσον περίπου του ύψος του ζώνη με περιθέουσες ταινίες. Στα πλαϊνά, εκατέρωθεν της λαβής, φέρει ελλειψοειδές διακοσμητικό πεδίο, διηρημένο σε μικρότερες μετόπες που πλαισιώνουν την κεντρική μετόπη σε τρία επίπεδα. Στο κατώτερο οριζόντια σειρά ρόμβων με κεντρική στιγμή, ακολουθεί αβακωτό και το ανώτερο φέρει πλέγμα ρόμβων με ένστικτο κύκλο. Στο λαιμό διακρίνονται τρεις κάθετες σειρές ρόμβων με στικτό κέντρο. Γραμμίδια στη νεύρωση του αυχένα. Λεπτές περιθέουσες γραμμές στο ράμφος και ζώνη με γραμμίδια. Γραπτά αποδίδεται το περίγραμμα των οφθαλμών και οι βλεφαρίδες. Ο αμφορέας φέρει περιθέουσα ταινία στο μέσον του ύψος του. Στον ώμο φέρει σχηματοποιημένο «δέντρο της ζωής» που πλαισιώνεται από κάθετες αλυσίδες ρόμβων με στικτό κέντρο. Φαρδιά ταινία στη βάση του λαιμού. Γραμμίδια στις λαβές του αμφορέα και του πτηνού.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα ασκών με κεφάλι υβριδικού πτηνού βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα **ΝΛ.α1**. Για πτηνόμορφους ασκούς με μικκύλα αγγεία βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα **ΝΛ.β1**.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

ΝΗ.β22. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ib με προτομή αλόγου (ΠΙΝ. V.8)

Προέλευση: Κνωσός, Αμπελόκηποι, οικ. Χατζάκη (1982), θαλαμοειδής τάφος 4
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. Π29852

Βιβλιογραφία: Σταμπολίδης & Καρέτσου 1998,α. κ.217.

Χρονολόγηση: ΜΓ (;) / ΥΓ

Υ.: 0,23μ., Μ.: 0,29μ., Δ. (βάσης): 0,079μ.

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Πηλός καστανόχρωμος, επίχρισμα ωχρό, ελάχιστα διατηρημένο στην κοιλιά του αγγείου. Βαφή μελανή έως καστανή, εξίτηλη και λευκή επίθετη, εξίτηλη.

Βάση χαμηλή κωνική με κοίλη την επιφάνεια έδρασης. Σώμα φαρδύ ατρακτοειδές, πεπλατισμένο στην άνω επιφάνεια. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με κεφάλι αλόγου. Κυλινδρικό ρύγχος με διαμπερή διαμήκη οπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί, τα αυτιά και η χαίτη. Στην οπίσθια απόληξη της ατράκτου σχηματίζεται οριζόντια πεπλατυσμένη ουρά. Στο πίσω μέρος της ατράκτου, μπροστά από την ουρά, προσφύεται ψηλός λαιμός που απολήγει σε μικκύλο απύθμενο μόνωτο κύπελλο. Στη ράχη φέρει τοξωτή λαβή, ελλειψοειδούς διατομής.

Ψηλά στα πλαϊνά προσφύονται δύο κυλινδρικά στελέχη εν είδει πτερών (;).

Το αγγείο είναι ολόβαφο, εξηρημένα δύο ορθογώνια πεδία ψηλά στο σώμα και το πρόσθιο τμήμα του λαιμού με το κεφάλι. Ομάδες τεσσάρων λευκών κάθετων γραμμών γύρω από τη βάση. Ομάδα λεπτών εξηρημένων ταινιών ψηλά στη κοιλιά. Ακολουθούν σε οριζόντια διάταξη ομόκεντροι κύκλοι με λευκή βαφή. Όμοιοι κύκλοι κοσμούν τους ώμους της προτομής και τη βάση του λαιμού της προχοής. Πάνω από τις πτέρυγες ακολουθούν δύο ορθογώνιες μετόπες. Στις μακρές τους πλευρές ορίζονται από αμελές ζεύγος ταινιών, ενώ στις στενές πλευρές από τρίγλυφα. Οι μετόπες κοσμούνται με τέσσερις ενάλληλες τεθλασμένες γραμμές. Το πρόσθιο τμήμα του λαιμού κοσμείται με τέσσερις επάλληλες ανισομεγέθεις μετόπες. Η κατώτερη φέρει ομάδες κάθετων γραμμών εναλλασόμενες με χιαστά κοσμήματα. Η κεντρική μετόπη φέρει όρθια, λοξός διαγραμμισμένα φύλλα και οι άλλες δύο που την πλαισιώνουν φέρουν ομάδες οριζοντίων ενάλληλων τεθλασμένων γραμμών. Ακολουθούν οριζόντιες γραμμές, ταινία με γραμμίδια και διαγώνιες ταινίες που υποδηλώνουν τους χαλινούς. Περιθέουσες γραμμές στο ρύγχος. Γραπτά αποδίδεται το περίγραμμα των οφθαλμών, ολόβαφα τα αυτιά και η χαίτη. Ο λαιμός της προχοής φέρει περιθέουσες γραμμές και ζώνη με γραμμίδια από επίθετη λευκή βαφή. Το κύπελλο είναι ολόβαφο εσωτερικά και εξωτερικά. Στο ύψος της μέγιστης διαμέτρου φέρει ζώνη με κάθετα γραμμίδια. Εξηρημένη η λαβή του ασκού φέρει γραμμίδια και «X» που εναλλάσσονται.

Παρατηρήσεις - Παράλληλα: Σύμφωνα με την Kourou (2005, 251) το αγγείο αποτελεί έργο του ευβοϊκού εργαστηρίου. Για ασκούς με προτομή αλόγου βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα ΝΗ.β2. Για ασκούς με μικκύλα αγγεία βλ. Παρατηρήσει-Παράλληλα ΝΑ.β1.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

ΝΗ.β23. Πτηνόμορφος ασκός τύπου I (ΠΙΝ. VI.1)

Προέλευση: Κούρτες

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 238

Βιβλιογραφία: Mariani 1901, 308· Roccheti 1988/1989, 252-253 α. κ. 228 εικ. 221a-b· Guggisberg 1997, 168 α. κ. 585 πιν. 43.1.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Β

Υ.: 0,207μ., Μ.: 0,312μ.

Ακέραιος. Πηλός ανοικτός καστανός, βαφή σκούρα καστανή.

Το ατρακτοειδές σώμα ατρακτοειδές εδράζεται σε τρία πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Σχηματικά αποδίδονται τα πέλματα. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται βραχύς λαιμός που απολήγει σε κεφάλι υβριδικού πτηνού και κυλινδρικό ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και τα αυτιά. Στην οπίσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται μικκύλη απύθμενη πρόχους. Στη ράχη φέρει τοξωτή λαβή. Η πρόχους έχει σφαιρικό σώμα και ευρύ λαιμό. Κάθετη λαβή προσφύεται από το χείλος στο σώμα της.

Ολόβαφα τα πόδια και η κοιλιά. Ακολουθούν οριζόντιες ταινίες, αμελώς σχεδιασμένες. Στα πλαϊνά φέρει επιμήκη ζώνη, αποτελούμενη από εννέα ανισομεγέθεις μετόπες με λοξά γραμμίδια. Η κεντρική φέρει δικτυωτό και λοξά γραμμίδια. Στη βάση του λαιμού φέρει τρεις, αμελώς σχεδιασμένες, περιθέουσες γραμμές. Ακολουθούν δυσδιάκριτο μοτίβο και περιθέουσες ταινίες. Περιθέουσες ταινίες στο ράμφος. Γραπτά αποδίδεται το περίγραμμα των οφθαλμών και οι βλεφαρίδες. Γραμμίδια στη ράχη του πτηνού και τη λαβή. Αμελώς σχεδιασμένες περιθέουσες ταινίες στο πίσω μέρος του σώματος του πτηνού και χαμηλά στο σώμα της πρόχου. Στον ώμο φέρει κρεμάμενα τρίγωνα με δικτυωτό. Στον λαιμό ζώνη με οριζόντια τεθλασμένη γραμμή.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα ασκών με κεφάλι υβριδικού πτηνού βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα **ΝΛ.β1**. Για ασκούς με μικκύλα αγγεία βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα **ΝΛ.β1**.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

ΝΗ.β24. Πτηνόμορφος ασκός τύπου I με προτομή αλόγου (ΠΙΝ. VI.2)

Προέλευση: Κούρτες

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Α. Κ. 284

Βιβλιογραφία: Halbherr 1901, 307 πιν. 8.4· Mariani 1901, 307 πιν. 8.4· Rocchetti 1988/1989, 253 α. κ. 229 εικ. 222· Guggisberg 1997, 168 α. κ. 586 πιν. 43.2.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Β

Μ. (κεφαλιού):0,088μ., Μ. (λαιμού): 0,097μ.

Διατηρείται τμήμα σώματος, λαιμού και κεφάλι αλόγου. Πηλός ανοιχτός καστανός, βαφή σκούρα φαιή.

Στα πλαϊνά του σώματος φέρει επίθετα άγκιστρα εν είδει πτερών. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και η χαίτη.

Στο σώμα φέρει ομόκεντρους κύκλους με γραμμίδια, τετράφυλλο ρόδακα και κύκλο με «X». Στα άγκιστρα φέρει γραμμίδια. Στη βάση του λαιμού διακρίνονται ομόκεντρα ημικύκλια (;) με γραμμίδια. Στο κεφάλι φέρει σβάστικα. Γραμμίδια στη χαίτη.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Για ασκούς με προτομή αλόγου βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα ΝΗ.β2. Για τα επίθετα άγκιστροειδή πτερά βλ. το πτηνόμορφο αγγείο από το Νίρου Χάνι (Kanta 1980, πιν. Π.4) και **ΝΗ.β16**.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

ΝΗ.β25. Πτηνόμορφος ασκός (;) τύπου I (ΠΠΝ. VI.3)

Προέλευση: Κούρτες

Βιβλιογραφία: Rocchetti 1988-89, 252 α. κ. 227 εικ. 220.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Β

Διατηρείται τμήμα του σώματος και ο λαιμός με το κεφάλι. Πηλός ανοιχτός, βαφή σκούρα.

Βραχύς λαιμός που απολήγει σε πτηνόμορφο κεφάλι. Κυλινδρικό ράμφος με διαμήκη διαμπερή σπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί.

Στο σώμα φέρει ρόμβο με δικτυωτό. Οριζόντιες ταινίες στο λαιμό. Στον αυχένα φέρει κάθετες γραμμές που ξεκινούν από την κορυφή του κεφαλιού και απολήγουν στη βάση του λαιμού. Ενάλληλες τεθλασμένες γραμμές στο ράμφος. Γραπτά αποδίδεται το περίγραμμα των οφθαλμών.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Για τυπολογικά παράλληλα ασκών με κεφάλι υβριδικού πτηνού βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα **ΝΑ.β1**.

Αρχαιολογική συνάφεια: -

Κεντρική Κρήτη – Νομός Ρεθύμνου

Ελεύθερνα

ΝΡ.β1. Δίτονος πτηνόμορφος ασκός τύπου Ia (ΠΙΝ. VI.4)

Προέλευση: Ελεύθερνα, νεκρόπολη Ορθής Πέτρας, θαλαμωτός τάφος Α1Κ1

Μουσείο Αρχαιολογικού Χώρου Ελεύθερνας, α. κ. ΠΙ6645

Βιβλιογραφία: Σταμπολίδης 2004, 254 α. κ. 228· Kotsonas 2008, 244-249 εικ. 61.A220.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Β

Υ.: 0,27μ., Μ. κάτω σώματος: 0,28μ.

Συγκολλημένος, ελλείπει ο λαιμός και το κεφάλι του άνω πτηνού. Πηλός ανοικτός ροδόχρωμος. Ωχρό επίχρισμα, βαφή μελανή εξίτηλη.

Το ατρακτοειδές σώμα του κάτω πτηνού εδράζεται σε τρία πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Αποδίδονται τα πέλματα. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με κεφάλι υβριδικού πτηνού. Κυλινδρικό ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και τα αυτιά. Στην οπίσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός ληκυθίου. Χαμηλά στον λαιμό φέρει τροπιδωτό κομβίο. Στο μέσον της ράχης του φέρει μικρότερο πτηνό με ατρακτοειδές σώμα. Η μία απόληξη της ατράκτου διαμορφώνει λαιμό, ενώ η άλλη διαμορφώνεται τραπεζίσχημη ουρά πτηνού. Στα πλαϊνά προσφύονται οριζόντιες πεπλατισμένες λαβές, εν είδει πτερών. Στη ράχη φέρει υψηλή τοξωτή λαβή, ελλειψοειδούς διατομής. Ολόβαφα τα πέλματα, λεπτές περιθέουσες γραμμές στα πόδια. Η κοιλιά του πτηνού φέρει γραπτό «X». Στα πλαϊνά, στη μία πλευρά φέρει δικτυωτό κόσμημα επάλξεων, σε κάθε άνοιγμα του οποίου αποδίδεται σειρά δύο ρόμβων. Κοντά και κάτω από την πρόσφυση του λαιμού φέρει σειρά οριζοντίων ενάλληλων γραμμών. Στην άλλη πλευρά του σώματος φέρει πλατιά τεθλασμένη ταινία που πληρούται με δικτυωτό στα άκρα και αβακωτό στο μέσον της. Στα διάκενα της τεθλασμένης ρόμβοι με δικτυωτό. Γραμμίδια στη ράχη του πτηνού, στο πίσω μέρος της ατράκτου και κάτω από την πρόσφυση του λαιμού της προχοής. Ο λαιμός του πτηνού φέρει ιχθυάκανθα, στο άνω τμήμα του λαιμού φέρει ζεύγος περιθεουσών γραμμών. Ακολουθεί μελανό πεδίο με κορυφές. Γραπτά αποδίδεται ίριδα, το περίγραμμα των ματιών και τα βλέφαρα. Ολόβαφα τα αυτιά. Στην κορυφή του κεφαλιού φέρει κυκλικό πεδίο με δικτυωτό,

στην περιφέρεια του φέρει λοξά γραμμίδια. Κάθετες κυματοειδείς γραμμές εκφύονται από την κορυφή του κεφαλιού στον αυχένα. Περιθέουσες στο ράμφος και τον λαιμό της προχοής. Ζώνη με γραμμίδια στο τροπιδωτό κομβίο. Ολόβαφο το χείλος. Το σώμα του άνω πτηνού φέρει ζεύγος ταινιών χαμηλά στην κοιλιά και τη ράχη. Στα πλαϊνά αλυσίδα δικτυωτών ρόμβων. Πλησίον του λαιμού φέρει ομάδα εναλλάγων γωνιών με καμπύλες τις πλευρές, πληρούμενες με γραμμίδια. Στη ράχη φέρει γραμμίδια.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Ο Kotsonas (2008, 244) αποδίδει τον ασκό σε κρητικό εργαστήριο της περιοχής της Κνωσού. Το αγγείο από τη νεκρόπολη της Ορθής Πέτρας φέρει αρκετές ομοιότητες με τους ασκούς της κεντρικής Κρήτης (Σταμπολίδης 2004, 254 α. κ. 228 βλ. παρατηρήσεις). Αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα δίτονου πτηνόμορφου ασκού στην Κρήτη. Για το μελανό πεδίο στο κεφάλι βλ Παρατηρήσεις-Παράλληλα **ΝΗ.β8**.

Αρχαιολογική συνάφεια: Ο θαλαμωτός τάφος Α1Κ1 της νεκρόπολης της Ορθής Πέτρας είχε συνεχή χρήση από την ΠρΓ Β έως την ΠΠρΑ περίοδο (Σταμπολίδης 2004, 122-124, Σταμπολίδης 2008, 112-117). Στο εσωτερικό και την είσοδό του εντοπίστηκε πλήθος τεφροδόχων, πήλινων και μετάλλινων αγγείων, κοσμημάτων, οπλών και εργαλείων. Τα αποτελέσματα της ανθρωπολογικής μελέτης έδειξαν ότι στον Α1Κ1 είχαν ταφεί κυρίως άντρες πολεμιστές και ελάχιστες γυναίκες (Agelarakis 2005).

ΝΡ.β2. Πτηνόμορφος ασκός τύπου Ι (ΠΙΝ. VI.5)

Προέλευση: Ελεύθερνα, εγχυτρισμός Β1

Μουσείο Αρχαιολογικού Χώρου Ελεύθερνας, Α. Κ. Π29407

Χρονολόγηση: εντοπίστηκε σε σύνολο του τέλους του 7^{ου} – αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτος.

Υ.: 0,16μ., Μ.: 0,23μ., Πλ.: 0,07μ., Δ. χείλους προχοής: 0,044μ.

Συγκολλημένος και συμπληρωμένος. Πηλός ανοικτός πορτοκαλόχρωμος με αρκετές προσμίξεις, εγκλείσματα και αργυρή μίκα. Κατά τόπους διατηρεί ίχνη υπόλευκου επιχρίσματος.

Σώμα επίμηκες ατρακτοειδές, εδράζεται σε τρία ταινιωτά πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με κεφάλι πτηνού. Κυλινδρικό ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή. Έκτυπα αποδίδονται οι αμυγδαλόσχημοι οφθαλμοί. Στην οπίσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται

τραπεζιόσχημη ουρά ανακαμπτόμενη προς τα άνω. Στο μέσον της ράχης του φέρει ευρύ κυλινδρικό λαιμό που απολήγει σε χωνοειδές στόμιο. Κάθετη ταινιωτή λαβή εκφύεται κάτω από το χείλος της προχοής και προσφύεται στη ράχη του πτηνού. Αβαθείς ελλειψοειδείς κοιλάνσεις στα σημεία πρόσφυσης των ποδιών και του λαιμού της προχοής στο σώμα.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Ίσως πρόκειται για το υστερότερο δείγμα πτηνόμορφου ασκού στην Κρήτη. Για τη θέση της προχοής βλ τους ΥΓ/ΠΠρΑ ασκούς **ΝΗ.β1** και **ΝΗ.β3** από το Αφρατί.

Αρχαιολογική συνάφεια: Στο εσωτερικό του πίθου εντοπίστηκαν τα οστά ενός παιδιού. Έξω από τον πίθο εντοπίστηκαν 9 αγγεία (κύπελλα, λεκανίδες, αρύβαλλος).

ΝΡ.β3. Πτηνόμορφος ασκός με προτομή αλόγου τύπου Ia (ΠΙΝ. VI.6)

Προέλευση: Ελεύθερνα, ταφή Ν/Ξ

Μουσείο Αρχαιολογικού χώρου Ελεύθερνας, Α.Κ Π25352

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτος.

Χρονολόγηση: ΠρΓ Β ή ΥΓ

Υ.: 0,17μ., Μ.: 0,21μ.

Συγκολλημένος. Πηλός πορτοκαλοκάστανος, υπόλευκο επίχρισμα, βαφή εξίτηλη καστανομέλανη.

Σώμα βαθύ ατρακτοειδές εδράζεται σε τρία ταινιωτά πόδια. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με κεφάλι υβριδικού πτηνού. Βραχύ κυλινδρικό ράμφος με διαμπερή διαμήκη οπή. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και τα αυτιά. Στην οπίσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λοξά ορθογώνια ουρά. Στη ράχη του πτηνού δύο διαμήκης παράλληλες νευρώσεις, στο μέσον τους προσφύεται λαιμός με χωνοειδές στόμιο. Δύο ταινιωτές λαβές προσφύονται από τη ράχη του πτηνού στο μέσον του λαιμού.

Ολόβαφα τα πόδια εξωτερικά και η κοιλιά, εξηρημένο το νοητό τρίγωνο μεταξύ των ποδιών. Ακολουθούν τρεις λεπτές περιθέουσες ταινίες και μια πλατιά. Τα πλαϊνά είναι διηρημένα σε δύο άνισες μετόπες, η μακρά τους πλευρά ορίζεται από οριζόντια γραμμή ενώ η στενή τους από ζώνη με δικτυωτό (;) και ζεύγος κάθετων γραμμών. Οι μετόπες πλησίον του λαιμού φέρουν τριπλό ομόκεντρο κύκλο, ακολουθεί τοξοειδές πεδίο με γραμμίδια και μελανό ομοιόσχημο πεδίο. Οι μετόπες εκατέρωθεν της ουράς φέρουν πενταπλό ομόκεντρο κύκλο. Στο εμπρόσθιο τμήμα της ατράκτου κάτω από το λαιμό φέρει τοξοειδές πεδίο με δικτυωτό. Ακολουθεί μετόπη με ενάλληλες γωνίες με

γραμμίδια που ορίζεται εκατέρωθεν από ζεύγος κάθετων γραμμών. Στη μία πλευρά διακρίνονται τρεις ομόκεντροι κύκλοι. Στη βάση του λαιμού φέρει ζώνη με τεθλασμένη. Ολόβαφο ωοειδές πεδίο στο πίσω μέρος του κεφαλιού. Ολόβαφα τα αυτιά, οι οφθαλμοί και το άκρο του ράμφους. Στο ράμφος γραπτές ταινίες εν είδει χαλινών. Ολόβαφη (;) η ουρά και ο λαιμός της προχοής, στο μέσον της κάθε πλευράς του εξηρημένη μετόπη. Στη μία πλευρά η μετόπη φέρει δύο φυλλόσχημα μοτίβα που πλαισιώνεται από ζεύγος οριζοντίων γραμμών. Στην άλλη πλευρά δεν διατηρείται η διακόσμηση. Ολόβαφο το χείλος εσωτερικά και εξωτερικά. Οι λαβές φέρουν στη ράχη τους γραπτό «S».

Παρατηρήσεις – Παράλληλα: Παράλληλα ως προς το σώμα βλ. Lefandi I, 114-116, αρ. 1 και Guggisberg 1996, πιν. 50.4. Για ασκούς με προτομή αλόγου βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα **NH.β2**. Για ασκούς με «*δίωτη προχοή*» βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα **NH.β20**. Για το μελανό πεδίο στο κεφάλι βλ. Παρατηρήσεις-Παράλληλα **NH.β8**. Το φυλλόσχημο μοτίβο στην προχοή ίσως αποτελεί ενδεικτικό στοιχείο της υστερότερης χρονολόγησης του αγγείου (βλ. Brock 1957, 180 «leaves»).

Αρχαιολογική συνάφεια: Το αγγείο προέρχεται από την ταφή νεαρού ατόμου. Το νεκρό συνόδευαν αρκετά πήλινα αγγεία (κύπελλα, λεκανίδες και αρύβαλλος).

NP.β4. Πτηνόμορφος ασκός με προτομή αλόγου, τύπου Ia (ΠHN. VI.7)

Προέλευση: Ελεύθερνα, νεκρόπολη Ορθής Πέτρας, τάφος A1

Μουσείο Αρχαιολογικού χώρου Ελεύθερνας, Α. Κ. Π34666

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτος

Χρονολόγηση: ΠρΓ/ ΠΓ (;)

Υ.: 0,145Μ., Μ.: 0,24μ., Πλ.: 0,085μ., Δ. προχοής: 0,021μ.

Ελλείπει τμήμα του ενός ποδιού και τμήμα της προχοής ή του μικκύλου απύθμενου αγγείου (;). Αρκετά φθαρμένη επιφάνεια. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, βαφή μελανή έως ερυθρή, εξίτηλη, έντονα απολεπισμένη.

Το ελαφρώς πεπλατισμένο ατρακτοειδές σώμα εδράζεται σε τρία ταινιωτά πόδια, δύο μπροστά και ένα πίσω. Στη μία απόληξη της ατράκτου προσφύεται προτομή αλόγου. Πλαστικά αποδίδονται οι οφθαλμοί και η χαιτή. Εγγάρακτα αποδίδονται τα ρουθούνια και το στόμα. Η άλλη απόληξη της ατράκτου σχηματίζει μικρή οριζόντια, τραπεζιόσχημη ουρά πτηνού. Διατηρεί τμήμα μικκύλου αγγείου ή ευρείας προχοής στην ουρά. Έντονη διαμήκης νεύρωση στη ράχη. Κυλινδρική προχοή εκφύεται λοξά

από το πλαϊνό τμήμα του σώματος, πλησίον του λαιμού. Στη ράχη φέρει τοξωτή λαβή, ελλειψοειδούς διατομής.

Ολόβαφα τα πόδια και η κοιλιά. Η διακόσμηση είναι δυσδιάκριτη. Στη μία πλευρά, στο μέσον περίπου του ύψους του φέρει ζώνη με τεθλασμένη, ακολουθούν δύο ζώνες με γραμμίδια. Η άλλη πλευρά φέρει διακόσμηση σε τέσσερις ανισομεγέθεις ζώνες. Η κατώτερη φέρει κυματοειδή γραμμή ή κομμένο πλοχμό, ακολουθούν κάθετα γραμμίδια, σειρά ενάλληλων γωνιών και στην ανώτερη ζώνη τεθλασμένη γραμμή. Γραπτά αποδίδεται η ίριδα και το περίγραμμα των οφθαλμών. Γραμμίδια στη λαβή και τη χαίτη. Περιθέουσες ταινίες στην προχολή.

Παρατηρήσεις-Παράλληλα: Το αγγείο διαφοροποιείται από το σύνολο των ευρεθέντων ασκών στην Κρήτη. Για ασκούς με προτομή αλόγου βλ Παρατηρήσεις-Παράλληλα **NH.β2**. Πλησιέστερα παράλληλα ως προς τη θέση της προχολής είναι οι ασκοί από το Fethiye (Guggisberg 1996, πιν. 35.5), το νεκροταφείο της Στάμνας στην Αιτωλία (Χριστακοπούλου – Σωμάκου 2009, 997 Α. Κ. T193.2) και τη Χαλκίδα (Andrioménu 1986, εικ. 103a-c). Στον χώρο της ουράς πιθανότατα έφερε ευρεία προχολή ή απύθμενο μικκύλο αγγείο με ευρύ σώμα. Για ασκό με ευρεία προχολή βλ. τον ΥΕ IIIΓ ασκό από το Assarlik (Paton 1988, εικ. 19).

Ανασκαφικό πλαίσιο: Στον τάφο A1 εντοπίστηκαν τα οστά 5 ατόμων (δύο αντρών και τριών γυναικών). Στο εσωτερικό του τάφου εντοπίστηκε πλήθος πήλινων και μετάλλινων αγγείων, όπλων, εργαλείων και κοσμημάτων.

Ιδιωτικές Συλλογές από την Κρήτη

Συλλογή Γιαμαλάκη

ΙΣ.β1. Τριπλός πτηνόμορφος ασκός τύπου I (ΠΙΝ. VI.8)

Προέλευση: Συλλογή Γιαμαλάκη

Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου

Χρονολόγηση: ΥΓ (;)

Βιβλιογραφία: Miller 1984³⁵⁷, 445 α. κ. 184 πιν. 340· Guggisberg 1998, 71-72 πιν. 13.1

Διαστάσεις: Υ.: 0,12μ.

Ακέραιος.

Το αγγείο διαμορφώνεται από τρία παρόμοια πτηνά με ατρακτοειδές σώμα που ενώνονται στο πλάι. Τα δύο ακραία πτηνά φέρουν δύο κωνικά πόδια. Στην εμπρόσθια απόληξη της ατράκτου προσφύεται λαιμός με πτηνόμορφο κεφάλι πτηνού, ενώ στην οπίσθια διαμορφώνεται οριζόντια τραπεζιόσχημη ουρά. Στη ράχη του μεσαίου πτηνού προσφύεται ευρύς λαιμός με τρίλοβο στόμιο. Κάθετη λαβή προσφύεται από το χείλος στη ράχη του πτηνού. Τα ακραία πτηνά φέρουν στο πλάι επίθετα ορθογώνια πτερύγια εν είδει πτερών.

Παρατηρήσεις- Παράλληλα:

Ο τύπος του σύνθετου ασκού είναι γνωστός ήδη από την ΚΓ I περίοδο (Karageorgis 1975, πιν. XXXV, LXXIX). Στην Κρήτη ο τύπος του διπλού ασκού εντοπίζεται την ΠρΓ Β περίοδο στην Κνωσό (βλ. **ΝΗ.β10**). Από τα Σεράγια της Κω προέρχεται ένα διπλό πτηνόμορφο ειδώλιο της ΜΓ περιόδου (Morricone 1978, εικ. 34). Ο τύπος του τριπλού πτηνόμορφου ειδωλίου εντοπίζεται στην Κω την ΥΓ περίοδο (Morricone 1978, εικ. 216-218). Το ειδώλιο από την Κω αποτελεί το πλησιέστερο παράλληλο τόσο ως προς το τριπλό σώμα όσο και ως προς την απόδοση των κεφαλιών των πτηνών. Για ασκούς με πλαστικά πτερά στην Κρήτη βλ. τους **ΝΡ.α5** και **ΝΗ.α4**. Επίσης βλ. Morricone 1978, εικ. 50-51, 216-223, 272, 295, 617-618. Για ασκούς με συμπαγή κεφάλια βλ. Παπαδοπούλου 1965, πιν. 665.4 και Morricone 1978, εικ. 216-18

³⁵⁷ Η Miller χρονολογεί το αγγείο την ΠΙΜ περίοδο.

Βιβλιογραφικές αναφορές σε πτηνόμορφους ασκούς

Κρυά

ΒΑ.1. Πτηνόμορφος ασκός

Προέλευση: Κρυά Σητείας, θέση Ορθή Πέτρα, θολωτός τάφος

Βιβλιογραφία: Ηλιόπουλος 1995, 750

Χρονολόγηση: ΠρΓ (;)

Αρχαιολογική συνάφεια: Στο εσωτερικό του τάφου εντοπίστηκαν οστά και περίπου 50 αγγεία (ψευδόστομος αμφορέας, οινοχόες κ.α.), πήλινος ιχθύς, 7 πόρπες, 10 περόνες, 6-7 θραύσματα αιχμών, 9 ψήφοι, χάλκινο περίαπτο, νεολιθικός πέλεκυς κ.α.

Καρφί

ΒΑ.2. Τμήμα σώματος πτηνόμορφου ασκού (;) (ΠΙΝ.ΧΧ)

Προέλευση: Καρφί, δωμάτιο Κ28

Βιβλιογραφία: Seiradaki 1960, 27· Desborough 1972, 254 α. κ. 41· Day 2011, 118 αρ κατ. Κ28.4 εικ. 4.21

Χρονολόγηση: ΥΜ ΙΙΒ

Μεγ. Υ.: 0,057μ.

Τμήμα πτηνόμορφου ασκού ή ρυτού. Αποτελείται από τέσσερα όστρακα σώματος. Πηλός ανοικτός καστανός, ωχροκάστανο επίχρισμα. Βαφή μελανή.

Φέρει γραπτή διακόσμηση εν είδει πτερών. Καμπυλόγραμμα μοτίβα που πληρούνται με ενάλληλες γωνίες, κυματοειδείς γραμμές και γραμμίδια.

Παρατηρήσει-Παράλληλα: Για τη διακόσμηση βλ. Kanta 1980, 44 εικ. 11.4

Αρχαιολογική συνάφεια: Η κεραμική του δωματίου χρονολογείται την ΥΜ ΙΙΒ-ΥΜΙΙΓ περίοδο. Από τον ίδιο χώρο προέρχονται: μία βαθιά λεκάνη ή κύπελλο, ένας κάλαθος ή κύπελλο, ένα πόμα, ένα αμφικωνικό κύπελλο, ένας κάλαθος.

Κατάλογος Εικόνων

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

- Εικόνα 1.** Αδρόμυλοι. ΝΛ.α1. Kanta 1980, πιν. 49.6.
Εικόνα 2. Βρόκαστρο. ΝΛ.α3. Guggisberg 1996, πιν. 38.3.
Εικόνα 3. Βρόκαστρο. ΝΛ.α4. Hayden 2003, πιν. 13.
Εικόνα 4. Καβούσι. ΝΛ.α5. Gesell-Day-Coulson 1983, πιν 76c.
Εικόνα 5. Καβούσι. ΝΛ.α6. Guggisberg 1996, πιν. 36.2.
Εικόνα 6. Καβούσι. ΝΛ.α7. Gesell 1985, πιν. ΜΑ' ΙΙΙ.14
Εικόνα 7. Καβούσι ΝΛ.α8 Guggisberg 1996, πιν. 36.1.
Εικόνα 8. Καρφί. ΝΛ.α9. Day 2011, εικ. 7.7.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

- Εικόνα 1.** Χαμαίζι. ΝΛ.α10. Τσιποπούλου 2005, εικ. 528.
Εικόνα 2. Χαμαίζι. ΝΛ.α11. Guggisberg 1996, πιν. 36.4.
Εικόνα 3. Κνωσός. ΝΗ.α2. Guggisberg 1996, πιν. 42.5.
Εικόνα 4. Φορτέσα. ΝΗ.α3. Brock 1957, πιν. 50.
Εικόνα 5. Ροτάσι. ΝΗ.α4. Kanta & Karetsoy 1997, εικ. 8.
Εικόνα 6. Άδελε. ΝΡ.α1. Guggisberg 1996, πιν. 46.7.
Εικόνα 7. Αξός. ΝΡ.α3. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 2004, εικ. 23
Εικόνα 8. Θρόνος Κεφάλα. ΝΡ.α4. D'Agata 2012, 217 εικ. 7a.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ

- Εικόνα 1.** Μέλαμπες. ΝΡ.α5. Desborough 1972, πιν. ΛΔ'2.
Εικόνα 2. Συλλογή Μητσοτάκη. ΙΣ.α1 Τσιποπούλου 1992, 131 α. κ. 133
Εικόνα 3. Συλλογή Μεταξά. ΙΣ.2. Karagiorghis, Kanta, Stampolidis & Sakellarakis 2014, 301 α. κ. 10.
Εικόνα 4. Πάπουρα. ΝΛ.β1. Watrous 1980, πιν. 27.7.
Εικόνα 5. Αφρατί. ΝΗ.β1. Kanta-Karetsoy 1997, εικ.8.
Εικόνα 6. Αφρατί. ΝΗ.β3. Guggisberg 1996, πιν. 38.4.
Εικόνα 7. Αφρατί. ΝΗ.β5. Σταμπολίδης & Καρέτσου 1998, α. κ. 48.
Εικόνα 8. Αφρατί. ΝΗ.β6. Λεμπέση 1975, πιν. 248γ.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV

Εικόνα 1. Κνωσός. ΝΗ.β7.	Coldstream 2003, πιν. 52.A388.
Εικόνα 2. Κνωσός. ΝΗ.β8.	Guggisberg 1996, πιν. 41.2.
Εικόνα 3. Κνωσός. ΝΗ.β9.	KNC, πιν. 90.10.
Εικόνα 4. Κνωσός. ΝΗ.β10.	KNC, πιν. 200.12.
Εικόνα 5. Κνωσός. ΝΗ.β11.	KNC, πιν. 199.1.
Εικόνα 6. Κνωσός. ΝΗ.β12.	KNC, πιν. 214.36.
Εικόνα 7. Κνωσός. ΝΗ.β13.	KNC, πιν. 214.37.
Εικόνα 8. Κνωσός. ΝΗ.β14.	KNC, πιν. 230.136.

ΠΙΝΑΚΑΣ V

Εικόνα 1. Κνωσός. ΝΗ.β15.	KNC, πιν. 85.114.
Εικόνα 2. Κνωσός. ΝΗ.β16.	KNC, πιν. 85.115.
Εικόνα 3. Φορτέτσα. ΝΗ.β17.	Brock 1957, πιν. 143.
Εικόνα 4. Φορτέτσα. ΝΗ.β18.	Brock 1957, πιν. 20.
Εικόνα 5. Φορτέτσα. ΝΗ.β19.	Brock 1957, πιν. 23.
Εικόνα 6. Φορτέτσα. ΝΗ.β20.	Brock 1957, πιν. 106.
Εικόνα 7. Αμπελόκηποι. ΝΗ.β21.	Σταμπολίδης & Καρέτσου 1998, α.κ. 216.
Εικόνα 8. Αμπελόκηποι. ΝΗ.β22.	Σταμπολίδης & Καρέτσου 1998, α.κ. 217.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI

Εικόνα 1. Κούρτες. ΝΗ.β23.	Roccheti 1988/1989, εικ. 221a.
Εικόνα 2. Κούρτες. ΝΗ.β24.	Roccheti 1988/1989, εικ. 222.
Εικόνα 3. Κούρτες. ΝΗ.β25.	Roccheti 1988/1989, εικ. 220.
Εικόνα 4. Ελεύθερνα. ΝΡ.β1.	Αδημοσίευτος © Σταμπολίδης
Εικόνα 5. Ελεύθερνα. ΝΡ.β2.	Αδημοσίευτος © Σταμπολίδης
Εικόνα 6. Ελεύθερνα. ΝΡ.β3.	Αδημοσίευτος © Σταμπολίδης
Εικόνα 7. Ελεύθερνα. ΝΡ.β4.	Αδημοσίευτος © Σταμπολίδης
Εικόνα 8. Συλλογή Γιαμαλάκη. ΙΣ.α1.	Guggisberg 1998, πιν. 13.1.

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αγελαράκης, Ν. (2004).** «Μνήμες της αριστοκρατίας από την Ορθή Πέτρα της Γεωμετρικής Ελεύθερνας», στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης & Α. Γιαννικούρη (επιμ.), *Το Αιγαίο στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου*. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου. Ρόδος, 1-4 Νοεμβρίου 2002, Αθήνα. 77-84.
- Αλεξανδρή, Ο. (1968).** «Ερεχθείου 20», *ΑΔ* 23 Β1. 55-57.
- Αλεξίου, Στ. (1958).** «Η μινωική θεά μεθ' υψωμένων χειρών», *ΚρΧρ* 12, 179-299.
- (1969). «Αρχαιότητες και μνημεία κεντρικής και ανατολ. Κρήτης. 1. Μουσεία και συλλογές», *ΑΔ* 24Β2. 412-413.
- Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Μ. (2004).** «Η περιοχή του Μυλοποτάμου κατά την αρχαιότητα», στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), *Ελεύθερνα. Πόλη-Ακρόπολη-Νεκρόπολη*, Αθήνα. 26-43.
- (2006). «Η περιοχή του Μυλοποτάμου κατά την Αρχαιότητα», στο Ι. Τζιφόπουλος & Ει. Γαβριλάκη (επιμ.), *Ο Μυλοπόταμος από την αρχαιότητα ως σήμερα. Περιβάλλον, αρχαιολογία, ιστορία, λαογραφία κοινωνιολογία. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*, Πάνορμο, 24-30 Οκτώβριου 2003. Ρέθυμνο .τομ. 9. 11-44.
- Αραπογιάννη, Ξ. (1992).** «Αγία Τριάδα, θέση “Παλιομπουκουβίνα”», *ΑΔ* 47. 116-118.
- Βαβρίτσας, Ανδρ. (1970).** «Ανασκαφή γεωμετρικού νεκροταφείου Μερέντας», *ΑΔ* 25 Β1. 127-129.
- Βικάτου, Ο & Καραγιώργης, Β. (2006).** «Κερατοειδές αγγείο κυπριακής απομίμησης από μυκηναϊκό νεκροταφείο της Ηλείας», *RDAC*. 155-167.
- Βικάτου, Ο. (1996-1997).** «Νέες Μυκηναϊκές θέσεις στην Ηλεία», *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Άργος – Ναύπλιο 6-10 Σεπτεμβρίου 1995*, Αθήνα. τομ. Α. 350-365.
- (1998). «Κλαδέος», *ΑΔ* 53 Χρονικά. 230-233.

- (1999). «Το μυκηναϊκό νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας Ν. Ηλείας», στο ΥΠΠΟ (επιμ.), *Η περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου. Α' Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο*, Λαμία, 24-29 Σεπτεμβρίου 1994, Λαμία. 237-255.
- (2009). *Το Μυκηναϊκό νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας – Ηλείας*, Ιωάννινα [δ.δ.]
- (2011). Από τον Πηγειό έως τον Αλφειό. Προϊστορικοί χρόνοι», στο Α. Βλαχόπουλος (επιμ.) *Αρχαιολογία Πελοπόννησος*, Αθήνα. 374-377.
- Βλαβιανού-Τσαλίκη, Κ. (1998).** «Πρωτογεωμετρική τάφοι στη Σκύρο. Συμβολή στην ΠΓ κεραμεική», *ΑΔ* 53Α. 113-146.
- Βλαχόπουλος, Α. (1999).** Η Νάξος κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο. Η φυσιογνωμία και ο χαρακτήρας ενός ακμαίου νησιώτικού κέντρου», στο Ε. Φρούσσου (επιμ.), *Πρακτικά Α' Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου – Η περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου*, Λαμία 25-29.9.1994, Λαμία. 303-314.
- (2006). *Η Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ περίοδος στη Νάξο. Τα ταφικά σύνολα και οι συσχετισμοί τους με το Αιγαίο*, Αθήνα. τόμ. Α & Β.
- Boardman, J. (2006).** *Η ιστορία των αρχαίων ελληνικών αγγείων. Αγγειοπλάστες, αγγειογράφοι και εικόνες*, Αθήνα.
- Δαβάρης, Κ. (1972).** «Η αρχαιολογική κίνηση στην Αν. Κρήτη κατά το 1971», *ΑΜΑΛΘΕΙΑ* 10. 33-52.
- (1972α). «Αρχαιότητες και μνημεία Ανατολικής Κρήτης», *ΑΔ* 27Β2 (1972). 645-655.
- Δεληγιάννη, Ε. (2003).** «Ένας πτηνόμορφος ασκός από την Θήβα», στο Α. Βλαχόπουλος & Κ. Μπίρταχα (επιμ.), *ΑΡΓΟΝΑΥΤΗΣ. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Χρίστο Γ. Ντούμα*, Αθήνα. 599-608.
- Δημακοπούλου, Κ. (1982).** *Το μυκηναϊκό ιερό στο Αμύκλειο και η ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδος στη Λακωνία*, Αθήνα.
- Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη, Ν (1982).** «Κνωσός. Οικόπεδο Πανεπιστημίου», *ΑΔ* 37 Β2. 374-375.
- Δημητρίου, Α. (1994).** «Πτηνόμορφα αγγεία στην Κύπρο κατά την Εποχή του Σιδήρου», *Κυπριακή Αρχαιολογία* 3. 47-52.

- Δημητροκαλλης, Γ. (1992).** *Εικονογραφία της ψυχής. Η ψυχή-πουλί.* Αθήνα.
- Ζαφειρόπουλος, Ν. (1969).** «Ανασκαφαί Νάξου», *ΠΑΕ*. 329-340.
- Ζαφειροπούλου, Φ. (1971α).** Γεωμετρική οχύρωση εις Κυκλάδας», *ΑΑΑ* 4, 210-216
 ---- (1971β). «Άνω Κουφονήσι», *ΑΔ* 26 Β2. 467.
 ---- (1992). «Πολιτιστικές σχέσεις Νάξου με Ρόδο», στο Ιω. Προμπονάς & Στ. Ψαράς (επίμ.), *Πρακτικά του Α' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα «Η Νάξος δια μέσου των αιώνων»*, Φιλώτι 3-6 Σεπτεμβρίου 1992, Αθήνα. 229-262.
- Ηλιόπουλος, Θ. (1995).** «Κρυά Σητείας», *ΑΔ* 50 Β2. 750-751.
- Θέμελης, Π. (1969).** «Μινωικά εξ Ολυμπίας», *ΑΑΑ* 1969. 248-253.
 ---- (2011). «ΕΙΛΥΙΑΣ ΕΚΩΜΙΟΝ», στο Αθ. Κάντα & Κ. Δαβάρας (επιμ.), *ΕΛΟΥΘΙΑ ΧΑΡΙΣΤΗΙΟΝ. Το ιερό σπήλαιο της Ειλειθίας στον Τσούτσουρο*, Ηράκλειο. 22-26.
- Θεοφανείδης, Βασ. (1927/1928).** «Νέα προσκείμενα Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου κατά τὸ ἔτος 1929», *ΑΔ* 11. 1-13.
- Ιακωβίδης, Σ. (1969).** *Περατή: το νεκροταφείον*, Αθήνα.
- Κάντα, Αθ. (1998).** «Α' Μέρος. Εισαγωγή 16^{ος}-11^{ος} αι. π.Χ.» στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης & Αλ. Καρέτσου (επιμ.), *Ανατολική Μεσόγειος. Κύπρος-Δωδεκάνησα-Κρήτη 16^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ.*, Ηράκλειο 1998. 30-52. [κατάλογος έκθεσης]
- Κάντα, Αθ & Κοντοπίδη, Λ. (2011).** «Δείγματα της κεραμικής του σπηλαίου», στο Αθ. Κάντα & Κ. Δαβάρας (επιμ.), *ΕΛΟΥΘΙΑ ΧΑΡΙΣΤΗΙΟΝ. Το ιερό σπήλαιο της Ειλειθίας στον Τσούτσουρο*, Ηράκλειο. 44-79.
- Καραγιώργης, Β. (1968).** «Αι σχέσεις μεταξύ Κύπρου και Κρήτης τον 11^ο αι. π.Χ.», στο *Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Αθήνα. 180-185.
 ---- (1991). *Θησαυροί της αρχαίας κυπριακής τέχνης στο Μουσείο του Ιδρύματος Περίδη*. Λάρνακα.
 ---- (2002). *Κύπρος το σταυροδρόμι της ανατολικής Μεσογείου 1600-500 π.Χ.* Αθήνα.

- Κόκκου-Βυρίδη, Κ. (1979).** «Τέσσερις Πρωτογεωμετρικοί τάφοι στο Άργος», *ΑΕ*. 171-194.
- Κολώνας, Λ. (1998).** *Βούντενη: Ένα σημαντικό μυκηναϊκό κέντρο της Αχαιΐας*, Ρέθυμνο. [δ.δ.]
- Κούρου, Ν. (1990/1991).** «Εύβοια και Ανατολική Μεσόγειος στις αρχές της πρώτης χιλιετίας (ή το προοίμιο της εμφάνισης του ελληνικού αλφαβήτου)», *ΑΕΜ* 29. 237-279.
- (1995). «Παραπλέοντας παραστάσεις και συμβολισμούς ψαριών στην αρχαία τέχνη», στο Γ. Κολοκοτρώνης (επιμ.), *ΙΧΘΥΣ. Πνευματικό και καλλιτεχνικό σύμβολο στην ελληνική παράδοση*, Μέτσοβο 1995, 20-21.
- (1999). *Ανασκαφές Νάξου. Το νότιο νεκροταφείο Νάξου κατά την Γεωμετρική περίοδο. Έρευνες των ετών 1931-1939*. Αθήνα.
- Κυπαρίσσης, Ν. (1936).** «Ανασκαφή ἐν ἀρχαίᾳ Ἀχαΐᾳ», *ΠΑΕ*. 95-99.
- (1937). «Μυκηναϊκά νεκροταφεία Αχαιΐας», *ΠΑΕ*. 84-93.
- Λαιμού, Ει. (2010).** «Λευκαντί», στο Ν. Καλτσάς, S. Fachard, Α. Ψάλτη & Μ. Γιαννοπούλου (επιμ.), *Ερέτρια. Ματιές σε μία αρχαία πόλη*, Αθήνα. 50-61.
- Λεκατσάς, Π. (2000).** *Η ψυχή. Η ιδέα τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ θανάτου*, Αθήνα. 4^η εκδ.
- Λεμπέση, Αγ. (1975).** «Ανασκαφές» *ΑΔ* 30 Β2. 341-342.
- (1985). *Το ιερό του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου. I, Χάλκινα κρητικά τοιχεύματα*. Αθήνα.
- (1987). «Η Κρητών Πολιτεία (1100-300 π.Χ.)», στο Ν. Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Κρήτη, ιστορία και πολιτισμός*, Ηράκλειο. τομ. Α 133-172.
- (2002). *Το ιερό Του Ερμή και της Αφροδίτης στη Σύμη Βιάννου III. Τα χάλκινα ανθρωπόμορφα ειδώλια*. Αθήνα.
- (2014). «Ο θρήνος στην κρητική κοινωνία της 1^{ης} χιλιετίας», στο Αγγ. Γιαννικούρη (επιμ.), *Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον αιγαιακό χώρο από τους Γεωμετρικούς Χρόνους έως και την Ρωμαϊκή περίοδο. Διεθνές συνέδριο στη μνήμη της Ηούς Ζερβουδάκη*. Ρόδος 26-29 Νοεμβρίου 2009. Αθήνα. τομ. ΙΙ. 169-183.

- Μαραγκού, Α. (1996).** *Αρχαία ελληνική τέχνη. Συλλογή Ν. Π. Γουλανδρή*, Αθήνα.
- Μερούσης, Ν. (2000).** *Οι εικονογραφικοί κύκλοι των Υστερομινωικών ΙΙΙ λαρνάκων. Οι διαστάσεις της εικονογραφίας στα πλαίσια των ταφικών πρακτικών*, Θεσσαλονίκη.
- Μπουρογιάννης, Γ. (2007).** *Κυπριακή και φοινικική κεραμική στο Αιγαίο κατά τους Πρώιμους Ιστορικούς Χρόνους: Εμπορικά δίκτυα και το πρόβλημα του Black-on-Red*, Αθήνα. [δ.δ.]
- Μπρούσκαρη, Μ. (1979).** *Από τον αθηναϊκό Κεραμικό του 8^{ου} π.Χ. αιώνα*, Αθήνα.
- Νικολέντζος, Κ. (2011).** *Μυκηναϊκή Ηλεία: πολιτιστική και πολιτική εξέλιξη, εθνολογικά δεδομένα και προβλήματα*, Αθήνα. [δ.δ.]
- Παλαιοθόδωρος, Α. (2010).** «Οι απεικονίσεις των ψυχών στην αρχαία τέχνη», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 118. 7-13.
- Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Α. (2001).** «Έριαύχενες και γαυριώντες ἵπποι. Πήλινα κοίλα ειδώλια και ρυτά σε μορφή αλόγου στη μυκηναϊκή Ελλάδα», *το Μουσείον* 2. 63-72.
- (2014).** «Ζωόμορφα ρυτά και ειδώλια του τέλους της Μυκηναϊκής Εποχής και των αρχών της Εποχής του Σιδήρου στο Αιγαίο και την Κρήτη» στο Αγγ. Γιαννικούρη (επιμ.), *Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον αιγαιακό χώρο από τους Γεωμετρικούς Χρόνους έως και την Ρωμαϊκή περίοδο. Διεθνές συνέδριο στη μνήμη της Ηούς Ζερβουδάκη*. Ρόδος 26-29 Νοεμβρίου 2009. Αθήνα. τομ. ΙΙ. 185-194.
- Παπαδόπουλος, Θ. Ι. (1981).** «Μυκηναϊκή Αχαΐα και Κρήτη», *Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο, 29 Αυγούστου – 3 Σεπτεμβρίου 1976, Αθήνα. τομ. Α2. 407-415.
- Παπαδοπούλου, Φ. (1965).** «Νάξος», *ΑΔ* 20 Β3. 515-522.
- Παπαποστόλου, Ιω. (1968).** «Παρατηρήσεις επί γεωμετρικῶν ἀγγείων ἐξ Ἰαλυσσοῦ», *ΑΔ* 23Α. 77-98.

- (1974). «Περισυλλογή αρχαιοτήτων και ελάσσονες ανασκαφαι. 2. Είς Δυτικήν Κρήτην», *ΠΑΕ*. 247-256.
- Παρλαμά, Α. (1984).** *Η Σκύρος στην Εποχή του Χαλκού*, Αθήνα.
- Πετρόπουλος, Μ. (2000).** «Μυκηναϊκό νεκροταφείο στα Σπαλιαρέικα των Λουσικών», στο Α. Δ. Ριζάκης (επιμ.), *Αχαικό τοπίο ΙΙ. Δύμη και Δυμαία χώρα*, *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 29, Αθήνα. 65-92.
- Πέτσας, Φ. (1970).** «Συλλογή Θεόδ. Σαρμά», *ΑΔ* 25 Β1. 201-205.
- Πιερίδου, Αγ. (1970).** «Κυπριακά πλαστικά αγγεία (Κυπρογεωμετρική – Κυπροαρχαϊκή εποχή)», *RDAC*. 92-102.
- (1971). «Κυπριακά τελετουργικά αγγεία», *RDAC*, 18-26.
- (1973). *Ο Πρωτογεωμετρικός ρυθμός εν Κύπρω*. Αθήνα.
- Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, Ν. (1987).** «Παιδικές ταφές στη Μυκηναϊκή Ελλάδα», *ΑΔ* 42Α. 8-29.
- Ρεθεμιωτάκης, Γ. (1979).** «Λάρνακες και αγγεία από το Καβροχώρι Ηρακλείου», *ΑΔ* 34Α. 228-259.
- Ρεθεμιωτάκης, Γ. & Εγγλέζου, Μ. (2010).** *Το Γεωμετρικό νεκροταφείο της Ελτνας*, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κρητολογικών Σπουδών, αρ. 4. Ηράκλειο.
- Σακελλαράκης, Γ. (2013).** *Κύθηρα. Ο Άγιος Γεώργιος στο Βουνό. Μινωική λατρεία και νεότεροι χρόνοι*. Αθήνα.
- Σαλαβούρα, Ε. (2015).** *Μυκηναϊκή Αρκαδία: Αρχαιολογική και τοπογραφική θεώρηση*, Αθήνα [δ.δ.]
- Σαπουνά-Σακελλαράκη, Ε. (1984).** «Σκύρος», *ΑΔ* 39Β. 126.
- (2001-2002). «Η Σκύρος στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Νέα Στοιχεία», *ΑΕΜ* ΛΔ'. 163-192.
- Σκέρλου, Ε. (2004).** «Ένα Ιερό της Γεωμετρικής και Αρχαϊκής περιόδου στην Περιοχή Ηρακλής της Κω. Μια πρώτη παρουσίαση» στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης & Α. Γιαννικούρη (επιμ.), *Το Αιγαίο στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου*.

Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου. Ρόδος, 1-4 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα. 177-188.

Σταμπολίδης, Ν. Χρ. (1994). «Πέντε χρόνια ανασκαφικής έρευνας στο Δυτικό Τομέα (III) της Αρχαίας Ελεύθερνας: μία πρώτη αποτίμηση», *ΑΡΙΑΔΝΗ* 7. 35-59.

---- (1996). “Αντίποινα”. Συμβολή στη μελέτη των ηθών και των εθίμων της γεωμετρικής και αρχαϊκής περιόδου. Ρέθυμνο.

---- (1998). «Β΄ Μέρος. Εισαγωγή 11^{ος}-6^{ος} αι. π.Χ.», στο Ν.Χρ. Σταμπολίδης & Αλ. Καρέτσου (επιμ.), *Ανατολική Μεσόγειος. Κύπρος-Δωδεκάνησα-Κρήτη 16^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ.*, Ηράκλειο 1998. 102-134. [κατάλογος έκθεσης]

---- (2003). *ΠΛΟΕΣ... Από την Σιδώνα στη Χουέλβα. Σχέσεις λαών της Μεσογείου 16^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ.*, Αθήνα. [Κατάλογος Έκθεσης]

---- (2003α). «Μία περιληπτική ματιά στη Μεσόγειο της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου (11^{ος}-6^{ος} αι. π.Χ.)», στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), *ΠΛΟΕΣ... Από την Σιδώνα στη Χουέλβα. Σχέσεις λαών της Μεσογείου 16^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ.*, Αθήνα.

---- (επιμ.) (2004). *Ελεύθερνα. Πόλη-Ακρόπολη-Νεκρόπολη*, Αθήνα.

---- (2008). *Αρχαία Ελεύθερνα. Δυτικός Τομέας*, Αθήνα.

Σταμπολίδης, Ν. & Καρέτσου, Α. (1998), *Ανατολική Μεσόγειος. Κύπρος – Δωδεκάνησα – Κρήτη 16^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ.*, Ηράκλειο [Κατάλογος Έκθεσης].

Τέγου, Ε. (2001). «Θολωτός τάφος της πρώιμης εποχής του Σιδήρου στην Παντάνασσα Αμαρίου Ν. Ρεθύμνης», στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου*. Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999, Αθήνα, 121-153.

Τζουβάρα –Σούλη, Χ. (1983). *Τέχνη και σχήματα αττικών αγγείων 6^{ου} -4^{ου} π.Χ. αι.*, Ιωάννινα.

Τριανταφυλλίδης, Π. (20007/2008). «Πήλινος ασκός των Αρχαϊκών χρόνων από την Ιαλυσό Ρόδου», *ΑΑΑ* 40-41. 147-154.

---- (2009). «Αρχαϊκός τάφος στην Δάφνη Ιαλυσού Ρόδου», *Δωδεκανησιακά Χρονικά* ΚΓ, 439- 460.

Τσιποπούλου, Μ. (1985). «Κυπριακά στοιχεία στη Γεωμετρική και Ανατολίζουσα κεραμική της Ανατολικής Κρήτης», *Κυπριακή Αρχαιολογία Ι*, 33-49.

---- (1992). «Κεραμεική. Από τον 11^ο έως και τον 7^ο αιώνα π.Χ.», στο Λ. Μαραγκού (επιμ.), *Μινωικός και ελληνικός πολιτισμός από τη Συλλογή Μητσοτάκη*. Αθήνα. 129-141.

---- (2005). *Η Ανατολική Κρήτη στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου*, Ηράκλειο.

Φλούδα, Γ. (2011). «Η θεά ειλειθυία στις κνωσιακές πινακίδες Γραμμικής Β», στο Αθ. Κάντα & Κ. Δαβάρας (επιμ.), *ΕΛΟΥΘΙΑ ΧΑΡΙΣΤΗΙΟΝ. Το ιερό σπήλαιο της Ειλειθυίας στον Τσούτσουρο*, Ηράκλειο. 38-41.

Χριστακοπούλου-Σωμάκου, Γ. (2009). *Το νεκροταφείο της Στάμνας και η Πρωτογεωμετρική περίοδος στην Αιτωλοακαρνανία*, Αθήνα [δ.δ.]

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Adelman, C. (1976).** *Cypro-Geometric pottery: refinements in classification*, SIMA τόμ. 43, Göteborg.
- Agelarakis, N. (2005).** *The anthropology of the Tomb AIK1 of Orthi Petra in Eleutherna. A narrative of the bones : aspects of the human condition in Geometric-Archaic Eleutherna*, Rethymno.
- (2016).** *A dignified passage though the Gates of Hades. The burial customs of cremation and the warrior order of Ancient Eleutherna*, Oxford.
- Ahlberg, G. (1971).** *Prothesis and ekfora in Greek Geometric art*, SIMA τόμ. 32. Göteborg.
- Åkeström, Å. (1943).** *Der geometrischen stil in Italien: archäologische grundlagen der frühesten historischen zeit Italiens*, Lund.
- Andrioménou, A. (1986).** “Vases protogéométriques et Sub-protogéométriques I-II de l’atelier de Chalcis”, *BCH* 110,.89-120
- Beazley, J.D. (1921).** “An askos by Macron”, *AJA* 25. 325-336.
- Bennet, J. (2011/2012).** “Crete (Prehistoric to Roman)”, *AR* 58. 58-74.
- Benson, J. (1970).** *Horse, bird and man*, Amhersat.
- Benzi, M. (1992).** *Rodi e la civiltà micenea*, Roma.
- Blegen, C. (1937).** *Prosymna. The Helladic settlement preceding the argive Heraeum*, Cambridge.
- Boardman, J. (1975).** *Athenian red figure vases. The archaic period a handbook*, London.
- (1983).** “Symbol and story in Geometric art”, στο W. G. Moon (επιμ.), *Ancient Greek art and iconography*, Wisconsin. 15-36.

- Bourogiannis, G. (2009).** “Eastern influence on Rhodian Geometric pottery: foreign elements and local receptiveness” στο V. Karageorghis & Ou. Kouka (επιμ.), *Cyprus and the East Aegean. Intercultural contacts from 3000 to 500 BC. An International Archaeological Symposium held at Pythagoreion, Samos, October 17th-18th 2008, Nicosia.* 114-130.
- (2012). “Rhodes, Cos and the White Painted Ware of Cyprus: introduction to contacts in the Early Iron Age”, στο N. Chr. Stampolidis, A. Kanta & Ag. Giannikouri (επιμ.), *ATHANASIA. The earthly, the celestial and the underworld in the Mediterranean from the Late Bronze and the Early Iron Age, Rhodes.* 65-82.
- Bouzek, J. (1970).** “Die Anfänge des griechisch-geometrischen Symbolguts”, *EIRENE VIII.* 97-122.
- Boyd, H. (1901).** “Excavations at Kavousi, Crete, in 1900”, *AJA* 5. 125-157.
- Boysal, Y. (1969).** *Katalog der Vasen im Museum in Bodrum, Ankaera.*
- Bremmer, J. (1983).** *The early Greek concept of soul,* Pinceton University Press.
- Brock, J.K. (1952).** *Fortetsa. Early greek tombs near Knossos,* Cambridge.
- Carpenter, T.H (1989).** *Beazley addenda. Additional references to ABV, ARV and Paralipomena.* Oxford. 2^η εκδ.
- Catling, H.W. (1974).** “The bomford horse - and - rider”, *RDAC* 1974. 95-111.
- (1983). “New light on Knossos in the 8th and 7th centuries B.C.”, *ASAten* 61. 31-43.
- Catling, H.W. & Karageorghis, V. (1960).** “Minoika in Cyprus”, *BSA* 55. 108-127.
- Caubet, A. & Merrillees, R.S. (1997).** “Les askoi anthropomorphes et zoomorphes aux périodes CA et CM”, στο ”, V. Karageorghis, R. Laffineur & F. Vanderbeeke (επιμ.), *Four thousand years of images on Cypriote pottery. Proceedings of the Third International Conference of Cypriote Studies, Nicosia, 3-4 May 1996, Brussels - Liège – Nicosia.* 15-26.

- Coldstream, N. (1979).** “Some Cypriote traits in Cretan pottery, c. 950 – 700 B.C.”
Acts of the International Archaeological Symposium “The Relations between Cyprus and Crete, ca 2000-500 B.C.”, Nicosia 16th April- 22nd April 1978, Nicosia. 257 – 263.
- (1984). “The Protogeometric nature goddess from Knossos”, *BICS* 31. 93-104.
- (1989). “The Knossian Protohippalektryon”, στο H.U. Cain & H. Gabelmann (επιμ.), *Festschrift für Nikolaus Himmelmann: Beiträge zur Ikonographie und Hermeneutik*, Mainz. 23-26.
- (1996). “The Protogeometric and Geometric pottery”, στο N. Coldstream & H. W. Catling (επιμ.), *Knossos North Cemetery early Greek tombs*, BSA supp. τομ.28. 314-420.
- (1994). “What sort of Aegean Migration?”, στο V. Karageorghis (επιμ.), *Proceedings of the International Symposium Cyprus in the 11th century B.C.*, Nicosia. 144-147.
- (2000). “Evans’s Greek finds: the early Greek town of Knossos, and its encroachment on the borders of the minoan palace”, *BSA* 95. 259-299.
- (2000α). “Knossos. Minoan larnakes found in Early Iron Age contexts”, στο *Πεπραγμένα Η’ Διεθνούς Κρητολογικού Συμποσίου*, Ηράκλειο 9-14 Σεπτεμβρίου 1996, Ηράκλειο. 271-281.
- (2002). “Knossos: ‘Geometric’ tombs excavated by D. G. Hogarth, 1900”, *BSA* 97. 201-216.
- (2003). *Geometric Greece 900-700 BC*. London & New York. 2^η εκδ.
- (2003α). “The BSA’S Geometric collection: Kynosarges et alia”, *BSA* 98. 331-346.
- (2006). “Knossos in Early Greek times”, στο. Deger-Jalkotzy & I. Lemos (επιμ.), *Ancient Greece, from the Mycenaean palace to the age of Homer*. Edinburgh. 581-596.
- (2008). *Greek Geometric Pottery. A survey of ten local styles and their chronology*, Bristol. 2^η εκδ.
- (2012). “Cypriot Kingdoms. Cretan city-states: what parallels?”, στο G. Cadogan, M. Iacovou, K. Koraka & J. Whitley (επιμ.), *Parallel lives. Ancient island societies on Crete and Cyprus*. BSA studies 20. 10-15.

- Coldstream, N. & Catling, W. (επιμ.) (1996).** *Knossos North Cemetery early Greek tombs*, BSA supp. Vol.28.
- Coldstream, N., Eiring, J. & Foster, G. (2001).** *Knossos pottery handbook: Greek and Roman*, BSA studies 7.
- Coldstream, N. & Huxley, L. (επιμ.) (1972).** *Kythera- excavations and studies*, New Jersey.
- Goodison, L. (1989).** *Death, women and the sun. Symbolism of the Regeneration in early Aegean religion*, BICS sup. 53.
- Coulson, W. (1990).** “The Protogeometric period at Kavousi”, *Πεπραγμένα του ΣΤ’ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τομ. Α1. Χανιά. 185-193.
- Courbin, P. (1966).** *La céramique Géométrique de l’ Argolide*, Paris.
- (1974). *Tombes géométriques d’Argos*, Paris.
- Crouwel, J. H. (1991).** “Another Mycenaean Horse-Leader?”, *BSA* 86. 65-68.
- D’Agata, L. (2005).** “Cult activity on Crete and Cyprus at the end of the Late Bronze Age and beginning of the Early Iron Age. What comparative analysis can tell us”, στο V. Karageorghis, H. Matthäus & S. Rogge (επιμ.), *Cyprus: religion and society from the Late Bronze Age to the End of the Archaic Period*. Proceedings of an International Symposium on Cypriote Archaeology, Erlangen, 23-24 July 2004, Bibliopolis. 1-17.
- (2012). “The Power of images. A figured krater from Thronos Kephala (Ancient Sybrita) and the process of polis formation in Early Iron Age Crete”, *SMEA* 54. 207-247.
- (2014). “Warrior dance, social ordering and the process of polis formation in Early Iron Age Crete”, στο K. Soar & Ch.Aamodt (επιμ.), *Archaeological Approaches to Dance Performance*, BAR 2622, Oxford. 75-83.
- D’Agostino, B. (2006).** “Funerary customs and society on Rhodes in the Geometric Period” στο E. Herring, I. Lemos, F. Lo Schiavo, L. Vagneti, R. Whitehouse & J. Wilkins (επιμ.), *Across Frontiers - Etruscans, Greeks, Phoenicians and*

Cypriots: Studies in Honour of David Ridgway and Francesca Romana Serra Ridgway, London. 39-51.

Daniel, J. F. (1937). “Two Late Cypriote III tombs from Kourion”, *AJA* 41. 56-85.

Daux, G. (1959). “Chronique des fouilles” *BCH* 83. 567-793.

Davaras, K. (1976), *Guide to Cretan antiquities*, New Jersey.

Day, L. (2011). *The pottery from Karphi . A re-examination*, BSA Studies 19.

Desborough, V. R. (1954). “Mycenae 1939-1953: Part V. four tombs”, *BSA* 49. 258-266.

---- (1972). “Bird Vase”, *ΚρΧρ ΚΔ*’. 245-277.

Desborough, V. R. & Coldstream, N. (1980). “The Dark Age pottery (SM-SPM III) from settlement and cemeteries”, στο M. R. Popham, L. H. Sackett & P. G. Themelis (επιμ.). *Lefkandi I. The Iron Age*, BSA suppl. Vol.11. 281-354.

Desborough, V. R. , Nicholls, R. V. & Popham, M. (1970). “A Euboean Centaur”, *BSA* 65. 21-30.

Demetriou, A. (1989). *Cypro-Aegean relations in the Early Iron Age*, SIMA τομ. 83. Göteborg.

Dickinson, O. (2006). *The Aegean from Bronze Age to Iron Age. Continuity change between the twelfth and eighth centuries BC*, London-New York.

Dikaios, P. (1969-71). *Enkomi Excavations 1948-1958*, Mainz. τομ. I-III

Eilmann, R. (1933). “Frühe Griechische Keramik im Samischen Heraion”, *AM* LVIII. 47-145.

Eaby, M. (2007). *Mortuary variability in Early Iron Age Cretan Burials*. Chapel Hill [δ.δ.]

Evans, A. (1928). *The Palace of Minos. A comparative account of the successive stage of the early Cretan civilization as illustrated by the discoveries at Knossos*. New York.

- Flourentzos, P. (2001).** “Askoi or trick vase from Cyprus”, *RDAC*. 157-160.
- Forbes, R.J. (1966).** *Studies in Ancient Technology*. Leiden 2^η εκδ.
- Furumark, A. (1941)** *The Mycenaean Pottery: Analysis and Classification*. Stockholm.
- Gesell, G. (1985).** “New light on the Iron Age tombs at Kavousi” στο *Πεπραγμένα του Ε’ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*. Άγιος Νικόλαος, 25 Σεπτεμβρίου – 1 Οκτωβρίου 1981. Ηράκλειο. τομ. Α’. 131-137.
- Gesell, G. - Day, L. & Coulson, W. (1983).** “Excavation and Survey at Kavousi, 1978-1981”, *Hesperia* 52. 389-420.
- Gjestad, E. (1948).** *The Swedish Cyprus Expeditions IV part II. The Cypro-Geometric, Cypro-Achaic and Cypro-Classical periods*, iv.2. Stockholm.
- Giannopoulos, T. (2008).** *Die letzte Elite der mykenischen Welt. Achaia in mykenischer Zeit und das Phänomen der Kriegerbestattungen im 12.-11. Jahrhundert. v.Chr.*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 152, Bonn.
- Giglioli, G. Q. (1991).** *CVA. Rome iii., Italia Museo Nazionale di Villa Giulia in Roma*, Milano – Roma
- Guggisberg, M. (1996).** *Frühgriechische Tierkeramik. Zur Entwicklung und Bedeutung der Tiergefäße und der hohle Tierfiguren in der späten Bronze- und frühen Eisenzeit (ca. 1600-700 v. Chr.)*, Mainz.
- (1998).** “Vogelschwärme im Gefolge der Grossen Göttin. Zu einem Drillingsvogelgefäss der Sammlung Giamalakis”, *AntK* 41.71-86.
- Hafner, G. (1952).** *CVA Deutschland 8. Karlsruhe 2*. München.
- Halbherr, F. (1901).** Cetan expedition XI. Three Cretan Necropoleis: Report on the researches at Erganos, Panaghia and Courtes, *AJA* 5. 259-293.
- Hall, E. (1914).** *Excavations in Eastern Crete, Vrokastro*. Philadelphia.

- Hallager, B. (2010).** “The elusive Late IIIIC and the ill-named Subminoan”, στο O. Krzyszkowska (επιμ.), *CRETAN OFFERINGS: Studies in honour of Peter Warren*, BSA Studies 18, London. 141-155.
- Hayden, B. (2003).** *Reports on the Vokastro area, Eastern Crete. Catalogue of pottery from the Bronze and Early Iron Age settlement of Vokastro in the Collections of the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology and the Archaeological Museum Herakleion, Crete, Philadelphia.*
- Higgins, R.A. (1967).** *Greek terracottas*, London.
- Hogarth, D. G. (1899/1900).** “Knossos II. Early Town and Cemeteries”, *BSA* 6. 70-85.
- Hood, S. & Smyth, D. (1981).** *Archaeological survey of the Knossos area*, BSA supp. 14.
- Iacovou, M. (1991).** “Proto-White Painted pottery: A classification of the Ware”, στο J. A. Barlow, D. L. Bolger & B. Kling (επιμ.), *Cypriot Ceramics: Reading the Prehistoric Record*, Philadelphia. 199-205.
- (2006). “From the Mycenaean *qu-si-re-u* to the Cypriot *pa-si-le-wo-se*: The basileus in the kingdoms of Cyprus”, στο S. Deger-Jalkotzy & I. Lemos (επιμ.), *Ancient Greece, from the Mycenaean palace to the age of Homer*. Edinburgh. 315-335.
- (2008). “Cyprus: from migration to hellenisation”, στο G. R. Tsetschladze (επιμ.), *Greek colonization. An account of Greek colonies and other settlements overseas*, Leiden –Boston. τόμ. 2. 219-228.
- (2012). “External and internal migrations during the 12th century BC. Setting the stage for an economically successful Early Iron Age in Cyprus”, στο M. Iacovou (επιμ.), *Cyprus and the Aegean in the Early Iron Age. The Legacy of Nicolas Coldstream*, Nicosia. 207-227.
- Jacopi, G. (1929).** “Scavi nella necropolis di Jalisso 1924-1928”, *Clara Rhodos*. τόμ. III. 7-284.
- Kanta, A. (1980).** *The Late Minoan III period in Crete. A survey of sites, pottery and their sidtribution*, SIMA τόμ. 55. Göteborg.

- (2014). “Bird-shaped vases”, στο V. Karageorghis, A. Kanta, N. Chr. Stampolidis & Y. Sakellarakis,(επιμ.), *KYPRIAKA IN CRETE. From the Bronze Age to the end of the Archaic Period*, Nicosia 2014. 14.
- Kanta, A. & Karetsou, A. (1998).** “From Arkades to Rytion. Interactions of an isolated area of Crete with the Aegean and the East Mediterranean”, στο V. Karageorghis & N. Stampolidis (επιμ.), *Eastern Mediterranean: Cyprus-Dodecanese-Crete 16th-6th cent. B.C.*, Rethymno 13-16 May 1997, Athens, 159-173.
- Kantzia, C. (1988).** “Recent archaeological finds from Kos. New indications for the site of Kos - Meropis”, στο S. Dietz & I. Papachristodoulou (επιμ.), *Archaeology in the Dodecanese*, Copenhagen. 175-182.
- Karageorghis, V. (1963).** *CVA, Fasc. I. Cyprus Museum (Nicosia)*. Larnaca.
- (1965). *Nouveaux Documents pour l'etude du bronze recent a Chypre :recueil critique et commente*. Paris
- (1969). “Chroniques de fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1968”, *BCH* 93, 431-569
- (1975). *Alaas: A Protogeometric necropolis in Cyprus*. Nicosia.
- (1979). *La Céramique Chypriote de Style Figuré. Âge du Fer (1050-500 Av. J. C.). Supplément*. Roma
- (1983). *Palaepaphos - Skales. An Iron Age cemetery in Cyprus*, Konstanz.
- (1993). *The coroplastic art of ancient Cyprus II. The Late Cypric II-Cypro-Geometric III*. Nicosia.
- (1996). “Aegean influences on the Coroplastic art of Late Bronze Ages Cyprus”, στο E. de Miro, L. Godart & A. Sacconi (επιμ.), *Atti e memorie del secondo congresso internazionale di micenologia, Roma-Napoli, 14-20 ottobre 1991*, Roma. 1051-1061.
- (2000). *Ancient art from Cyprus. The Cesnola Collection in the Metropolitan Museum of Art*, New York.
- (2012). “Detecting Cypro-Cretan relations in the Bronze Age”, G. Cadogan, M. Iacovou, K. Kopaka & J. Whitley (επιμ.), *Parallel lives. Ancient island societies on Crete and Cyprus*. BSA studies 20. 7-10.

- (2014). “Cretan imitations of Red Slip Buckero Ware”, στο V. Karageorghis , A. Kanta , N. Chr. Stampolidis, & Y. Sakellarakis (επιμ.). *KYPRIAKA IN CRETE. From the Bronze Age to the end of the Archaic Period*. Nicosia. 11-12
- Karageorghis, V. & Iacovou, M. (1990).** “Amathus Tomb 521: A Cypro-Geometric I group”, *RDAC*.75-100.
- Karageorghis, V., Kanta, A., Stampolidis, N.Chr. & Sakellarakis Y. (2014).** *Kypriaka in Crete: from the Bronze Age to the end of the Archaic Period*. Nicosia.
- Knapp, B. (2008).** *Prehistoric and Protohistoric Cyprus. Identity, Insularity, and connectivity*, Oxford
- Koehl, R. (2006).** *Aegean Bronze Age rhyta*, Philadelphia.
- Kourou, N. (1997).** “Cypriot zoomorphic askoi of the early Iron age . A Cypro-Aegean Interplay”, στο V. Karageorghis, R. Laffineur & F. Vanderbeeke (επιμ.), *Four thousand years of images on Cypriote pottery. Proceedings of the Third International Conference of Cypriote Studies*, Nicosia, 3-4 May 1996. Brussels - Liège – Nicosia. 89-106
- (2005). “Horse-Bird askoi from Carthage and Central Mediterranean. A case study of Cultural interrelations in Early Iron Age Mediterranean”, στο Giannellaro A. (επιμ.) *Atti del V congresso internazionale di studi Fenici e Punici*, Marsala-Palermo, 2-8 ottobre 2000. Palermo. 247-258.
- (2007). “Silent offsprings and dutiful parents: amphoriskoi and multiple vases in Early Iron Age child burials”, στο Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Α.Α. Λαϊμού, Λ.Γ. Μενδώνη & Ν. Κούρου (επιμ.), *ἀμύμονα ἔργα. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Βασίλη Κ. Λαμπρινουδάκη*, Αθήνα. 62-76.
- Kontorli-Papadopoulou, L. (1974).** “Mycenaean Objects in the Sarvas collection in Patras”, *BSA* 74. 155-158
- Kraiker, W. & Kübler, K. (1939).** *Kerameikos I: Die nekropolen des 12. bis 10. Jahrhunderts*, Berlin.

- Krause, J.H. (1854).** *Angeologie. Die Gefässe der alten Völker insbesondere der Griechen und Römer aus den Schrift – und Bildwerken des Alterthums in philologischer, archäologischer und technischen Beziehung*, Halle.
- Kotsonas, A. (2008).** *The archaeology of tomb AIK1 of Orthi Petra in Eleutherna. The Early Iron Age pottery*, Athens.
- (2011). “Foreign Identity and Ceramic Production in Early Iron Age Crete”, στο G. Rizza, (επιμ.), *Identità culturale, etnicità, processi di trasformazione a Creta fra Dark Age e Arcaismo. Per i cento anni dello scavo di Priniàs 1906’2006. Convegno di studi* (Atene 9-12 novembre 2006), Catania. 133-155.
- (2012). “Creto-Cypriot’ and ‘Cypro-Phoenician’ complexities in the archaeology of interaction between Crete and Cyprus”, στο M. Iacovou (επιμ.), *Cyprus and the Aegean in the Early Iron Age. The Legacy of Nicolas Coldstream*, Nicosia. 155-181.
- (2013). “Orientalizing ceramic styles and wares of Early Iron Age Crete”, στο W. D. Niemaier, O. Pilz & I. Kaiser (επιμ.), *Kreta in der geometrischen und archaischen Zeit. Akten des Internationalen Kolloquiums am Deutschen Archäologischen Institut, Abteilung Athen 27.-29 Januar 2006*. München. 233-252.
- Kübler, K. (1954).** *Kerameikos V: Die Nekropole des 10. bis 8. Jahrhunderts*. Berlin.
- Langdon, S. (1989).** “The return of the Horse-Leader”, *AJA* 93. 185-201.
- Lebessi, Ang. (1996).** “The relations of Crete and Euboea in the tenth and ninth centuries B.C.. The Lefkandi centaur and his predecessors”, στο E. Doniert, I. Lemos & S. Sherratt (επιμ.). *Minotaur end Centaur. Studies in the archaeology of Crete and Euboea presented to Marvyn Popham*, BAR 638. 146-154.
- (2013). “ Zu typologie und interpretation einer statuette aus dem heiligtum von Syme (Kreta)”, στο W. D. Niemaier, O. Pilz & I. Kaiser (επιμ.), *Kreta in der geometrischen und archaischen Zeit. Akten des Internationalen Kolloquiums am Deutschen Archäologischen Institut, Abteilung Athen 27.-29 Januar 2006*. München. 287-296.
- Lemos, I. (1994).** “Bird Revisited”, στο V. Karageorghis (επιμ.), *Proceedings of the International Symposium Cyprus in the 11th centure B.C.*, Nicosia. 229-237.

- (2002). *The Protogeometric Aegean. The archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC.*, Oxford.
- Leriu, A. (2011).** “Overseas migrations at the end of the Late Bronze Age in the Aegean and the eastern Mediterranean: some reflections”, στο G. Vavouranakis (επιμ.), *The seascape un Aegean Prehistory*, Monographs of the Danish Institute at Athens, τόμ. 14. 251-270.
- Levi, D. (1927-29).** “Arkades, una città cretese all’ alba della civiltà ellenica”, *ASAtene* X-XII.
- Mariani, L. (1895).** “Sui vari tipi di ceramica in Creta”, *MonAnt* 6. 342-345.
- Marinatos, N. (1993).** *Minoan religion. Ritual, image, and symbol.* Columbia.
- Marinatos, Sp. (1976).** *Kreta, Thera und das mykenische Hellas*, Munchen.
- Marketou, T. (1998).** “Bronze LB I statuettes from Rhodes”, στο V. Karageorghis & N. Stampolidis (επιμ.), *Proceedings of the International Symposium Eastern Mediterranean: Cyprus-Dodecanese-Crete 16th-6th cent. B.C.*, Rethymnon 13-16 May 1997, Athens 1998. 55-72.
- (2009). “Ialysos and its neighbouring areas in MBA and LB I periods: a chance for place”, στο C. F. Macdonald, E. Hallager & W. D. Niemeier (επιμ.), *The Minoans in the central eastern and north Aegean- new evidence. Acts of a Minoan Seminar 22-23 January 2005 in collaboration with the Danish Institute at Athens and the German Archaeological Institute at Athens*, Athens 2009. 73-92.
- Mayer, M. (1907).** “Askoi”, *Jdl* 22. 207-235.
- Maximova, M. I. (1927).** *Les vases plastiques dans l’antiquité (époque archaïque)*, Paris.
- Miller, E. B. (1984).** *Zoomorphic vases in the Bronze Age Aegean*, New York.
- Misch, P. (1992).** *Die Askoi in der Bronzezeit. Eine typologische Studie zur Entwicklung askoider Gefäßformen in der Bronze- und Eisenzeit Griechelands und angrenzender Gebiete*, Jonsered.

- Moore, M. (2007).** “Athens 803 and the ekphora”, *AntK* 50. 9-23.
- Morgan, L. (1987).** “A minoan larnax from Knossos”, *BSA* 82. 171-200.
- Morricone, L. (1978).** “Sepolture della prima Età del Ferro a Coo”, *ASAtene* 40.
- Moschos, I. (2002).** “Western Achaea during the LH IIIC period. Approching the latest excavation evidence”, στο E. Greco (επιμ.), *Gli achei e l'identità etnica degli achei d'occidente. Atti del Convegno Internazionale di Studi. Paestum, 23-25 febbraio 2001. Paestum – Atene.* 15-47.
- Nicolau, N. (1979).** “Minoan survivals in Geometric and Archaic Cyprus”, στο *Acts of the international archaeological symposium “The relations between Cyprus and Crete, ca 2000-500 BC.”*, Nicosia 16th April - 22 April 1978. Nicosia. 249-256.
- Nielson, M. (1950).** *The Minoan-Mycenaean religion*, Lund. 2^η εκδ.
- Nowicki, K. (2002).** “From Late Minoan IIIC refuge settlements to Geometric acropoleis: architecture and organization of Dark Age villages and towns in Crete” στο L. Jean-Marc (επιμ.), *Habitat et urbanisme: dans le monde Grec de la fin des palais mycéniens à la prise de Milet (494 av. J.-C.) Table ronde Internationale organisée à Toulouse les 9-10 mars 2001. Pallas* 58. Toulouse. 149-174.
- Otto, Br. (1980).** “Tierplastik oder Tiergefäß?”, στο H. A. Cahn & E. Simon (επιμ.), *Tainia. Roland Hampe zum 70. Geburtstag am 2. Dezember 1978, Mainz.* 7-20.
- Özbilen, G. (2004).** “Archaische rhyton-askoi aus Klazomenai”, *ÖJh* 73. 189-197.
- Palermo, D. (1983).** “Askoi ornitomorfi della Sicilia indigena” *Cronache di Archeologia* 22. 93-97
- (1994).** “Arkades o Dattalla?”, *Cronache di Archeologia* 33.
- Palmieri, M. (2011).** “Il centauro e il bambino: l'askos 1104 e lo statuto del bambino in epoca geometrica a Cos”, *ASAtene* 89. 345-358.

Panofka, Th. (1829). *Recherches sur les veritables noms des vases grecs et sur leurs differens usages*, Paris.

Papadopoulos, Th. (1979). *Mycenaean Achaea*, SIMA τόμ. 55, Göteborg.

---- (1980). “Zwei neue entenskoi aus Achaea”, *AA*. 166-168.

---- (1985). “The problem of relations between Achaea and Cyprus in the Late Bronze Age”, στο Πρακτικά Β' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία. τόμ. Α. 141-148.

---- (1988). “The Dodecanese and the Western Peloponnese in the Late Bronze Age: Some Thoughts on the Problem of their Relations”, στο S. Dietz & I. Parachristodoulou (επιμ.), *Archaeology in the Dodecanese*, Copenhagen. 73-75.

Papadopoulos, Th. & Jones, R. (1980). “Rhodiaka in Achaea”, *OpAth* 13. 225-235.

Papadopoulos, Th. & Kontorli-Papadopoulou, L. (2011). “Links between NW Peloponnese and Cyprus during Late Bronze Age: the evidence of imported or imitation objects”, στο Α. Δημητρίου (επίμ.), *Πρακτικά του Δ' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, Λευκωσία 29 Απριλίου – 3 Μαΐου 2008, Λευκωσία. 659-665.

Paschalidis, C. & McGeorge, Ph. (2009). “Life and death in the periphery of the mycenaean world at the end of the Late Bronze Age: the case of the Achaea Klauss cemetery”, στο E. Borgna & P. Càssola-Guida (επιμ.), *Dall' Egeo all' adriatico: organizzazioni sociali, modi di scambio e interazione in età postpalaziale (XII-XI sec. A.C.)*, *Atti del Seminario internazionale* (Udine, 1-2 dicembre 2006), Roma 2009. 79-113

Paton, W. (1887). “Excavation in Caria”, *JHS* 8. 64-82.

Pieridou, Ag. (1965). “An early Cypro-Geometric tomb at Lepethos”, *RDAC*. 74-111.

Pilz, O. & Krumme, M. (2011). “Il deposito votivo di Κακό Πλάι sull'Anavlochos: risultati preliminari dello studio dei materiali”, στο G. Rizza (επιμ.), *Identità culturale, etnicità processi di trasformazione a Creta fra Dark Age e Arcaismo*. Convegno di studi, Atene 9-12 novembre 2006, Catania. 323-332.

Pipili, M. (1993). *CVA Athens iv*, Athens.

- Pollard, J. (1977).** *Birds in Greek life and myth*, London.
- Popham, M. R., Sackett, L. H. & Themelis, P. G. (1980)** (επιμ.). *Lefkandi I. The Iron Age*, BSA suppl. Vol.11, London.
- Popham, M. R., Touloupa, E. & Sackett, L. H. (1982).** “Further excavations of the Toumba cemetery at Lefkandi, 1981”, *BSA* 77. 213-248.
- Prent, M. (2004).** “Cult activities at the Palace of Knossos from the end of the Bronze Age: continuity and change”, στο G. Cadogan (επιμ.), *Knossos: palace, city, state*, BSA Studies vol. 12. 411-419.
- (2005). *Cretan sanctuaries and cults. Continuity and change from Late Minoan IIIc to the Archaic Period*, Leiden-Boston.
- Rochetti, L. (1988-89).** “La ceramic della necropolis di Curtes”, *ASAtene* 66-67. 173-257.
- Ruppenstein, F. (2007).** *Kerameikos XVIII: Die Submykenische nekropole. Neufunde und Neubewertung*, München.
- Sackett, L. (1980).** “Tomb Types and Pyres”, στο M. R. Popham, L. H. Sackett & P. G. Themelis (επιμ.). *Lefkandi I. The Iron Age*, BSA suppl. Vol.11, London. 197-208.
- (1992). *Knossos from Greek city to Roman colony. Excavations at the Unexplored Mansion II*, Thames and Hudson.
- Sakellarakis, J. (1996).** “Minoan Religious Influence in the Aegean: the case of Kythera”, *BSA* 91. 81-99.
- Schweizer, B. (1971).** *Greek geometric art*. New York.
- Seiradaki, M. (1960).** “Pottery from Karphi”, *BSA* 55. 1-37.
- Smithson, E. L. (1961).** “The Protogeometric Cemetery at Nea Ionia, 1949”, *Hesperia* 30. 147-178.
- Snodgrass, A. (1971).** *The Dark Age of Greece. An archeological survey of the eleventh to the eight centuries BC*, Edinburgh University Press.

- Stavropoulou-Gatsi, M. & Karageorghis, V. (2003).** “Imitations of Late Bronze Age Cypriote ceramics from Patras-Pagona”, *RDAC* 2003. 95-102.
- Tegou, E. (2014).** “Axos, a Cretan city (1200-500 BC)” στο F. Gaignerot-Driessen & J. Driessen (επιμ.), *Cretan cities: formation and transformation*, Presses universitaires de Louvain. 21-42.
- Triantafyllidis, P. (2008).** “Rhodes and the Orient in the 7th c. BC: The evidence from a primary cremation at Daphne in Ialysos”, στο Papageorgiadou-Banis Ch. – Giannikouri A. (επιμ.), *Sailing in the Aegean. Readings on the economy and trade routes*, *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 53, Αθήνα. 89-104.
- van Effenterre, H. (2009).** *La nécropole de Dréros*, Athènes-Naples.
- Vermeule, E. (1960).** “The Myceneans in Achaia”, *AJA* 64. 1-21.
- (1979).** *Aspects of death in early Greek art and poetry*, Berkeley.
- Vierneisel, K. & Walter, H. (1959).** “Die Funde der Kampagnen 1958/59 im Heraion von Samos”, *AM* 74. 10-34.
- Vlachopoulos, A. & Georgiadis, M. (2015).** “The Cyclades and Dodecanese during the Post-Palatial Period: heterogeneous developments of a homogeneous culture”, στο N. Chr. Stampolidis, Ç. Maner & K. Koranias (επιμ.), *Nostoi. Indigenous culture, migration + integration in the Aegean islands + western Anatolia during the Late Bronze + Early Iron Age*, Istanbul. 337-367.
- Vlachou, V. (2012).** “Aspects of hunting in early Greek and Cyprus: a re-examination of the ‘comb motif’”, στο M. Iacovou (επιμ.), *Cyprus and the Aegean in the Early Iron Age. The Legacy of Nicolas Coldstream*, Nicosia. 345-370.
- Vosko, I. & Knapp, B. (2008).** “Cyprus at the End of the Late Bronze Age: crisis and colonization or continuity and Hybridization?”, *AJA* 112. 599-684.
- Wallace, S. & Mylona, D. (2012).** “Surviving crisis: insights from new excavation at Karfi, 2008”, *BSA* 107. 1-85.

- Watrous, L.V. (1980).** “J.D.S. Pendleybury’s excavations in the plain of Lasithi. The Iron Age sites.”, *BSA* 75. 269-283
- Whitley, J. (1998).** “From Minoans to Eteocretans: the Praisos region 1200-500 BC”, στο W. G. Cavanagh & M. Curtis (επιμ.), *Post-Minoan Crete. Proceedings of the First Colloquium*, *BSA studies* 2. 27-39.
- Willemssen, F. (1963).** “Archaische Grabmalbasen aus der Athener Stadmauer”, *AM* 78. 104-153.
- Yon, M. (1981).** *Dictionnaire illustré multilingue de la céramoqne du Proche Orient acien*, Lyon-Paris.
- (1986). “Instruments de cult en Méditerranée Orientale”, στο V. Karageorghis (επιμ.), *Acts of the International archaeological symposium “Cyprus between the Orient and the Occident”*, Nicosia, 8-14 September 1985, Nicosia. 267-288.
- (1992). “Duck’s Travels”, στο P. Åström (επιμ.), *Acta Cypria. Acts of an international congress on Cypriote archaeology held in Göteborg on 22-24 August 1991*, Jonsered. 395-405.
- Zosi, E. (2009).** “Unusual vase in the National Archaeological Museum, Athens”, *AM* 124. 1-18.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

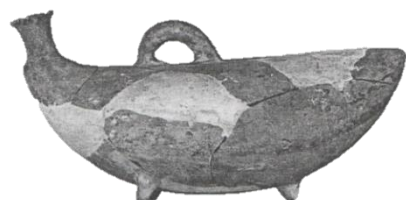
ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Εικόνα 1. Αδρόμυλοι. ΝΑ.α1

Εικόνα 2. Βρόκαστρο. ΝΑ.α3

Εικόνα 3. Βρόκαστρο. ΝΑ.α4

Εικόνα 4. Καβούσι. ΝΑ.α5

Εικόνα 5. Καβούσι. ΝΑ.α6

Εικόνα 6. Καβούσι. ΝΑ.α7

Εικόνα 7. Καβούσι. ΝΑ.α8

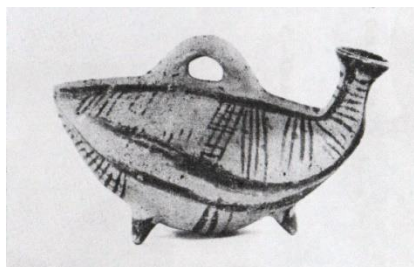

Εικόνα 8. Καρφί. ΝΑ.α9

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

Εικόνα 1. Χαμαίζι. ΝΛ.α10

Εικόνα 2. Χαμαίζι. ΝΛ.α11

Εικόνα 3. Κνωσός. ΝΗ.α2

Εικόνα 4. Φορτέσα. ΝΗ.α3

Εικόνα 5. Ροτάσι. ΝΗ.α4

Εικόνα 5. Αδελε. ΝΡ.α1

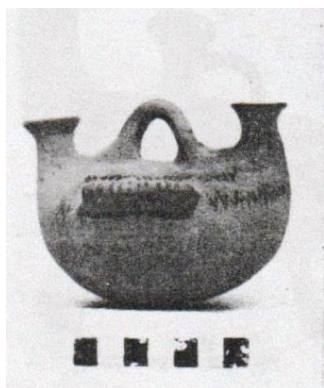

Εικόνα 7. Αξός ΝΡ.α3

Εικόνα 8. Θρόνος Κεφάλα. ΝΡ.α4

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ

Εικόνα 1. Μέλαμπες. ΝΡ.α5

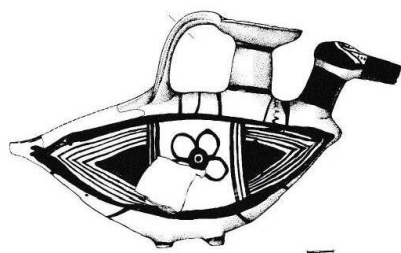
Εικόνα 2. Συλλογή Μητσοτάκη. ΙΣ.α1

Εικόνα 3. Συλλογή Μεταξά. ΙΣ.α2

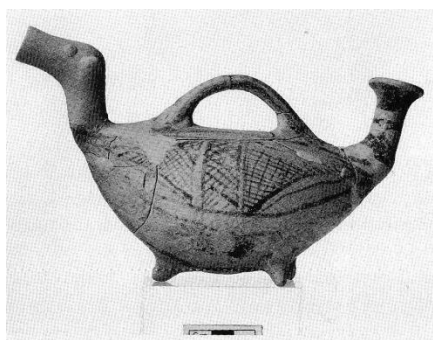
Εικόνα 4. Πάπουρα. ΝΑ.β1

Εικόνα 5. Αφρατί. ΝΗ.β1

Εικόνα 6. Αφρατί. ΝΗ.β3

Εικόνα 7. Αφρατί. ΝΗ.β5

Εικόνα 8. Αφρατί. ΝΗ.β6

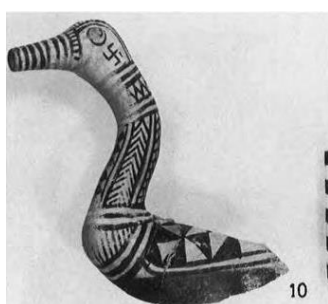
ΠΙΝΑΚΑΣ IV

Εικόνα 1. Κνωσός, ΝΗ.β7

Εικόνα 2. Κνωσός, ΝΗ.β8

Εικόνα 3. Κνωσός, ΝΗ.β9

Εικόνα 4. Κνωσός, ΝΗ.β10

Εικόνα 5. Κνωσός, ΝΗ.β11

Εικόνα 6. Κνωσός, ΝΗ.β12

Εικόνα 7. Κνωσός, ΝΗ.β13

Εικόνα 8. Κνωσός, ΝΗ.β14

ΠΙΝΑΚΑΣ V

Εικόνα 1. Κνωσός, ΝΗ.β16

Εικόνα 2. Κνωσός ΝΗ.β16

Εικόνα 3. Φορτέσα, ΝΗ.β17

Εικόνα 4. Φορτέσα, ΝΗ.β18

Εικόνα 5. Φορτέσα, ΝΗ.β19

Εικόνα 6. Φορτέσα ΝΗ.β20

Εικόνα 7. Αμπελόκηποι, ΝΗ.β21

Εικόνα 8. Αμπελόκηποι, ΝΗ.β22

ΠΙΝΑΚΑΣ VI

Εικόνα 1. Κούρτες. ΝΗ.β23

Εικόνα 2. Κούρτες. ΝΗ.β24

Εικόνα 3. Κούρτες. ΝΗ.β2 5

Εικόνα 4. Ελεύθερα. ΝΡ.β1

Εικόνα 5. Ελεύθερα. ΝΡ.β2

Εικόνα 6. Ελεύθερα. ΝΡ. β3

Εικόνα 7. Ελεύθερα. ΝΡ.β4

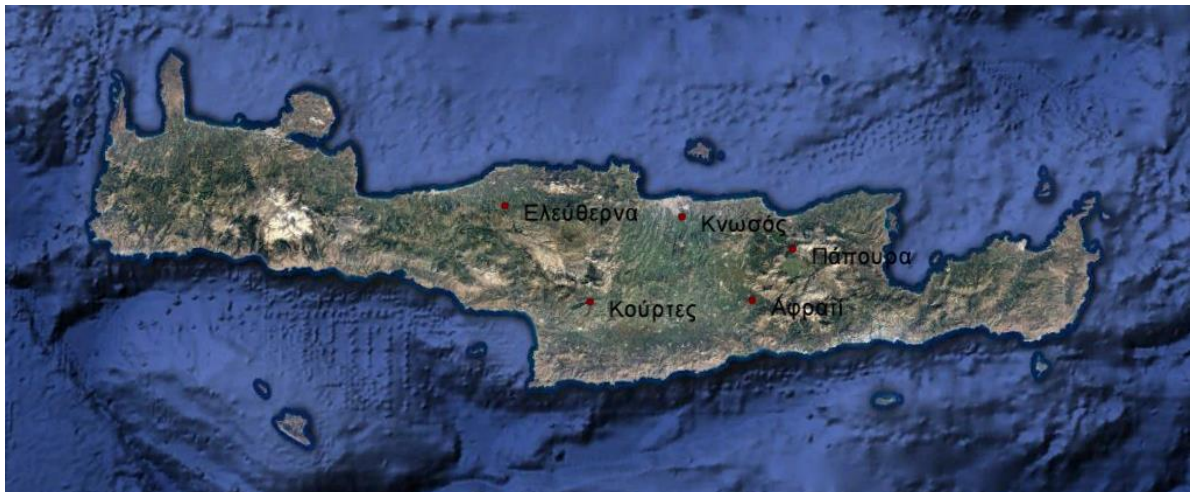
Εικόνα 8. Συλλογή Γιαμαλάκη. ΙΣ.β1

Θέσεις πτηνόμορφων ασκών τύπου I στην Κρήτη

1. Χαμαίζι	7. Ροτάσι
2. Αδρόμυλοι	8. Κνωσός
3. Καβούσι	9. Αξός
4. Βρόκαστρο	10. Μέλαμπες
5. Καρφί	11. Σύβριτος
6. Αφρατί	12. Άδελε

Θέσεις πτηνόμορφων ασκών τύπου II στη Κρήτη

Αρχαιολογική συνάφεια πτηνόμορφων ασκών τύπου II

Ασκοί	Οικιστικό σύνολο	Ιερό	Τάφος	Άλλο	Άγνωστο	Χρονολόγηση
NΛ.α1			•			ΥΜ ΙΙΙΓ/ ΥπΜ
NΛ.α2			•			ΥπΜ
NΛ.α3			•			ΥΜ ΙΙΙΓ/ ΥπΜ
NΛ.α4			•			ΥπΜ
NΛ.α5			•			ΥπΜ
NΛ.α6			•			ΥπΜ
NΛ.α7			•			ΥπΜ
NΛ.α8					•	ΥπΜ/ ΠρΓ Α
NΛ.α9			•			ΥπΜ
NΛ.α10					•	ΠρΓ Α
NΛ.α11			•			ΥπΜ
NΛ.α12			•			ΥπΜ
NΛ.α13			•			ΥπΜ
NΛ.α14			•			ΥπΜ
NΛ.α15			•			ΥπΜ/ ΠρΓ Α
NΗ.α1			•			ΠΠρΑ
NΗ.α2		•				ΥπΜ
NΗ.α3			•			ΠρΓ Α
NΗ.α4			•			ΠρΓ Α
NΗ.α5			•			ΥπΜ/ ΠρΓ Α
NP.α1			•			ΥΜ ΙΙΙ
NP.α2					•	ΥπΜ
NP.α3			•			ΥπΜ
NP.α4				•		ΠρΓ Α
NP.α5					•	ΥπΜ (;)

Ανασκαφικό πλαίσιο	Αγγεία
Οικιστικό σύνολο	0
Ιερό	2
Τάφος	37
Άλλο	1
Αδιάγνωστο	11
Σύνολο	51

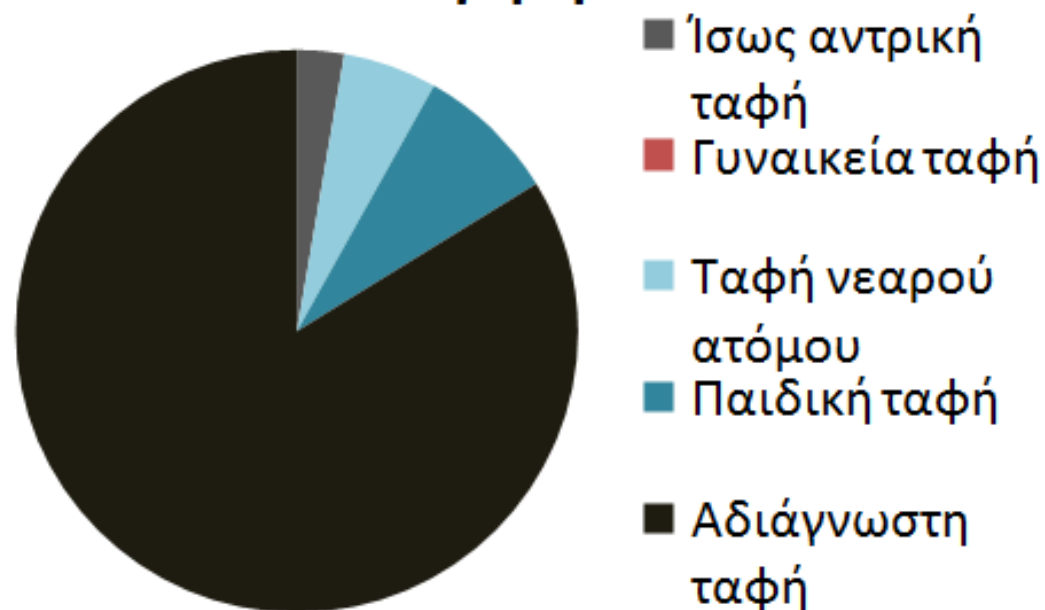
Αρχαιολογική συνάφεια πτηνόμορφων ασκών τύπου Ι

Ασκοί	Οικιστικό σύνολο	Ιερό	Τάφος	Άλλο	Άγνωστο	Χρονολόγηση
ΝΛ.β1					•	ΠρΓ Α (;)
ΝΗ.β2			•			ΥΓ/ ΠΠρΑ
ΝΗ.β3			•			ΠΓ
ΝΗ.β4			•			ΥΓ/ ΠΠρΑ
ΝΗ.β5					•	ΥΜ ΠΠΓ/ ΥπΜ
ΝΗ.β6					•	ΠρΓ Α
ΝΗ.β7					•	ΥΠρΓ Α/ ΠρΓ Β
ΝΗ.β8			•			ΥΠρΓ
ΝΗ.β9			•			ΠρΓ Α
ΝΗ.β10			•			ΥΠρΓ Α
ΝΗ.β11			•			ΥΠρΓ Α
ΝΗ.β12			•			ΠΠρΑ
ΝΗ.β13			•			ΠΠρΑ
ΝΗ.β14			•			ΥΠρΓ Α
ΝΗ.β15			•			ΠρΓ Β
ΝΗ.β16			•			ΠρΓ Β
ΝΗ.β17			•			ΥΠρΓ Α/ ΠρΓ Β
ΝΗ.β18			•			ΥΠρΓ Α
ΝΗ.β19			•			ΠρΓ Β
ΝΗ.β20			•			ΥΠρΓ Α
ΝΗ.β21			•			ΠΓ
ΝΗ.β22			•			ΜΓ (;)/ ΥΓ
ΝΗ.β23					•	ΠρΓ Β
ΝΗ.β24					•	ΠρΓ Β
ΝΗ.β25					•	ΠρΓ Β

Αρχαιολογική συνάφεια πτηνόμορφων ασκών τύπου Ι και ΙΙ

Άσκοί	Αντρική ταφή	Γυναικεία ταφή	Ταφή νεαρού ατόμου	Παιδική ταφή	Αδιάγνωστη ταφή
ΝΛ.α1					•
ΝΛ.α2					•
ΝΛ.α3					•
ΝΛ.α4					•
ΝΛ.α5					•
ΝΛ.α6					•
ΝΛ.α7					•
ΝΛ.α9					•
ΝΛ.α11					•
ΝΗ.α1					•
ΝΗ.α3					•
ΝΗ.α4					•
ΝΗ.α5					•
ΝΡ.α1					•
ΝΗ.β1					•
ΝΗ.β2					•
ΝΗ.β3					•
ΝΗ.β4					•
ΝΗ.β8					•
ΝΗ.β9			• (;		
ΝΗ.β10					•
ΝΗ.β11					•
ΝΗ.β12					•
ΝΗ.β13					•
ΝΗ.β14	• (;				
ΝΗ.β15				• (;	
ΝΗ.β16				•	
ΝΗ.β17					•
ΝΗ.β18					•
ΝΗ.β19					•
ΝΗ.β20					•
ΝΗ.β21					•
ΝΗ.β22					•
ΝΡ.β1					•
ΝΡ.β2				•	
ΝΡ.β3			•		
ΝΡ.β4					•

Το ανασκαφικό πλαίσιο των πτηνόμορφων ασκών από την Κρήτη

Ανασκαφικό πλαίσιο	Αγγεία
Ίσως αντρική ταφή	1
Γυναικεία ταφή	0
Ταφή νεαρού ατόμου	2
Παιδική ταφή	3
Αδιάγνωστη ταφή	31
Συμπεράσματα	37

Πτηνόμορφοι ασκοί σε παιδικές και εφηβικές ταφές εκτός Κρήτης

Περιοχή	Αγγεία
ΒΔ Πελοπόννησος	2 (2)
Κως	8
Νάξος	1 (1)
Ρόδος	1

Πτηνόμορφοι ασκοί σε γυναικείες ταφές εκτός Κρήτης

Περιοχή	Αγγεία
Αθήνα	1 (;
Άργος	2
Λευκαντί	3 ⁱ
Σκύρος	2

ⁱ Στον έναν τάφο εντοπίστηκαν και αγγεία που συνήθως συνοδεύουν παιδικές ταφές